

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ІНСТИТУТ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ISSN 2078-1431

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць

Випуск 1 (34)

Ужгород 2025

*Присвоєно ідентифікатор R30-04501 у Реєстрі суб'єктів у сфері друкованих медіа
(Рішення Нацради України з питань телебачення і радіомовлення № 2178 від 27.06.2024)*

*Збірник наукових праць внесено до Переліку наукових фахових видань України
за спеціальностями: 292 Міжнародні економічні відносини (наказ МОН України
від 11.07.2019 № 975) та 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації
та регіональні студії (наказ МОН України від 28.12.2019 №1643)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної колегії: **Руденко Ольга Мстиславівна** — доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри менеджменту та адміністрування Національного університету «Чернігівська політехніка», член Наукової ради ННІ євроінтеграційних досліджень (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

Заступник голови редакційної колегії: **Токар Петро Васильович** — кандидат соціологічних наук, директор НН Інституту євроінтеграційних досліджень, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор НДІ міграції і демографії та Транскарпатського центру Жана Моне з дослідження європейських стратегій розвитку УжНУ (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»)

Члени редакційної колегії:

Андрейко Віталій Іванович — кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Артьомов Іван Володимирович** — кандидат історичних наук, доцент, заступник директора НН Інституту євроінтеграційних досліджень (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Бевзюк Євген Володимирович** — доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, **Відел-Ігнашак Малгожата** — доктор філософії, доцент кафедри перекладознавства та слов'янських мов Інституту лінгвістики Гуманітарного факультету (Люблінський католицький університет Івана Павла II), **Газуда Леся Михайлівна** — доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, підприємництва і торгівлі (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Газуда Михайло Васильович** — доктор економічних наук, професор (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Газуда Сергій Михайлович** — доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та торгівлі (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Гай-Нижник Павло Павлович** — доктор історичних наук, заступник директора Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, академік Академії політичних наук, **Гбурова Марцела** — доктор наук, завідувачка кафедри політології Кошицького університету ім. П. Й. Шафарика (Словаччина), **Грицишен Димитрій Олександрович** — доктор економічних наук, доктор наук з державного управління, професор, проректор з науково-педагогічної роботи та інноваційного розвитку (Державний університет «Житомирська політехніка»), **Житар Максим Олегович**, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, **Кабульдінов Зіябек** — доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН РК, директор Інституту історії та етнології імені Ч. Ч. Валіханова (м. Алмати, Казахстан), **Капленко Галина Вікторівна** — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та публічного управління (Львівський національний університет імені Івана Франка), **Кудряченко Андрій Іванович** — доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, директор Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України», **Тодоров Ігор Ярославович** — доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій, директор Інформаційного центру Європейського Союзу, директор навчально-дослідницького Центру міжнародної безпеки та євроатлантичної інтеграції (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Токар Маріан Юрійович** — доктор наук з державного управління, професор кафедри політології і державного управління, директор Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Філчак Річард** — доктор філософії, заступник директора Центру соціальних та психологічних наук Словацької академії наук, **Черленяк Іван Іванович** — доктор наук з державного управління, професор кафедри бізнес-адміністрування, маркетингу та менеджменту (ДВНЗ «Ужгородський національний університет»), **Якубек Петер** — доктор філософії, доцент, квестор ВНЗ «Дубницький технологічний інститут» (Словаччина).

*Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол № 11 від 28.10.2024 р.)*

Електронна версія: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua>

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
STATE UNIVERSITY «UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY»
EDUCATIONAL AND RESEARCH INSTITUTE OF EUROPEAN INTEGRATION STUDIES

ISSN 2078-1431

GEOPOLITICS OF UKRAINE: HISTORY AND MODERN TIMES

Collection of scientific papers

Issue 1 (34)

Uzhhorod 2025

Assigned identifier R30-04501 in the Register of Print Media Entity (Decision of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine: Decision No. 2178 as of 06/27/2024)

The collection of scientific papers is included in the List of scientific professional editions of Ukraine by specialty: 292 International Economic Relations (The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 975 of 11.07.2019) and specialty 291 International Relations, Public Communications and Regional Studies (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 1643 of 28.12.2019)

EDITORIAL BOARD:

Editor in chief:

Olha Rudenko — Doctor of Sciences (Public Administration), Professor, Head of the Department of Management and Administration of the National University «Chernihiv Polytechnic», Member of the Scientific Council of the National Institute of European Integration Studies (Uzhhorod National University)

Deputy editor in chief:

Petro Tokar — Candidate of Sociological Sciences, Acting Director of the Scientific and Educational Institute of European Integration Studies, associate professor of the Department of International Studies and Public Communications, director of the Research Institute of Migration and Demography and the Jean Monnet Transcarpathian Center for the Study of European Development Strategies of the Uzhhorod National University (SU «Uzhhorod National University»).

Members of the Editorial Board:

Vitaliy Andreyko — Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of International Studies and Public Communication (SU «Uzhhorod National University»), **Ivan Artyomov** — Ph.D. (History), Associate Professor, Deputy Director of the Scientific and Educational Institute of European Integration Studies (SU «Uzhhorod National University»), **Yevhen Bevzyuk** — Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of International Studies and Public Communication (SU «Uzhhorod National University»), **Malgorzata Wideł-Ignaszczak** — Ph.D. Assistant Professor, Department of Translation Studies and Slavic Languages, Institute of Linguistics Faculty of (Humanities The John Paul II Catholic University of Lublin), **Lesia Hazuda** — Doctor of Sciences (Economy), Professor of the Department of Enterprise Economics and Trade (SU «Uzhhorod National University»), **Mykhailo Hazuda** — Doctor of Sciences (Economy), Professor (SU «Uzhhorod National University»), **Serhiy Hazuda** — Doctor of Sciences (Economy), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Enterprise Economics and Trade (SU «Uzhhorod National University»), **Pavlo Hai-Nyzhnyk** — Doctor of historical sciences, Deputy director of the Research Institute of Ukrainian Studies of the Ministry of Education and Culture of Ukraine, academician of the Academy of Political Sciences, **Martsela Hburova** — Doctor of Sciences, Head of the Department of Political Science in Pavol Jozef Šafárik University in Košice (Slovak Republic), **Dymytrii Hrytsyshen** — Doctor of Sciences Economy, Doctor of Public Administration, Professor, Vice-Rector for Scientific and Pedagogical Work and Innovative Development (Zhytomyr Polytechnic State University), **Maksym Zhytar**, Doctor of Sciences (Economy), Professor, Professor of the Department of Finance, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, **Kabuldinov Ziyabek** — Doctor of Sciences (History), Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the Valikhanov Institute of History and Ethnology (Almaty, Kazakhstan), **Halyna Kaplenko** — Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Economics and Public Administration (Ivan Franko National University of Lviv), **Andrii Kudriachenko** — Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine, Director of the State Institution «Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine», **Ihor Todorov** — Doctor of Sciences (History), Professor of the Department of International Studies and Public Communications, Director of the Information Centre of European Union, Director of the Center for International Security and Euro-Atlantic integration (SU «Uzhhorod National University»), **Tokar Marian** — Doctor of Sciences in Public Administration, Professor of the Department of Political Science and Public Administration, Director of the Research Institute of Political Regionalism (Uzhhorod National University), **Richard Filchak** — Ph.D., Deputy director of the Center of Social and Psychological Sciences at Slovak Academy of Sciences, **Ivan Cherleniak** — Doctor of Sciences (Public Administration), Professor of the Department of Business-Administration, Marketing and Management (SU «Uzhhorod National University»), **Peter Jakubek** — Ph.D., Quaestor of DTI University (Slovak Republic).

Recommended for publication by the Academic Council of Uzhhorod National University (protocol № 11 of 28.10.2024)

Electronic version: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua>

ЗМІСТ

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ.....	7
Євгеній Бевзюк, Михайло Шелемба. Ялтинська конференція 1945 р. і формування образу повоєнної системи міжнародних відносин.....	7
Ігор Тодоров, Наталія Тодорова. Перші 100 днів другої каденції Трампа: зовнішня політика США та динаміка російсько-української війни	21
Олексій Янін. Міжнародні санкції, запроваджені через анексію Криму як інструмент впливу на Росію	33
Ярослав Скочиляс. Причини поширення етнополітичних конфліктів у мирному врегулюванні Першої світової війни: на прикладі Болгарії	45
Юрій Мателешко. Міжнародний фонд «Відродження» як складова світової мережі фондаций відкритого суспільства: напрями, особливості та результати діяльності (1990–2024)	55
Оксана Фролова, Валерія Теренник. Співробітництво між Україною та НАТО у сфері інформаційної безпеки	69
Роман Остапенко, Надія Ковалевська. Модель спільної зовнішньої політики ЄС: виклики в умовах глобальних криз	80
Петро Токар, Світлана Зуб. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у міське середовище Ужгорода в умовах війни: виклики, досвід та перспективи	86
ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ І АДМІНІСТРУВАННЯ	98
Дмитро Вітер, Ольга Руденко. Комплексна безпека в мультидоменному середовищі: питання формування міждисциплінарного підходу	98
Wojciech Slomka. Питання юрисдикції в інтернеті у загальному праві та регламентах ЄС (<i>публікується англійською мовою</i>)	107
Ярослав Конопля, Володимир Шевчук. Концептуалізація публічного управління національною безпекою: від менеджеризму до оборонного менеджменту	126
Аліна Мирошниченко. ORBIS як сучасний інструмент забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання	134
Вікторія Загурська-Антонюк, Світлана Свірко, Володимир Загурський. Криза солідарної демократії ЄС в умовах геополітичних загроз	143
ПУБЛІЦИСТИКА НОМЕРА	156
Василь Ільницький. Українці Закарпаття у боях з нацистами у Другій світовій та з рашистами у нинішній Визвольній війні України	156

CONTENT

GEOPOLITICAL PRIORITIES OF UKRAINE	7
Jevhen Bevziuk, Mykhailo Shelemba. The Yalta Conference of 1945 and the formation of the image of the post-war system of international relations.....	7
Ihor Todorov, Natalia Todorova. The first 100 days of Trump’s second term: U.S. foreign policy and the dynamics of the Russia–Ukraine war.....	21
Oleksiy Yanin. International sanctions imposed due to the annexation of Crimea as a tool to influence Russia.....	33
Yaroslav Skochyliias. Reasons for the spread of ethnopolitical conflicts in the peaceful settlement of the World War I: on the example of Bulgaria	45
Yurii Mateleshko. The International Renaissance Foundation as part of the global network of Open Society Foundations: directions, characteristics, and results of its activities (1990–2024).....	55
Oksana Frolova, Valeriia Terennyk. Cooperation between Ukraine and NATO in the field of information security	69
Roman Ostapenko, Nadiia Kovalevska. The EU’s common foreign policy model: challenges in times of global crises	80
Petro Tokar, Svitlana Zub. Integration of internally displaced persons into the urban environment of Uzhhorod during wartime: challenges, experience and prospects	86
 PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION.....	 98
Dmitry Viter, Olha Rudenko. Comprehensive security in a multi-domain environment: issue of forming an interdisciplinary approach	98
Wojciech Slomka. The issue of internet jurisdiction in common law and EU regulations (<i>published in English</i>)	107
Yaroslav Konoplia, Volodymyr Shevchuk. Concepts of managerialism in public administration of national security	126
Alina Myroshnychenko. ORBIS as a modern tool for ensuring the economic security of business entities.....	134
Viktoriia Zahurska-Antoniuk, Svitlana Svirko, Volodymyr Zahurskyi. The crisis of EU solidarity democracy in the face of geopolitical threats.....	143
 PUBLICISTICS OF THE ISSUE.....	 156
Vasyl Ilnytskyi. Ukrainians of Transcarpathia in battles against the Nazis in World War II and against russians in the current Liberation War of Ukraine ..	156

ГЕОПОЛІТИЧНІ ПРІОРИТЕТИ УКРАЇНИ

УДК 94(4)"1945":327(4+73)(092)

DOI: 10.24144/2078-1431.2025.1(34).7-20

Євгеній Бевзюк,

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій

Михайло Шелемба,

кандидат політичних наук, доцент
кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЯЛТИНСЬКА КОНФЕРЕНЦІЯ 1945 р. І ФОРМУВАННЯ ОБРАЗУ ПОВОЄННОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Ялтинська конференція (4–11 лютого 1945 р.) стала черговим етапом історії «Великої трійки». Незважаючи на очевидні відмінності геополітичних інтересів та ідеологічну протилежність, протягом війни три великі країни — США, Великобританія і СРСР залишалися досить лояльними союзниками. Альянс трьох країн був вимушеним військовим союзом, націленим на розгром спільного ворога — нацистської Німеччини. Співпраця країн антигітлерівської коаліції під час війни була результатом об'єктивних обставин, а спільна перемога усунула загальну загрозу, але одночасно загострила протиріччя між союзниками. Сама конференція союзних держав заклала основи світового порядку, інституційна структура якого продовжує зберігатися. У центрі уваги статті — аналіз зіткнення інтересів США, СРСР та Великобританії у процесі вироблення фундаментальних принципів повоєнного світового устрою. У статті досліджено основні вузли протиріч у рамках протистояння універсалізму та політики сфер впливу, головні причини досягнення компромісу. Рішення конференції започаткували етап нової геополітичної епохи. Особливу увагу приділено оцінці історичної спадщини конференції.

Ключові слова: Ялтинська конференція, «ялтинська система», «велика трійка», геополітика, Кіссінджер, Рузвельт, Черчилль, Сталін, агресія, холодна війна, ООН, компроміс.

The Yalta Conference (February 4–11, 1945) became another stage in the history of the «Big Three». Despite the obvious differences in geopolitical interests and ideological opposition, during the war the three major countries — the USA, Great Britain and the USSR — remained quite loyal allies. The alliance of the three countries was a

forced military alliance aimed at defeating the common enemy — Nazi Germany. The cooperation of the countries of the anti-Hitler coalition during the war was the result of objective circumstances, and the joint victory eliminated the common threat, but at the same time exacerbated the contradictions between the allies. The conference of the allied powers itself laid the foundations of a world order, the institutional structure of which continues to be preserved. The focus of the article is on the analysis of the clash of interests of the USA, the USSR and Great Britain in the process of developing the fundamental principles of the post-war world order. The article examines the main nodes of contradictions within the framework of the confrontation between universalism and the policy of spheres of influence, the main reasons for reaching a compromise. The decisions of the conference initiated a new geopolitical era. Special attention is paid to the assessment of the historical heritage of the conference.

Keywords: Yalta Conference, «Yalta System», «Big Three», geopolitics, Kissinger, Roosevelt, Churchill, Stalin, aggression, Cold War, UN, compromise.

У 2025 році виповнюється 80 років від часу проведення Ялтинської конференції союзних держав, яка на десятиліття заклала основи світового порядку, а елементи її інституційної структури у вигляді ООН зберігаються й досі. На конференції у Ялті було вироблено основні принципи нового світового порядку, які сформувалися за результатами Другої світової війни. Рішення конференції започаткували етап нової геополітичної епохи. За вагомістю наслідків прийнятих рішень Ялта знаходиться в одному ряду з такими містами, як Мюнстер, де підбивали підсумки Тридцятирічної війни та закладали основи Вестфальської системи міжнародних відносин. Пізніше буде Відень, в якому було підбито підсумки європейських змін після французької революції та наполеонівських війн. Передостанньою подією перед Ялтою стала конференція у Парижі і Вашингтоні, коли після закінчення Першої світової війни створювали Версальсько-Вашингтонську систему міжнародних відносин. Початок повномасштабної агресії Росії проти України знову змушує політиків заговорити про необхідність обговорити та знайти нову парадигму світового порядку.

Назва «Ялта — 2» як символ формату майбутніх переговорів віднедавна часто трапляється у виступах і дослідженнях, демонструючи тенденцію до демонтажу існуючої системи міжнародних відносин. При цьому активно стали згадувати Кіссінджера та його застереження про те, що «Ялта з точки зору формування образу повоєнного світу стала символом ганьби» [1, с.369]. Схожу думку висловлював президент Франції Ф. Міттеран, заявляючи, що країни Східної Європи повинні бути інтегровані до структур Заходу, оскільки якщо вони й надалі будуть «поzza НАТО і ЄС, то, на його думку, це може призвести до нового перерозподілу кордонів на континенті, а відповідно до другої Ялти» [2].

Безумовно, рішення Ялтинської конференції 1945 р. неоднозначні та прагматично сформовані на такій понятійній категорії міжнародних відносин, як інтерес. Але прагнення довільно інтерпретувати події минулого з вибіркоким акцентом лише на окремих з них не завжди відповідають витокам Ялти, оскільки кожен з етапів історичної еволюції системи

міжнародних відносин спирається на конкретні політичні реалії. Цікаво здійснити аналіз зіткнення інтересів членів «Великої трійки» у процесі прийняття рішення про повоєнний світовий устрій та визначення геополітичних наслідків прийнятих у Ялті рішень.

Незважаючи на очевидні відмінності геополітичних інтересів та ідеологічну протилежність, протягом війни три великі країни — США, Великобританія і СРСР залишалися досить лояльними союзниками. Альянс трьох країн був вимушеним військовим союзом, націленим на розгром спільного ворога — нацистської Німеччини. Співпраця країн антигітлерівської коаліції під час війни була результатом об'єктивних обставин, а спільна перемога усунула загальну загрозу, але одночасно загострила протиріччя між союзниками.

Президент Рузвельт, спираючись на економічну, фінансову та військову міць Америки, керувався принципом побудови світу у вигляді моделі вільних об'єднаних націй та прагнув закріпити лідерство США як головного світового арбітра. Позиція Черчилля була продиктована його інтересом зберегти Британію та протистояти нацизму. Втім, з огляду на повне несприйняття Черчиллем «більшовицької тиранії», його позицію слід вважати меркантильним розрахунком політика, сформованою на тлі філософії політичного реалізму. Її авторами були Н. Макіавеллі та Т. Гоббс. Пізніше в працях Кіссінджера «політичний реалізм» [3] стане основою сучасної теорії і практики міжнародних відносин. Таким чином, початок війни між Німеччиною та СРСР, на думку британського прем'єр-міністра, дозволяв отримати вигоду від взаємного знекровлення двох диктатур.

Загалом, на ранніх етапах війни ідеологія не носила відверто принципового характеру в прийнятті зовнішньополітичних рішень. Проте в ході війни ідеологія — політичні цілі, світоглядні переконання набувала дедалі більшого значення. Позиція та інтереси Сталіна визначалися ідеєю пролетарського інтернаціоналізму та принципами класової боротьби у всесвітньому масштабі.

Відомо, що британський прем'єр-міністр Черчилль завжди з настою ставився до сталінської зовнішньої політики. Тому на його пропозицію перед початком конференції у Ялті він з 30 січня по 3 лютого 1945 року зустрівся із президентом Рузвельтом на Мальті. Позиція Черчилля пояснювалася тим, що він мав власне бачення повоєнного устрою Європи, а присутність СРСР у Центральній Європі вважав геополітичною загрозою для демократії. Невипадково напередодні конференції Черчилль писав Рузвельту: «Конференція відбудеться у той час, коли союзники фактично не єдині, при цьому війна може стати причиною нового конфлікту між країнами «Великої трійки» [4].

На Мальті Черчилль на нараді з Рузвельтом висунув план «середземноморської стратегії», вимагаючи наступу союзних військ з Італії в Австрію [4]. У політичному плані цей план мав на меті «окупацію якнайбільшої частини Австрії», щоб не допустити просування у Західну Європу Червоної армії і наступного поширення комуністичної ідеології. Позиція Рузвельта полягала у маневруванні між Черчиллем і Сталіним. Для США важливим

було залучити СРСР у війну з Японією. Рузвельт, попри свій демократичний ідеалізм, потребував допомоги СРСР у війні з Японією. Загалом, незважаючи на певні розбіжності із Рузвельтом на Мальтійській нараді, Черчиллю вдалося домовитися із президентом США про необхідність геополітично стримувати просування Червоної армії у Центральній Європі.

Системні протиріччя між союзницькими державами особливо чітко проявилися під час роботи Ялтинської конференції (04–11.02.1945). Делегацію США очолював президент Ф.Рузвельт, делегацію Великобританії — прем'єр-міністр Черчилль, Радянський Союз представляв генеральний секретар КПРС та голова уряду Й.Сталін.

Під час конференції досить часто виникали напружені спірні моменти. Заступник народного комісара закордонних справ І. М. Майський писав: «Рузвельт з великим дипломатичним мистецтвом виконував функції голови конференції» [5, с.598]. На конференції президент США вів тонку дипломатичну гру.

Головною розбіжністю між Рузвельтом і Черчиллем було ставлення американського президента до колоніалізму. Рузвельт був ненависником колоніалізму та критиком британської політики «безжалісного пригнічування та колонізації народів» [6, с.41]. Він усвідомлював той факт, що в майбутньому Великобританія спробує використати США для підтримки свого імперського іміджу.

Стратегія стосунків Рузвельта із Сталіним визначалася інтересом президента США закінчити війну із Японією на Далекому Сході та закріпити систему нового глобального регулювання міжнародних відносин.

На момент початку конференції факт перемоги над Німеччиною був лише питанням часу, війна вступила у завершальну стадію. Союзники знищували нацистські війська у Польщі та Померанії, Будапешті, Дрездені. Перспектива поразки Японії також не викликала особливих сумнівів. США контролювали майже весь Тихий океан. Союзники розуміли, що мають унікальний шанс розпорядитися історією Європи по-своєму, оскільки вперше Європа знаходилася в руках всього трьох держав — країн антигітлерівської коаліції.

«Велика трійка» провела вісім засідань. Порядок денний переважно концентрувався навколо вирішення таких головних проблем: насамперед необхідно було провести нові державні кордони на територіях, раніше окупованих Третім рейхом. Одночасно стояло завдання встановити неофіційні, але загальновизнані всіма сторонами лінії демаркації між сферами впливу союзників. При цьому союзники усвідомлювали, що після знищення нацизму союзницькі відносини між Заходом і СРСР вже не будуть тісними. Тому стояло завдання створити безпековий механізм, який гарантуватиме незмінність нових європейських кордонів.

На Ялтинській конференції Черчилль дотримувався тактики дипломатичного балансування між Рузвельтом і Сталіним. Так, у Ялті прем'єр-міністр запропонував свою схему майбутнього Німеччини. Він запропонував відділити від Німеччини її Пруську частину. Британський лідер стверджував: «Якщо Пруссія буде відділена від Німеччини, то остан-

ня не зможе знову розпочати війну» [7, с.60]. В той самий час доля єдиного німецького народу та його державність Черчилля не цікавили. Під час дискусії він задав союзникам риторичне запитання: «Майбутня доля Німеччини? А вона хоча би має майбутнє?» [7,с.58].

Після серії дискусій Рузвельт, Черчилль і Сталін практично дійшли до принципової згоди щодо нових кордонів у Європі. Реальна політична карта світу зазнала істотних територіально-політичних змін. Так, базове питання щодо зон окупації Німеччини попередньо було визначено ще до початку кримської конференції. Воно було зафіксовано у Протоколі Угоди між урядами СРСР, США та Сполученого Королівства про зони окупації Німеччини та про управління «Великим Берліном» від 12 вересня 1944 року [8]. В перспективі це рішення зумовило розкол Німеччини на дві частини, який проіснував фактично до 1990 року.

Держави антигітлерівської коаліції заявили, що їх «головною метою є знищення німецького мілітаризму, нацизму та створення таких гарантій, за якими Німеччина ніколи більше не буде в змозі порушити мир усього світу» [8]. Сторони домовилися про спільну політику примусової та беззастережної капітуляції Німеччини. Було прийнято рішення про окупацію Німеччини. Під час обговорення цього питання Рузвельт сказав, що не бачить «іншого виходу, крім розчленування Німеччини, але поки що я не маю відповіді, на скільки частин — на 6–7 або менше». Після дискусій відносно кількісного параметру «частин розчленування» остаточне вирішення цього питання було передано на уточнення ради міністрів закордонних справ. При цьому було додано, що «якщо Франція цього забажає», то вона також може отримати свою зону відповідальності на території Німеччини [7, с.49–50].

Далі у рішенні конференції було записано: «Німеччина ніколи більше не зможе порушувати мир». Для досягнення цього передбачалося обов'язково «роззброїти і розпустити всі німецькі збройні сили та назавжди знищити німецький генеральний штаб». Під контроль «Великої трійки» ставилася вся німецька промисловість, яка раніше використовувалася для військового виробництва. Наступний блок обмежень носив характер денацифікації: «Всі військові злочинці мають бути справедливо покарані; нацистська партія, нацистські закони, організації та установи мають бути заборонені; нацистський і мілітарний вплив має бути усунутий із громадських установ, культурного та економічного життя німецького народу». Далі у комюніке конференції підкреслювалося, що після перемоги над нацизмом і мілітаризмом німецький народ знову зможе посісти гідне місце у співтоваристві націй [9]. Як бачимо, лідери «Великої трійки» не ставили за мету остаточно виключити німецький народ із європейського політичного процесу.

В плані визначення обсягів репарації з Німеччини союзники поки не змогли досягти одностайності. Насамперед слід відмітити, що вимоги радянської делегації носили відвертий характер пограбування німецького народу. Сталін запропонував для обговорення такі цифри: «репарації означають вилучення 80% обладнання важкої промисловості Німеччини та 100% авіабудівних та спеціалізованих військових підприємств». Західні

союзники не підтримали ці пропозиції. Черчилль справедливо сказав, що цей підхід призведе до зубожіння німців та у майбутньому породить нову хвилю німецького реваншизму.

Позиція британського прем'єр-міністра відносно обсягів репарації була послідовною та достатньо зваженою. Він пропонував подумати про те, що буде із Німеччиною, якщо на неї повісити тягар репарацій: «Хто її буде годувати? І хто за це платитиме? Чи не вийде так, що союзникам доведеться покривати репарації із своєї кишені?» За результатами дискусії Черчилль підтримав ідею створення «репараційної комісії, яка б проводила свою роботу у секретному форматі» та прийняла остаточне рішення по репараціях [7, с.73]. Після тривалих дискусій із Сталіним було вирішено, що сума репарацій має становити 20 млрд доларів, а США та Великобританія відмовляться на користь СРСР 50 відсотками від всієї суми репарацій [7, с.72–72].

Питання майбутньої долі Польщі та її кордонів стало одним із найбільш дискусійних. Президент США Рузвельт зауважив, що «польське питання протягом п'яти століть було головним боєм всього світу» [7, с.95–96]. За рішенням лідерів «Великої трійки» кордони Польщі суттєво змінювалися. Так, до початку Другої світової війни кордон Польщі проходив поряд із білоруським Мінськом. Також поляки володіли Віленським регіоном, який, на думку Сталіна, має увійти до складу Радянської Литви. Дискусійним було питання балтійського узбережжя — Померанії. Остання територіально входила до складу Німеччини. Проблемним аспектом у дискусії про майбутню Польщу стала її етнічна неоднорідність. Так, до 1939 року на сході державної території Польщі поляки були національною меншиною між українським і білоруським етносами. В той самий час частина територій на заході та півночі була населена поляками і перебувала під німецькою юрисдикцією.

Після тривалих дискусій СРСР отримав нові західні кордони із Польщею. Вони на сході проходили по «лінії Керзона», яка була ще встановлена у 1920 році. Фактично кордон відповідав лінії, визначеній таємним протоколом Молотова-Ріббентропа. Протокол був додатком до Договору про дружбу та кордон між СРСР та Німеччиною і у 1939 році зафіксував сепаратний розподіл Польщі між нацистською Німеччиною і СРСР.

Втім, питання польських кордонів все ж було другорядним. На порядку денному стояло питання польської незалежності. З цього приводу британський лідер сказав: «Польська держава — це справа честі Великобританії» [16]. Черчилль відмітив, що, за його даними, люблінський (промосковський) уряд представляє погляди лише третини поляків. Далі прем'єр-міністр сказав: «Така політична ситуація може призвести у майбутньому до кровопролиття» [14]. Радянський лідер був змушений погодитися із аргументацією прем'єр-міністра. Зрештою, було компромісно вирішено реорганізувати тимчасовий польський уряд на «широкій демократичній основі» і провести якнайшвидше вільні вибори.

Пізніше, вже на Потсдамській конференції, польське питання знову стане об'єктом нової дискусії. Під час розгляду польського питання Сталін

максимально зробив все для того, щоб Польща стала зоною впливу СРСР та пішла шляхом радянзації свої соціально-політичної системи. Американська та англійська делегації наполягали на якнайшвидшому проведенні в Польщі загальних виборів та наданні вільного доступу до Польщі представникам західних засобів масової інформації. Але під час обговорення польського питання до Потсдаму були запрошені представники промосковського тимчасового уряду народної єдності на чолі з Болеславом Берутом. Вони разом із радянською делегацією продавили рішення про розпуск польського уряду у вигнанні, чим фактично на багато років поховали шанс демократичного розвитку Польщі.

Незважаючи на рішення Ялтинської конференції про кордони Польщі, Черчилль все ж розпочав нову дискусію. Він розкритикував радянську пропозицію про західний кордон Польщі та висунув «теорію компенсації». На його думку, у Потсдамі польські політики прорадянського спрямування вимагали набагато більше територій, ніж віддавали на сході. Черчилль сказав: «Я вважаю, що поляки не мають права взяти собі цю частину Німеччини». Далі пояснив, що нові польські території багато століть були східнонімецьким сільськогосподарським районом. Черчилль пояснював, що необхідно забезпечити продовольством голодну Німеччину [7, с.133]. При цьому прем'єр-міністр прекрасно розумів, що перенесення кордонів Польщі на східнонімецькі землі також розширює радянську зону присутності у Центральній та Східній Європі. До кінця було прийнято угоду про встановлення західного кордону Польщі по лінії, що йде від Балтійського моря через Свінемюнде до Одера, включаючи Штеттін до складу Польщі, далі вгору за течією Одера до гирла Нейсе до річки Західна Нейсе [11, с.153–154]. Однак остаточне визначення західного кордону Польщі відбудеться лише через 45 років, у 1990 році, під час підписання Договору про остаточне врегулювання відносин із Німеччиною [12].

На конференції обговорювали і балканське питання — зокрема ситуацію в Югославії та Греції. Як відомо, ще у жовтні 1944 року Черчилль таємно домовився із Сталіним самостійно вирішувати майбутню політичну долю греків у рамках так званої Угоди про відсотки (проект домовленості розподілу сфер впливу у Європі) [1, с.398–399].

Надаючи оцінку політичному прагматизму Черчилля, Генрі Кіссінджер написав: «У британській політиці проглядалася частка зухвалого інтересу. Ніколи ще сфери впливу не визначалися у відсотках. Не існувало жодних критеріїв чи засобів контролю за дотриманням принципу пайового розподілу. Вплив завжди визначався присутністю суперницьких армій» [1, с.371–372]. Сталін прекрасно усвідомлював силу Радянської армії та свої геополітичні можливості. Він швидко погодився із Черчиллем розподілити зони впливу. За оцінкою Кіссінджера, Сталін вимагав «плати за свої перемоги в єдиній валюті, яку він сприймає всерйоз, у формі контролю над територіями» [1, с.384].

Відповідно до відсоткової домовленості, Греція на 90 % ставала зоною впливу Британії. Контроль за політичними процесами у Греції ставав справою демократичних сил цієї країни. З іншого боку, було визнано, що

владу в Югославії фактично отримує Народно-визвольна армія Югославії на чолі із комуністом І.Б.Тіто. Останньому було рекомендовано залучити до свого уряду представників «демократичних сил».

Проте Черчилль сподівався, що в майбутньому він зуміє протистояти процесу закріплення комуністичної ідеології у Східній Європі, шляхом формування фронту демократичних партій. Для цього він підтримав Рузвельта під час обговорення та прийняття Декларації про звільнену Європу. Цей документ приваблював прем'єр-міністра тим, що відкривав можливість «узгоджувати країнам «Великої трійки» свою політику щодо розв'язання демократичними методами політичних та економічних проблем країн які були звільнені, або їх політичний режим знаходиться у стані тимчасової нестабільності» [13]. Черчилль особливо підтримав формулювання, за яким: «Союзники зобов'язані створювати умови для встановлення демократичних форм правління через вільні вибори» [13]. Декларація була ухвалена. Однак вона так і залишалася декларативним документом, який не отримав практичну реалізацію. Одразу після закінчення Другої світової війни Сталін, спираючись на місцеві комуністичні рухи у Східній Європі, лише формально допустив до політичного процесу ліві політичні сили. Фактично Радянський Союз використав свою військову та політичну силу для забезпечення значного представництва комуністів у країнах Східної Європи.

Окремим документом було вирішено майбутню долю Далекого Сходу та війни із імператорською Японією. Фактично президент Рузвельт за рахунок Японії досяг із Сталіним геополітичного компромісу. В обмін на вступ СРСР у війну із Японією через 2–3 місяці після закінчення війни в Європі Радянський Союз отримував Південний Сахалін, японські Курильські острови. За Монголією визнавався статус незалежної держави. Радянській стороні також було обіцяно в оренду Порт-Артур та спільну експлуатацію Китайсько-Східної залізниці [7,с.253–255].

У Ялті було розпочато реалізацію ідеї формування нової Ліги Націй. Ще раніше на конференціях «Великої трійки» у Тегерані та на проміжних переговорах у Думбартон-Оксі було окреслено ідеологію ООН. Під час конференції було визначено, що при вирішенні кардинальних питань забезпечення миру ООН виходитиме з принципу однастайності голосування великих держав. Вони мали стати постійними членами Ради Безпеки та володіти правом блокувати рішення ООН (принцип вето). Саме у ялтинських документах було визначено дату «25 квітня 1945 року» [14] як дату початку Сан-Франциської конференції, яка фактично і прийняла Статут ООН.

Під час конференції було укладено також Угоду між союзними державами у справах військовополонених та цивільних осіб. Згідно з цією угодою країни-союзники брали на себе обов'язок репатріації військових, цивільних, переміщених, полонених на територію Радянського Союзу. Згодом, виконуючи домовленості за цією угодою, англійці та американці передали радянській стороні не лише радянських громадян, а також емігрантів та людей, які були не згодні із сталінським політичним режимом. За деякими оцінками, ця угода зачепила долю більш ніж 2,5 млн людей.

Остаточна геополітична крапка в Ялтинсько-потсдамській системі світового устрою не могла бути поставлена без дискусій навколо проток Босфор та Дарданелли. Протоки завжди були у фокусі уваги московської зовнішньої політики. Дискусія точилася навколо проблеми навігації внутрішніми водними шляхами в Європі та безперешкодного проходу через чорноморські протоки. Так, американська делегація запропонувала проект вільної та необмеженої навігації по всіх міжнародних внутрішніх водних шляхах. Ця пропозиція стосувалася насамперед придунайських країн, де було встановлено режим народної демократії. Радянська делегація вважала таку пропозицію черговою спробою Заходу втрутитися у внутрішні справи звільнених народів Європи і відмовилася розглядати цю пропозицію. Сталін черговий раз окреслив свій геополітичний інтерес у Східній Європі.

Британська делегація за підтримки американців висунула пропозицію про перегляд положень конвенції Монтре 1936 року. Метою пропозиції було зробити чорноморські протоки вільним водним шляхом для всього світу. Радянська делегація внесла свою пропозицію щодо Босфору та Дарданелли. Пропонувалося передати протоки під контроль СРСР і Туреччини. Більше того, Москва порушила питання про відкриття в чорноморських протоках своїх військових баз. У цій радянській пропозиції лідери США та Великобританії справедливо побачили загрозу всьому судноплавству у Чорному морі і загрозу суверенітету Туреччині.

Вже на момент завершення Ялтинської конференції на банкеті, який було проведено за сталінською традицією (банкет тривав чотири години, було виголошено 45 тостів), Сталін зауважив: легко зберігати союз під час війни, оскільки є спільний ворог, важче зберегти союз після війни, коли у союзників виявляться різні інтереси [15]. Спільна перемога у війні проти нацизму знаменувала тріумф союзницьких відносин між США, Великобританією та Радянським Союзом. Одночасно перемога окреслила початок кінця «Великої трійки» та відкрила нову сторінку протиріч. Загалом Ялтинська конференція керівників трьох держав мала історичне значення. Це була остання конференція доатомної доби. Вона заклала основи біполярного світу із поділом Європи на Схід і Захід. Рішенням конференції Східна Європа фактично опинилася у зоні впливу комуністичного Радянського Союзу. Такий світовий порядок зберігався більше сорока років.

Військовий союз Великобританії, США та СРСР був ситуативним геополітичним союзом, спрямованим на розгром спільного ворога — нацистської Німеччини. Яскравим прикладом ситуативного, тимчасового інтересу союзників може бути зміст жовтневого Меморандуму Черчилля про «Об'єднану Європу» (1942 рік). Документ став відомим лише через сім років від моменту його фактичного написання. Витяги з документа вперше було проголошено 5 вересня 1949 р. прем'єр-міністром Великобританії Г. Макмілланом у промові на Європейській асамблеї у Страсбурзі.

У меморандумі 1942 року Черчилль писав: «Я мушу визнати, що всі мої думки пов'язані головним чином із Європою, відновленням величчя Європи, колись сучасних націй та цивілізації. Було б страшною катастро-

фою для Європи, якби російське варварство поглинуло культуру та незалежність давніх держав Європи» [16]. Отже, британський прем'єр-міністр завжди критично ставився до сталінської Росії, а перспективу відродження Європи пов'язував із процесом створення європейської співдружності під політичним протекторатом англосаксів.

Вже у 1946 році Черчилль конкретизує цю ідею у виступі в Фултоні. У промові йшлося про зміну фашистського ворога на комуністичного та про «залізну завісу», що має пролягати через Європу, від Балтики до Адріатики. Необхідно визнати, що комунізм як ідеологія завжди був об'єктом критики Черчилля. Лише нацистська загроза спонукала британського прем'єр-міністра до тимчасового союзу із СРСР. Позитивним підсумком присутності Черчилля у Ялті стала його згода на створення ООН. Цим він фактично зафіксував присутність Великобританії у колі великих країн світу. Як написала у своїх спогадах донька Рузвельта, «присутні схвалили ідею надання членам «Великої трійки» права вето» [6, с.6].

На Потсдамській конференції у липні 1945 р. були досягнуті важливі рішення щодо повоєнного устрою Європи та світового порядку. На конференції вперше в історії зафіксовано фактор ядерного шантажу. Ще до закінчення конференції з'явилися ознаки майбутньої конфронтації між різними соціально-політичними системами — ліберально-демократичним світом та країнами, які потрапили у зону впливу радянської комуністичної ідеології. Черчилль, який брав участь у створенні світового порядку, заснованого на праві «вето» та боротьбі різних політичних систем, розумів слабкість та нестабільність такої світової системи. Як одного разу справедливо зауважив прем'єр-міністр Великобританії у листі Рузвельту, «після війни гігантів» розпочнеться «війна пігмеїв» [17]. Його твердження було далекоглядним. Гарячі війни біполярного періоду міжнародних відносин перемістилися на периферію — Азія, Африка. Страх Черчилля і коаліційних союзників перед можливістю відродження нацизму до кінця став причиною розчленування Німеччини на зони контролю. Фактично 45 років німецький народ жив у двох державах із різними політичними режимами.

Розкол Німеччини став прологом до розколу Європи. Вже в 1947 році США вперше у своїй історії взяли на себе зобов'язання щодо економічної та політичної підтримки Греції і Туреччини. Того ж року президент Трумен оголосив свою доктрину захисту «вільного світу» від комуністичної загрози та радянського проникнення до Східного Середземномор'я. Незабаром вона була доповнена економічним планом Маршалла, який був націлений на економічну допомогу країнам Західної Європи та зниження популярності в цих країнах комуністичних партій.

Зовнішньополітичні та економічні ініціативи — план Маршалла і доктрину Трумена Москва сприйняла вкрай негативно. Ініціативи Заходу Москвою розглядалися як загроза її життєвій безпеці та політичним інтересам. Ця обставина сприяла тому, що СРСР ще тісніше затиснув у лещата країни Східної Європи і остаточно перейшов до радикальної комуністичної стратегії. Кінцевим результатом сталінського уявлення про західні іні-

ціативи стала відмова від проєкту народних демократій, початок холодної війни і повномасштабне поширення комунізму на Східну Європу.

Великим парадоксом «холодної війни» став той факт, що вона виникла не з причини неминучості міжсистемного конфлікту між наддержавами — США і СРСР, а тому, що Москва помилково вважала, що можна створити сферу впливу у Східній Європі і при цьому мати добрі стосунки з Британією та США. При цьому практику протистояння двох систем — соціалістичної та капіталістичної і двох несумісних ідеологій — комуністичної та ліберальної до сих пір вважають майже єдиними причинами «холодної війни». Але американський дипломат, політолог та історик Дж. Кеннан, відомий як автор політики стримування радянської експансії у своїй «довгій телеграмі» традиційні геополітичні причини «холодної війни» доповнив цивілізаційною специфікою розвитку російського народу. Кеннан писав: «В основі невротичного сприйняття Кремлем світових подій лежить традиційне та інстинктивне російське почуття невпевненості у власній безпеці. Спочатку це була невпевненість мирного, землеробського народу, який намагається вижити на відкритих рівнинних просторах у безпосередній близькості від войовничих кочових племен. На це, у міру того, як Росія вступала в контакт з економічно передовим Заходом, став накладатися страх перед більш компетентними, могутнішими, високоорганізованими спільнотами. Такий вид невпевненості у своїй безпеці радше характерний не для російського народу, а для російської влади; бо остання не могли не відчувати, що її правління, архаїчне за формою, хитке та штучне у своєму психологічному обґрунтуванні, не здатне витримати порівняння з політичними системами західних країн. Тому вони завжди боялися іноземного проникнення» [1, с.403].

Масштабні військові дії та закінчення світової війни мали важливі геополітичні наслідки. Головна зміна полягала у трансформації системи міжнародних відносин із мультиполярної до біполярної. У світі відбувся перерозподіл сил та сфер впливу. З-поміж колишніх шести великих держав (Великобританія, Німеччина, США, СРСР, Франція та Японія) три перебували у стані повної руїни, а колоніальні ресурси Великобританії були радикально підірвані. Тільки США та Радянський Союз у 1945 р. вийшли з війни відносно потужними та боєздатними.

Розгром німецького нацизму забезпечив ліквідацію найбільш небезпечного вогнища нестабільності в Європі та заклав основи для франко-німецького примирення та подальшого повороту західноєвропейських держав до взаємної співпраці та інтеграції. У 1951 році було підписано Паризький договір про створення Європейського співтовариства вугілля і сталі [18]. Руйнування нацистського рейху у перспективі дозволили Європі просунутися на шляху до створення низки національних держав.

У той самий час процес самовизначення націй та народів із закінченням Другої світової війни не тільки не завершився, а й отримав новий стимул. Насамперед цей стимул реалізувався на периферійній частині світової системи — у країнах Азії, зоні Британської, Французької та Голландської колоніальних імперій, які почали активно розпадатися.

Це сталося як результат поразки метрополій у війні, або їх сильного послаблення. Утворилася маса нових незалежних держав, які в рамках біполярної системи сформували третій міні-поліос політичних сил — рух неприєднання.

У Східній Європі в зоні радянського політичного впливу процес самовизначення націй був заморожений. Продовжили існувати Чехословаччина, СФРЮ. Причиною такого стану став новий міжнародний порядок. Він став наслідком відносин, що склалися між Сполученими Штатами та їхніми європейськими союзниками, із Радянським Союзом. Останній зоною своїх інтересів визначав Східну Європу. В зоні своїх інтересів СРСР розпочав процес формування тоталітарних політичних режимів, панував авторитарно-бюрократичний метод керівництва, відбулося злиття партійних та державних органів.

У ході Другої світової війни поступово склалися основи для регулювання світової системи на міждержавній основі за умови обов'язкового врахування інтересів провідних держав світу.

Перемога заклала нормативні засади нового світового порядку. ООН стала механізмом міжнародних відносин. Статутом Організації Об'єднаних Націй сформовано навколо ООН систему універсальних міжнародних інституцій; створено всесвітній майданчик для постійного спілкування держав. Паралельно, у західній частині світу, під впливом США склалися глобальні механізми економічного регулювання. Бреттон-Вудська система (Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Генеральна угода з тарифів і торгівлі) та пов'язані з нею механізми були покликані спочатку допомогти економічному відновленню держав, а згодом стали основою для попередження економічних воєн між ними та засобом стабілізації міжнародних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Генрі Кіссінджер. Дипломатія. Пер. з англ. М. Гоцацюка, В. Горбатько. К.: Вид. група КМ-БУКС, 2018. 930 с.
2. Голос України. 1994. 18 січня. URL: https://www.golos.com.ua/edition_archive/1994-01
3. Henry Kissinger is dead at 100; Shaped the Nation's Cold War History. *The New-York Times*. 29.11.2023. URL: <https://www.nytimes.com/2023/11/29/us/henry-kissinger-dead.html>.
4. The Malta Conference: January 30–February 2, 1945. *Documents. Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers*, Conferences at Malta and Yalta, 1945. URL: <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945Malta>.
5. Майский И. М. Воспоминания советского дипломата 1925–1945 гг. Москва, 1971. 672 с.
6. Рузвельт Эллиот. «Его глазами». Москва, 1947. 260 с.
7. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: сборник документов: в 6-ти т./ М-во иностранных дел СССР; ред. редкол.: А. А. Громыко. Т. 4, Крымская конференция руково-

- дителей трех союзных держав — СССР, США и Великобритании (4–11 февр. 1956 г.). Москва: Политиздат 1979. 326 с.
8. Protocol on Zones of Occupation in Germany and Administration of the «Greater Berlin» Area, Approved by the European Advisory Commission, September 12, 1944. URL: https://www.cvce.eu/en/obj/protocol_between_the_allies_on_the_occupation_zones_in_germany_london_12_september_1944-en-f6ad2306-576d-4705-a772-4e52945aabe9.html.
 9. The Yalta Conference Protocol of proceedings of crimea conference. *Lillian Goldman Law Library*. URL: <https://avalon.law.yale.edu/wwii/yalta.asp>.
 10. Churchill post Yalta. *The National Archives*. URL: <https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/cold-war-on-file/churchill-post-yalta>.
 11. Потсдамская конференция. Шестое заседание 22 июля 1945 г. *Международная жизнь*. 1966. № 3. С. 150–156.
 12. Vertrag über die abschließende Regelung in bezug auf Deutschland 1990. URL: <https://www.auswaertiges-amt.de/resource/blob/243470/cf11046bd657eb2515e9930892f29ad3/vertragstextbgbldata.pdf>.
 13. Yalta Conference Agreement, Declaration of a Liberated Europe February 11, 1945. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/yalta-conference-agreement-declaration-liberated-europe>.
 14. The Yalta Conference, 1945. *Office of the Historian, Foreign Service Institu. United States Department of State* URL: <https://history.state.gov/milestones/1937-1945/yalta-conf>.
 15. Byrnes, James F. Speaking Frankly. New York: London, Harper & Brother, 1947. P. 44. URL: <https://archive.org/details/dli.ernet.14033>.
 16. Churchill Winston, Russian Barbarism 21 October 1942. *International Churchill Society* URL: <https://winstonchurchill.org/resources/quotes/russian-barbarism>.
 17. Letter from W. Churchill to F. Roosevelt, March 16, 1945. *Correspondence between the chairman of the council of ministers of the ussr and the presidents of the usa and the prime ministers of great britain during the great patriotic war of 1941–1945* URL: <http://www.marx2mao.com/Stalin/WWIICv2wm.pdf>.
 18. Treaty establishing the European Coal and Steel Community, ECSC Treaty. 1951 European Union. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Axy0022>.

REFERENCES

1. Kissinger, H. (2018). *Dyplomatiia* [Diplomacy] (M. Hotsatsiuk & V. Horbatko, Trans.). KM-BUKS Publishing Group [in Ukrainian].
2. *Holos Ukrainy* [Voice of Ukraine]. (1994, January 18). Retrieved from https://www.google.com/search?q=https://www.golos.com.ua/edition_archive/1994-01 [in Ukrainian].
3. Henry Kissinger is dead at 100; shaped the nation's Cold War history. (2023, November 29). *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2023/11/29/us/henry-kissinger-dead.html> [in English].
4. U.S. Department of State, Office of the Historian. (n.d.). *The Malta Conference: January 30–February 2, 1945*. Foreign Relations of the United States: Diplomatic Papers, Conferences at Malta and Yalta, 1945. Retrieved from <https://history.state.gov/historical-documents/frus1945Malta> [in English].

5. Maiskii, I. M. (1971). *Vospominaniia sovetskogo diplomata 1925–1945 gg.* [Memoirs of a Soviet diplomat 1925–1945]. Nauka [in Russian].
6. Roosevelt, E. (1947). *Ego glazami* [As He Saw It]. Izdatel'stvo inostrannoi literatury [in Russian].
7. Gromyko, A. A. (Ed.). (1979). *Krymskaia konferentsiia rukovoditelei trekh soiuznykh derzhav — SSSR, SShA i Velikobritanii (4–11 fevr. 1945 g.)* [The Crimean conference of the leaders of the three allied powers — USSR, USA and Great Britain (February 4–11, 1945)] (Vol. 4). In *Sovetskii Soiuz na mezhdunarodnykh konferentsiakh perioda Velikoi Otechestvennoi voiny 1941–1945 gg.: sbornik dokumentov* [The Soviet Union at international conferences during the Great Patriotic War 1941–1945: Collection of documents] (Vols. 1–6). Politizdat [in Russian].
8. European Advisory Commission. (1944, September 12). *Protocol on Zones of Occupation in Germany and Administration of the «Greater Berlin» Area*. CVCE.eu by University of Luxembourg. Retrieved from https://www.cvce.eu/en/obj/protocol_between_the_allies_on_the_occupation_zones_in_germany_london_12_september_1944-en-f6ad2306-576d-4705-a772-4e52945aabe9.html [in English].
9. *Protocol of proceedings of Crimea conference*. (1945, February 11). Lillian Goldman Law Library, Yale Law School. Retrieved from <https://avalon.law.yale.edu/wwii/yalta.asp> [in English].
10. The National Archives. (n.d.). *Churchill post Yalta*. Retrieved from Retrieved from <https://www.google.com/search?q=https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/cold-war-on-file/churchill-post-yalta> [in English].
11. Potsdamskaia konferentsiia. Shestoe zasedanie 22 iulia 1945 g. [Potsdam Conference. Sixth session July 22, 1945]. (1966). *Mezhdunarodnaia zhizn'* [International Affairs], (3), 150–156 [in Russian].
12. *Vertrag über die abschließende Regelung in bezug auf Deutschland* [Treaty on the Final Settlement with Respect to Germany]. (1990, September 12). Auswärtiges Amt. Retrieved from <https://www.google.com/search?q=https://www.auswaertiges-amt.de/resource/blob/243470/cf11046bd657eb2515e9930892f29ad3/vertragtextbgbldata.pdf> [in English].
13. *Yalta Conference Agreement, Declaration of a Liberated Europe*. (1945, February 11). Wilson Center Digital Archive. Retrieved from <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/yalta-conference-agreement-declaration-liberated-europe> [in English].
14. U.S. Department of State, Office of the Historian. (n.d.). *The Yalta Conference, 1945*. Milestones: 1937–1945. Retrieved from <https://history.state.gov/milestones/1937-1945/yalta-conf> [in English].
15. Byrnes, J. F. (1947). *Speaking frankly*. Harper & Brothers. Retrieved from <https://archive.org/details/dli.ernet.14033> [in English].
16. International Churchill Society. (n.d.). *Russian barbarism*. Quotes. Retrieved from <https://winstonchurchill.org/resources/quotes/russian-barbarism/>
17. Churchill, W. (1945, March 16). [Letter from W. Churchill to F. Roosevelt]. In *Correspondence between the chairman of the council of ministers of the USSR and the presidents of the USA and the prime ministers of Great Britain during the Great Patriotic War of 1941–1945* (Vol. 2). Marxists Internet Archive. Retrieved from <http://www.marx2mao.com/Stalin/WWIICv2wm.pdf> [in English].
18. European Union. (1951). *Treaty establishing the European Coal and Steel Community, ECSC Treaty*. EUR-Lex. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Axy0022> [in English].

УДК 351.86(042.5)

DOI: 10.24144/2078-1431.2025.1(34).21-32

Ігор Тодоров,

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій

Наталія Тодорова,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри полікультурної освіти та перекладу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПЕРШІ 100 ДНІВ ДРУГОЇ КАДЕНЦІЇ ТРАМПА: ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА США ТА ДИНАМІКА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Статтю присвячено аналізу перших ста днів другого президентського терміну Дональда Трампа в контексті змін зовнішньої політики США щодо російсько-української війни та глобальної безпекової архітектури. Автори досліджують трансформацію стратегічних підходів адміністрації Трампа, зокрема відхід від ціннісного підходу до прагматизму, переорієнтацію з багатосторонніх на двосторонні формати співпраці, зниження обсягів військової допомоги Україні та переоцінку санкційної політики щодо Росії. Окрема увага приділяється реакції ключових міжнародних акторів, включаючи Європейський Союз, НАТО, Китай, Росію та Велику Британію. У статті розглянуто наслідки нової американської політики для трансатлантичної єдності, стабільності в Європі та ролі США як глобального лідера. Автори підкреслюють, що дії адміністрації Трампа призвели до зниження довіри до США серед партнерів, зростання автономних ініціатив у ЄС та посилення ризиків для глобальної та регіональної безпеки. У роботі обґрунтовується, що нова стратегія США стимулює перехід до багатополюсної безпекової моделі, в якій роль Вашингтона вже не є домінуючою.

Ключові слова: Дональд Трамп, зовнішня політика США, російсько-українська війна, міжнародна безпека, НАТО, Європейський Союз, санкційна політика, трансатлантичні відносини, стратегічна автономія, геополітична трансформація.

The article is devoted to the analysis of the first hundred days of Donald Trump's second presidential term in the context of changes in US foreign policy regarding the Russian-Ukrainian war and the global security architecture. The authors examine the transformation of the Trump administration's strategic approaches, in particular, the departure from a value-based approach to pragmatism, the reorientation from multilateral to bilateral cooperation formats, the reduction of military assistance to Ukraine, and the reassessment of the sanctions policy towards Russia. Particular attention is paid to the reaction of key international actors, including the European Union, NATO,

China, Russia, and the United Kingdom. The article studies the consequences of the new American policy for transatlantic unity, stability in Europe, and the role of the United States as a global leader. The authors emphasize that the actions of the Trump administration have led to a decrease in trust in the United States among partners, the growth of autonomous initiatives in the EU, and increased risks to global and regional security. The paper argues that the new US strategy stimulates a transition to a multipolar security model in which Washington's role is no longer dominant.

Keywords: Donald Trump, US foreign policy, Russian-Ukrainian war, international security, NATO, European Union, sanctions policy, transatlantic relations, strategic autonomy, geopolitical transformation.

Початок другої каденції президента США Дональда Трампа супроводжується суттєвими трансформаціями в системі міжнародних відносин, зокрема в сфері безпеки, що безпосередньо впливає на перебіг російсько-української війни. У цьому контексті аналіз перших 100 днів його президентства у 2025 році є важливим та актуальним з огляду на потребу оцінки подальших перспектив зовнішньополітичної підтримки України та загальної динаміки міжнародної безпекової архітектури.

Перші 100 днів президентства Дональда Трампа у 2025 році викликали численні дискусії щодо перспектив зовнішньої підтримки України. Окремі аспекти цієї проблематики вже досліджувались низкою вітчизняних та зарубіжних науковців, такими, як В. Бадрак [4], С. Віднянський [1], Л. Гардінг [2], Є. Гарькавий [3], Р. Дейермонд [17], Г. Зеленько [5], С. Плехій [6], О. Потехін [7], П. Рудольф [21], І. Рущенко [9], Е. Томацеллі [22], Л. Якубова [13] та інші.

Дослідники зазначають, що вже під час попередньої каденції Трампа безпосередні геополітичні наслідки відчувалися в розмиванні альянсів: ставлення Трампа до традиційних альянсів, таких, як НАТО, породило невизначеність серед союзників, що призвело до занепокоєння щодо надійності США як партнера [21].

Під час передвиборчої кампанії 2024 року Дональд Трамп неодноразово обіцяв швидко завершити війну між Росією та Україною, стверджуючи, що зможе досягти миру «протягом 24 годин» після вступу на посаду. Він підкреслював, що має довіру обох лідерів — Володимира Путіна та Володимира Зеленського — і тому здатен стати ефективним посередником у конфлікті [19].

Однак після повернення до Білого дому в січні 2025 року Трамп пом'якшив свою риторику, визнавши, що досягнення миру може бути складнішим, ніж він передбачав. Він зазначив, що його попередні заяви були «фігуральними» і «жартівливими», з метою підкреслення важливості швидкого вирішення конфлікту [16].

У лютому 2025 року адміністрація Трампа представила план припинення війни, розроблений його радниками, включаючи колишнього генерала Кіта Келлога. Цей план передбачає припинення вогню вздовж поточної лінії фронту, продовження постачання зброї Україні, якщо вона погодиться на мирні переговори, та посилення тиску на Росію у разі її від-

мови від участі в переговорах. Також план передбачав відтермінування вступу України до НАТО та збереження фактичного контролю Росії над окупованими територіями без офіційного визнання їх анексії. Хоча план Трампа пропонує шлях до миру, існує ризик стимулювати агресивні дії Росії, що потенційно призведе до подальшої нестабільності в регіоні.

Загалом передвиборчі обіцянки Трампа щодо швидкого завершення війни трансформувалися в більш складний підхід, що включає дипломатичні зусилля, економічний тиск на Росію та умови для України, які викликають занепокоєння серед союзників США та українського керівництва.

Сучасні політичні виклики, обумовлені діями адміністрації Д. Трампа, спричинили значний негайний і довгостроковий геополітичний ефект, змінивши ландшафт міжнародних відносин. Це призводить до переоцінки ролі США в глобальному світі, впливаючи на альянси та міжнародні норми. В газеті «Вашингтон Пост» підраховали, що в інтерв'ю Д. Трампа, присвячене 100 дням на посаді президента, яке він дав журналу «Таймс», присутні принаймні 32 неправдиві або викривлені твердження, серед них і слова про те, що вторгнення в Україну при Трампі не сталося б, а також про те, що при ньому не відбулася б анексія Криму Росією [20]. Політичні рішення та дії президента Дональда Трампа протягом перших 100 днів його другої каденції, якими контроверсійними вони б не були, мають вагомe значення для розуміння еволюції зовнішньополітичного курсу Сполучених Штатів Америки в умовах триваючої російсько-української війни.

Нові пріоритети адміністрації Д. Трампа, підходи до військової підтримки України, санкційної політики щодо Росії та взаємодії з європейськими союзниками відчутно вплинули на розвиток конфлікту, міжнародну безпеку та архітектуру трансатлантичних відносин. Аналіз перших ста днів другого президентства дозволяє не лише виявити характерні риси нової американської стратегії, але й оцінити потенційні довгострокові наслідки для стабільності у Європі та глобальної системи міжнародних відносин. У цьому контексті дослідження є особливо актуальним для наукового розуміння сучасних геополітичних трансформацій і ролі США у врегулюванні регіональних конфліктів.

Мета статті — проаналізувати політичні рішення та дії президента Дональда Трампа протягом перших 100 днів його другої каденції у контексті російсько-української війни, оцінити їх вплив на хід війни, міжнародну підтримку України та зміну геополітичного балансу сил. Задля досягнення цієї мети визначено такі завдання: визначити основні зовнішньополітичні ініціативи адміністрації Трампа щодо війни в Україні у перші 100 днів його другої каденції; розглянути зміни в політиці США щодо України порівняно з попередніми адміністраціями; дослідити реакцію ключових міжнародних акторів на дії США; оцінити вплив рішень адміністрації Трампа на перебіг бойових дій, військову допомогу Україні та санкційну політику проти Росії; виявити потенційні довгострокові наслідки нової американської політики для безпекової архітектури Європи.

Основні принципи міжнародної політики Дональда Трампа в рамках концепції «Зробимо Америку знову великою» у міжнародних спра-

вах були сформульовані ще під час виборчої кампанії. Зокрема йшлося про першочергове значення захисту безпеки, економічного процвітання та суверенітету США, спрямування зовнішньої політики на пряме забезпечення вигід для американського населення; захист американської економіки через перегляд торговельних угод, зменшення витрат на міжнародні організації та безпекові ініціативи, якщо вони не приносять прямої вигоди США, перевагу двосторонніх угод перед багатосторонніми механізмами, які обмежують маневр США, прагматичний аналіз сили та інтересів, а не просування демократії або прав людини, використання демонстрації сили як засобу дипломатичного тиску; активне прагнення уникати втягування США у «чужі війни». Ці принципи, поєднують елементи традиційного американського ізоляціонізму втім, мають яскраво виражений економічний і популістський характер, акцентований на внутрішню підтримку [23].

Саме на цих принципах базуються зовнішньополітичні ініціативи адміністрації Трампа щодо війни в Україні. Вони включали перегляд обсягів та умов військової допомоги Україні (акцент на передачі озброєнь із більш жорсткими умовами щодо використання та фінансової відповідальності України), скорочення військової допомоги з можливою перспективою її припинення та ненадання розвідувальної інформації. Водночас йшлося про підвищення вимог до європейських союзників (настійна вимога до країн ЄС брати на себе більшу частку фінансового та військового навантаження у підтримці України).

Також відбулося акцентування уваги на мирних переговорах (ініціювання нової переговорної платформи або тиск на Україну для участі у перемовинах із Росією на умовах припинення вогню, що забезпечило б «швидке завершення війни», посередницькі ініціативи за моделлю «вигідної угоди»). Паралельно йшло послаблення акценту на санкційній політиці (перегляд санкцій проти Росії з точки зору їх ефективності для інтересів США, можливе послаблення або часткове скасування певних санкцій в обмін на поступки Кремля, особливо у сферах енергетики чи контролю за озброєннями). Суттєвим моментом стала інформаційна невідтримка України (відмова від антиросійської риторики, поширення російських наративів, голосування проти резолюцій, спрямованих на підтримку України в ООН та G7).

Відповідно, зміни в політиці США щодо України порівняно з попередньою адміністрацією Дж. Байдена різні. Так, президент Байден безумовно підтримував територіальну цілісність України через широку військову, економічну та дипломатичну допомогу. Підтримка України розглядалася як боротьба за збереження міжнародного правопорядку. Адміністрація Дж. Байдена була на боці України у вимогах повного відновлення контролю над окупованими територіями як передумови мирного врегулювання. Можна згадати, що під час першої каденції Д. Трампа США брали участь у Кримській платформі і виступали за територіальну цілісність України.

У перші сто днів другого терміну президентства Дональда Трампа міжнародні спостерігачі констатують суттєве відхилення зовнішньої по-

літики США від попереднього курсу, зокрема у контексті українсько-російської війни. Якщо за адміністрації Дж. Байдена спостерігалась активна підтримка України, то нова команда Трампа продемонструвала відмову від чітких безпекових гарантій та ініціювала низку кроків, які розглядаються як фактичне послаблення позицій Києва на міжнародній арені. Зокрема, нова адміністрація на початковому етапі самостійно обмежила можливості для переговорів, заявивши про неможливість вступу України до НАТО та відмовившись гарантувати її безпеку. Паралельно було розпочато неформальні контакти з представниками РФ без залучення Києва або партнерів по НАТО. Це викликало значний резонанс, особливо у світлі заяв про домовленості щодо спільної розробки українських корисних копалин, що викликає аналогії з подібними ініціативами США в Афганістані. Виникло враження, що Росія домінує в переговорах, фактично використовуючи американську сторону як канал для тиску на Україну.

Формально, від початку другої каденції Д. Трампа допомога Україні стала більш прагматичною. Санкційний режим стосовно Росії переглядається з точки зору відповідності інтересам США. Можливе навіть часткове пом'якшення санкцій в обмін на конкретні поступки Кремля. Зміщення акценту на двосторонні відносини призвело до того, що США розглядають взаємодію з Україною не як частину ширшої коаліції, а як окремий договірний процес, де пріоритетом є інтереси Вашингтона. Д. Трамп орієнтувався на «швидку угоду» і наполягав на компромісних домовленостях, які можуть включати часткові територіальні поступки з боку України задля припинення бойових дій і стабілізації ситуації. Можливо, нехтування основними принципами міжнародного права обумовлене новітніми американськими територіальними претензіями до союзників (Данії та Канади).

Ключовим переговорником зі сторони США став С. Віткофф, який у публічному просторі озвучив позицію про необхідність українських територіальних поступок, проте продемонстрував поверхове розуміння предмету переговорів, що свідчить про його повну некомпетентність. Ці кроки викликали хвилю критики не лише в українському суспільстві, а й серед міжнародних партнерів США, адже адміністрація Трампа фактично усунулася від ролі неупередженого посередника та почала діяти в координатах, близьких до російського бачення «мирного врегулювання». Це викликало особливе занепокоєння на тлі відсутності будь-яких гарантій безпеки для України в рамках пропонованих сценаріїв. Показовим є падіння довіри до американського президента серед українців з 44,6% в листопаді 2024 р. до 7,4% у квітні 2025 р. [10].

Політика США щодо України з початку другої каденції Д. Трампа демонструє перехід від ціннісного підходу та захисту міжнародного права до прагматичного. Це означає, що підтримка України більше не розглядається як самоціль, а лише як елемент ширшої стратегії захисту американських глобальних і регіональних інтересів.

Показовою є реакція ключових міжнародних акторів на такі дії США. Європейський Союз намагається бути стримано-критичним і сприйняв прагматичний підхід Д. Трампа як ознаку зменшення трансатлантичної

солідарності. Зростають побоювання щодо можливої втрати довгострокової американської підтримки України. Водночас відбувається посилення власних ініціатив. ЄС прагне більшої стратегічної автономії, в тому числі у питанні підтримки України.

В НАТО відстежується певною мірою напружене партнерство. Жорсткі заяви Д. Трампа щодо внесків країн-членів викликали непорозуміння всередині Альянсу. Зокрема йдеться про вимогу США збільшити оборонні витрати всіх союзників до 5% ВВП. Фактично Сполучені Штати діють всупереч Стратегічній концепції НАТО 2022 р., де зазначено, що НАТО «і надалі відповідально і єдиним фронтом реагуватиме на загрози, що походять від Росії, і її ворожі дії» [12]. Водночас НАТО продовжує активну підтримку України, частково компенсуючи американську обережність. Створено окремі механізми координації допомоги без безпосереднього лідерства США.

З боку Росії спостерігається обережний оптимізм. РФ сприйняла ініціативи Д. Трампа (особливо потенційний перегляд санкцій) як можливість для дипломатичного маневру. Відповідно Москва активізувала дипломатичні зусилля для прямого або опосередкованого діалогу з Вашингтоном. Кремль активно використовує нову ситуацію для розколу західної єдності у питанні підтримки України. Російські пропагандистські джерела переважно вдаються до емоційно забарвленої риторики, зосереджуючи увагу на ролі Росії в міжнародній політиці та перекладаючи відповідальність за невдачі Трампа на так званих «глобалістів». Вони інтерпретують відсутність значного поступу у врегулюванні конфлікту в Україні як результат українського спротиву, а не як недосконалість зовнішньої політики США. Російські пропагандисти використовують перші сто днів президентства Д. Трампа як інструмент інформаційної війни, спрямованої на підризу іміджу США та легітимацію власної агресивної політики щодо України [11].

Китай поставився до політики Д. Трампа зі стратегічною насторогою. Він уважно спостерігає за діями США, оцінюючи можливості зміцнити власні позиції у Євразії. Стримане ставлення США до України розцінюється як сигнал про можливу втрату Вашингтоном глобальної ініціативи. Китайське інформаційне агентство «Сінхуа» очікувано найбільше критикує Трампа за запровадження тарифів, за висловлення територіальних претензій до ряду країн, закриття USAID та інших агентств, які надавали допомогу країнам, що розвиваються [24]. Водночас КНР майже не торкаються американського впливу на російсько-українську війну. Це обумовлено тим, що Китай робить спроби власних дипломатичних ініціатив щодо «мирного врегулювання конфлікту», посилення свого іміджу як нейтрального посередника. Проте інформація про участь громадян КНР у війні на боці Росії суттєво підризує можливість реалізації такого іміджу.

Велика Британія поглиблює власні двосторонні відносини із Україною. Велика Британія позиціонувала себе як надійного союзника України незалежно від позиції США. Це може сприяти формуванню нових безпечових альянсів

Отже, перші 100 днів другої каденції Трампа дії США викликали певне переформатування міжнародної підтримки України. Західні партнери

активізували власні ініціативи незалежно від Вашингтона. Росія та Китай намагалися скористатися ситуацією для зміцнення своїх позицій. США фактично втрачають статус беззаперечного лідера заходу в питанні російсько-української війни. Відповідно поняття «колективний захід» на чолі з США, мабуть, залишається в минулому.

Зміни в американській політиці безумовно впливають на перебіг бойових дій. Зменшення рівня військової підтримки США призвело до певного тимчасового уповільнення постачання критичних видів озброєння Україні (особливо ППО, далекобійних систем, боєприпасів). Як наслідок цього, відбулося зниження оперативних можливостей Збройних Сил України на окремих напрямках і посилення позицій російських військ у короткостроковій перспективі на певних ділянках фронту. Відбувається примус України до переформатування військових операцій у бік більшої обережності та ресурсозбереження. Дії адміністрації Д. Трампа обмежили український наступальний потенціал, проте не зруйнували обороноздатність України завдяки компенсуючим зусиллям європейських партнерів. Продовження американської допомоги за новими умовами призвело до зростання фінансового навантаження на Україну та партнерів. Проте допомога США залишилася життєво важливою, але її зменшення в обсягах та зміна умов посилили залежність України від внутрішньої мобілізації ресурсів та підтримки Європи. Рішення адміністрації Трампа у перші 100 днів його другої каденції призвели до тактичного послаблення оборонних можливостей України, ускладнення координації допомоги з союзниками, ослаблення єдності санкційного фронту проти Росії.

Міжнародна реакція на перші сто днів другого терміну Дональда Трампа відбиває глибоке розчарування серед традиційних союзників США, особливо в межах трансатлантичної спільноти. Внаслідок зовнішньополітичних рішень Вашингтона дедалі більше країн Європейського Союзу ініціюють формування альтернативної архітектури безпеки, що не передбачає участі США як гаранта. У цьому контексті ЄС активізує зусилля зі зміцнення стратегічної автономії, розглядаючи проекти європейської оборонної інтеграції, а Велика Британія демонструє прагнення до перегляду своїх зовнішньополітичних пріоритетів у бік більшої співпраці з Брюсселем.

Політика Трампа також спричинила дипломатичні конфлікти, які загострюють недовіру до США як до передбачуваного міжнародного актора. Зокрема, претензії до Данії щодо передачі контролю над Гренландією викликали не лише відторгнення, а й закріпили образ США як держави, що діє за межами принципів суверенітету та міжнародного права.

Політика адміністрації Д. Трампа може мати потенційні довгострокові наслідки для безпеки Європи. Спостерігається посилення тенденцій на створення стратегічної автономії Європейського Союзу. Відповідь ЄС на українську кризу підкреслила його військову залежність від Сполучених Штатів, що викликало дискусії щодо посилення власних оборонних можливостей через такі ініціативи, як Європейський оборонний союз та постійне структуроване співробітництво (PESCO) [18]. Незважаючи на

скептицизм з боку країн Центральної та Східної Європи щодо доцільності повністю автономної оборонної політики ЄС, зростає визнання необхідності колективної військової інтеграції для подолання зовнішніх загроз [18]. Може відбутися формування європейських військових структур, частково незалежних від НАТО.

Водночас відбувається ослаблення НАТО як головного гаранта безпеки в євроатлантичному регіоні. Без чіткої американської підтримки НАТО може втратити свою ефективність як основний оборонний альянс. Можливе поглиблення внутрішніх розбіжностей між країнами-членами (особливо між США та західноєвропейськими державами і Канадою). Відбувається зниження довіри до статті 5 Вашингтонського договору, особливо з боку країн південної Балтії та Польщі. Американська практика переважних договорів викликає питання щодо святості міжнародних угод та їх виконання [14].

Відповідно відбувається переформатування регіональної безпеки у Центрально-Східній Європі. Країни східного флангу НАТО можуть шукати нові безпекові альянси (наприклад, через ініціативу Міжмор'я або посилення двосторонніх угод з Великою Британією). Таке мережеве багаторівневе забезпечення безпеки на основі регіональної взаємодії стає реальним без очікування централізованого лідерства НАТО.

Спостерігається зростання ролі Великої Британії та інших регіональних акторів. Велика Британія активно зміцнює свою роль як ключового військового і політичного партнера європейських країн після брекзиту. Можливе виникнення нових безпекових форматів без прямої участі США (наприклад, оборонні пакти з країнами Східної Європи). Все це може призвести до диверсифікації системи гарантій безпеки в Європі.

Водночас можливе підвищення ризику регіональних конфліктів. Росія може сприйняти ослаблення американської підтримки як можливість для активізації своїх гібридних та військових операцій у прикордонних регіонах (наприклад, у Молдові, на південному Кавказі, на Західних Балканах). Отже, матиме місце зростання загрози нестабільності на периферії Європи.

Отже, нова американська політика Д. Трампа стимулюватиме перехід Європи від залежності від США до прагнення стратегічної самостійності, що супроводжуватиметься: ослабленням НАТО як єдиного гаранта безпеки, формуванням нових регіональних альянсів, загостренням нестабільності на східних кордонах ЄС. Ці процеси можуть привести до появи багатополюсної безпекової архітектури Європи замість класичної трансатлантичної моделі.

Таким чином, перші сто днів другого президентського терміну Дональда Трампа позначилися низкою невиконаних передвиборчих обіцянок стосовно України та зростанням нестабільності у сфері міжнародних відносин. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що перші сто днів другого президентського терміну Дональда Трампа стали маркером глибоких змін у зовнішньополітичній стратегії Сполучених Штатів Америки, насамперед у контексті російсько-української війни. Відхід адміністрації Трампа від ціннісного підходу до відносин із союзниками, праг-

матизація міжнародної політики та спроби укладання «вигідної угоди» з Росією стали чинниками, які суттєво вплинули на баланс сил у Європі.

Зовнішньополітичний курс адміністрації Трампа характеризувався зниженням рівня військової та дипломатичної підтримки України, переглядом санкційної політики щодо Росії, переорієнтацією на двосторонні формати співпраці та фактичною відмовою від лідерства у трансатлантичному просторі. Це спричинило зростання невизначеності в середовищі союзників США, послаблення єдності Заходу та формування передумов для підвищення стратегічної автономії Європейського Союзу.

Політичні рішення адміністрації Трампа викликали критичну реакцію серед ключових міжнародних акторів. У відповідь на зміну позиції США щодо України, ЄС, Велика Британія, НАТО та інші партнери активізували власні ініціативи з підтримки Києва, водночас дистанціюючись від стратегічної орієнтації на Вашингтон. Таким чином, сформувалася тенденція до переформатування архітектури безпеки у бік багатополюсної моделі, в якій Сполучені Штати більше не відіграють домінуючу роль.

Зменшення американської військової допомоги, обмеження розвідданих, перегляд санкцій та суперечливі посередницькі ініціативи мали прямі наслідки для ходу бойових дій в Україні. Спостерігалось зниження темпів наступальних операцій Збройних Сил України, підвищення залежності від європейських партнерів, зростання внутрішнього навантаження на ресурси держави та ризики для обороноздатності. Водночас дії США призвели до активізації агресивної політики Росії, яка інтерпретує нову американську стратегію як «вікно можливостей» для дипломатичного та військового реваншу.

Загалом, перші сто днів другого президентського терміну Дональда Трампа продемонстрували етапну зміну ролі США у міжнародній політиці, а також значною мірою ускладнили можливості для стабілізації ситуації на європейському континенті. Визначальними наслідками цього періоду стали:

- девальвація трансатлантичної єдності;
- ослаблення гарантій безпеки для України;
- активізація автономних ініціатив ЄС і Великої Британії;
- посилення дестабілізаційного потенціалу Росії;
- формування передумов для нової багатополюсної системи міжнародної безпеки.

У цьому контексті подальший перебіг зовнішньополітичного курсу США вимагатиме ретельного аналізу та оцінки з боку міжнародного експертного співтовариства з урахуванням не лише безпекових, а й ціннісно-нормативних аспектів глобального порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Віднянський С., Мартинов А. (2023) Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство: монографія. К.: Інститут історії України НАН України, 2023. 264 с.

2. Гардінг Л. (2023) Вторгнення. За лаштунками кривавої війни Росії та боротьби України за виживання: пер з англ. І. Возняка. — Харків: Віват, 2023. — 352 с.
3. Гарькавий Є. М., Рубель К. В. (2024) Механізми ведення гібридної війни у гуманітарній сфері // Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Сер.: Політичні науки. 2024. № 9. С. 30-35.
4. Горбулін В., Бадрак В. (2024). Російська війна проти України. Як нарешті розірвати чотириохотрічне замкнене коло. К.: Брайт Букс, 2024. — 302 с.
5. Зеленько Г. І. (2024) Інституційна спроможність України в умовах війни. Стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 23 серпня 2024 року [Електронний ресурс]. URL: <https://doi.org/10.15407/vism2024.09.049>
6. Плохій С. (2023) Російсько-українська війна: повернення історії. К.: КСД, 2023. — 400 с.
7. Потехін О., Клименко Ю. (2023) Геополітика проти безпеки: союзницьке стримування агресії в Європі ХХ — початку ХХІ ст. — К.: Дух і літера, 2023. 552 с.
8. Присяжнюк С. В. (2024) Функціонал гуманітарної політики як чинника протидії інформаційній агресії //Політичне життя. 2024. № 3. С. 61-66.
9. Руценко І. П. (2023) Ідеологія рашизму : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 276 с.
10. 100 днів Трампа і 90% українців. [Електронний ресурс]. URL: <https://neweurope.org.ua/analytics/100-dniv-trampa-i-90-ukrayintsiv/>
11. 100 днів Трампа. Як міжнародні медіа та російські пропагандисти писали про дії президента США [Електронний ресурс]. URL: <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/37879/2025-05-02-100-dniv-trampa-yak-mizhnarodni-media-ta-rosiyski-propagandysty-pysaly-pro-dii-prezydenta-ssha/>
12. Стратегічна концепція НАТО — 2022, ухвалена главами держав і урядів на Мадридському саміті НАТО 29 червня 2022 року [Електронний ресурс]. URL: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept-ukr.pdf
13. Якубова Л.Д. (2023) Рашизм: Звір з безодні / Інститут історії України НАН України. Київ: Академперіодика, 2023. 318 с.
14. Avi-Yonah, R. S. (2023). Dubious Constitutional Origins of Treaty Overrides. Florida Tax Review, 26(1). [Електронний ресурс]. URL: <https://doi.org/10.5744/fttr.2023.0287>
15. Budjeryn M. Why Russia is more likely to go nuclear in Ukraine if it's winning. [Електронний ресурс]. URL: https://thebulletin.org/2024/10/why-russia-is-more-likely-to-go-nuclear-in-ukraine-if-its-winning/?fbclid=IwY2xjawF6-LlleHRuA2FlbQIxMAABVHeUNjsPplLdbiqsKlr4nEtiBSm2v_SFbSIF-UYs0r9X0BLn0IR4vf3XoGA_aem_TOVyMuomfZok_26gKHfxJQ
16. Crane, E. (2025). Trump says vow to end Russia-Ukraine war on first day in office «was said in jest.» The New York Post, April 25, 2025. [Електронний ресурс]. URL: https://nypost.com/2025/04/25/us-news/trump-gets-testy-when-asked-why-ukraine-war-hasnt-ended-do-you-hear-this-i-just-got-here/?utm_source=chatgpt.com
17. Deyermond, R. (2023). The Trump presidency, Russia and Ukraine: explaining incoherence. International Affairs, 99(4), 1595–1614.
18. Helwig, N. (2023). EU Strategic Autonomy after the Russian Invasion of Ukraine: Europe's Capacity to Act in Times of War. Journal of Common Market Studies. [Електронний ресурс]. URL: <https://doi.org/10.1111/jcms.13527>

19. Madhani A. (2025). In first 100 days, Trump struggles to make good on promises to quickly end Ukraine and Gaza wars. Public Broadcasting Service, April 28, 2025. [Електронний ресурс]. URL: <https://apnews.com/article/trump-ukraine-gaza-russia-100-days-ad7af3502370f1743e28690ac0ce2a17>
20. One hundred days of Trump 2.0: Falsehood after falsehood, again and again. The president's Time magazine interview featured 32 false or misleading claims. April 30, 2025 [Електронний ресурс]. URL: <https://www.washingtonpost.com/politics/2025/04/30/trump-falsehoods-100-days-time-magazine/>
21. Rudolf, P. (2017). US-Außenpolitik unter Präsident Trump: zum Umgang mit neuen Herausforderungen in den transatlantischen Beziehungen. 8. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/51099>
22. Tomaselli, E. (2024). War at the Gates. Newsletter on the Results of Scholarly Work in Sociology, Criminology, Philosophy and Political Science, 48–59.
23. Trump, D. (2015). *Crippled America: How to Make America Great Again*. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.amazon.com/Great-Again-How-Crippled-America/dp/1501138006>
24. World Insights: Trump administration's 1st 100 days: Major policy shifts, legal battles and controversies [Електронний ресурс]. URL: <https://english.news.cn/20250430/3cdcc712a73d44f795825ee5092a4ce4/c.html>

REFERENCES

1. Vidnyans'kyi S., Martynov A. (2023) *Rosiys'ko-ukrayins'ka viyna ta mizhnarodne spivtovarystvo: monohrafiya*. K.: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, 2023. 264 s. [in Ukrainian].
2. Harding L. (2023) *Vtorhnennya. Za lashtunkamy kryvavoyi viyny Rosiyi ta borot'by Ukrainy za vyzhyvannya: per z anhl. I. Voznyaka*. — Kharkiv: Vivat, 2023. — 352 s. [in Ukrainian].
3. Har'kavyi YE. M., Rubel' K. V. (2024) *Mekhanizmy vedennya hibrydnoyi viyny u humanitarniy sferi // Visnyk Donets'koho natsional'noho universytetu imeni Vasylya Stusa. Ser.: Politychni nauky*. 2024. — № 9. — S. 30–35 [in Ukrainian].
4. Horbulin V., Badrak V. (2024) *Rosiys'ka viyna proty Ukrainy. Yak nareshiti rozirvaty chotyri okhsotrichne zamknene kolo*. K.: Brayt Buks, 2024. — 302 s. [in Ukrainian].
5. Zelen'ko H. I. (2024) *Instytutsiyna spromozhnist' Ukrainy v umovakh viyny. Stenohrama dopovidi na zasidanni Prezydiyi NAN Ukrainy 23 serpnia 2024 roku*. Retrived from <https://doi.org/10.15407/vsn2024.09.049> [in Ukrainian].
6. Plokhii S. (2023) *Rosiys'ko-ukrayins'ka viyna: povernennya istoriyi*. K.: KSD, 2023. — 400 s. [in Ukrainian].
7. Potyekhin O., Klymenko YU. (2023) *Heopolytika proty bezpeky: soyuznyts'ke strymuvannya ahresiyi v Yevropi KHKH — pochatku KHKHI st.* — K.: Dukh i litera, 2023. 552 s. [in Ukrainian].
8. Prisyazhnyuk S. V. (2024) *Funktsional humanitarnoyi polityky yak chynnyka protydyi informatsiyi ahresiyi // Politychne zhyttia*. 2024. — № 3. — S. 61–66 [in Ukrainian].
9. Rushchenko I. P. (2023) *Ideolohiya rashyzmu : monohrafiya / I. P. Rushchenko*. — Kharkiv : KHNU imeni V. N. Karazina, 276 s. [in Ukrainian].
10. 100 dniv Trampa i 90% ukrayintsiv. Retrived from <https://neweurope.org.ua/analitics/100-dniv-trampa-i-90-ukrayintsiv/> [in Ukrainian].

11. 100 dniv Trampa. Yak mizhnarodni media ta rosiys'ki propahandysty pysaly pro diyi prezydenta SSHA. Retrived from <https://ms.detector.media/propaganda-ta-vplivi/post/37879/2025-05-02-100-dniv-trampa-yak-mizhnarodni-media-ta-rosiyski-propagandysty-pysaly-pro-dii-prezydenta-ssha/> [in Ukrainian].
12. Stratehichna kontseptsiya NATO — 2022 ukhvalena hlavamy derzhav i uryadiv na Madryds'komu samiti NATO 29 chervnya 2022 roku Retrived from https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept-ukr.pdf [in Ukrainian].
13. Yakubova L.D. (2023) Rashyzm: Zvir z bezodni / Larysa Yakubova; Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. — Kyiv: Akademperiodyka, 2023. — 318 s. [in Ukrainian].
14. Avi-Yonah, R. S. (2023). Dubious Constitutional Origins of Treaty Overrides. *Florida Tax Review*, 26(1). Retrived from [Elektronnyy resurs]. URL: <https://doi.org/10.5744/fttr.2023.0287> [in English].
15. Budjeryn M. Why Russia is more likely to go nuclear in Ukraine if it's winning. [Elektronnyy resurs]. Retrived from https://thebulletin.org/2024/10/why-russia-is-more-likely-to-go-nuclear-in-ukraine-if-its-winning/?fbclid=IwY2xjawF6-LlleHRuA2FlbQIx-MAABHeUNjsPpILdbiqsKlr4nEtiBSm2v_SFbSIF-UYs0r9X0BLn0IR4vf3XoGA_aem_TOVyMuomfZok_26gKHfxJQ [in English].
16. Crane, E. (2025). Trump says vow to end Russia-Ukraine war on first day in office «was said in jest.» *The New York Post*, April 25, 2025. [Elektronnyy resurs]. Retrived from https://nypost.com/2025/04/25/us-news/trump-gets-testy-when-asked-why-ukraine-war-hasnt-ended-do-you-hear-this-i-just-got-here/?utm_source=chatgpt.com [in English].
17. Deyermond, R. (2023). The Trump presidency, Russia and Ukraine: explaining incoherence. *International Affairs*, 99(4), 1595–1614 [in English].
18. Helwig, N. (2023). EU Strategic Autonomy after the Russian Invasion of Ukraine: Europe's Capacity to Act in Times of War. *Journal of Common Market Studies*. Retrived from <https://doi.org/10.1111/jcms.13527> [in English].
19. Madhani A. (2025). In first 100 days, Trump struggles to make good on promises to quickly end Ukraine and Gaza wars. *Public Broadcasting Service*, April 28, 2025. Retrived from <https://apnews.com/article/trump-ukraine-gaza-russia-100-days-ad7af3502370f1743e28690ac0ce2a17> [in English].
20. One hundred days of Trump 2.0: Falsehood after falsehood, again and again The president's Time magazine interview featured 32 false or misleading claims. April 30, 2025 Retrived from <https://www.washingtonpost.com/politics/2025/04/30/trump-falsehoods-100-days-time-magazine/> [in English].
21. Rudolf, P. (2017). US-Außenpolitik unter Präsident Trump: zum Umgang mit neuen Herausforderungen in den transatlantischen Beziehungen. 8. Retrived from <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/51099> [in English].
22. Tomaselli, E. (2024). War at the Gates. *Newsletter on the Results of Scholarly Work in Sociology, Criminology, Philosophy and Political Science*, 48–59 [in English].
23. Trump, D. (2015). *Crippled America: How to Make America Great Again*. [Elektronnyy resurs]. Retrived from <https://www.amazon.com/Great-Again-How-Crippled-America/dp/1501138006> [in English].
24. World Insights: Trump administration's 1st 100 days: Major policy shifts, legal battles and controversies Retrived from <https://english.news.cn/20250430/3cdcc712a73d-44f795825ee5092a4ce4/c.html> [in English].

УДК 327.39(470+571:477)"2014"

DOI: 10.24144/2078-1431.2025.1(34).33-44

Олексій Янін,*аспірант кафедри політології та міжнародних відносин
Національний університет «Львівська Політехніка»*

МІЖНАРОДНІ САНКЦІЇ, ЗАПРОВАДЖЕНІ ЧЕРЕЗ АНЕКСІЮ КРИМУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА РОСІЮ

Статтю присвячено аналізу міжнародних санкцій, запроваджених проти Російської Федерації у зв'язку з анексією Криму в 2014 році. Детально розглянуто передумови та наслідки анексії, а також роль Криму в українсько-російських відносинах. У роботі висвітлено ефективність санкцій як механізму міжнародного впливу, їх економічні та політичні наслідки для Росії, України та світової спільноти. Виділено види санкцій — економічні, політичні та персональні, їхній вплив на міжнародний порядок і геополітичну ситуацію. Висвітлено наслідки санкцій, зокрема зниження економічної активності в Росії, зміцнення авторитарного режиму та зміни в геополітичному балансі сил, включаючи посилення ролі Китаю. Автор наголошує на необхідності глобальної координації санкційної політики для забезпечення їхньої ефективності та попередження майбутніх агресій, розглядає вплив анексії на міжнародні інституції. Акцентовано увагу на важливості санкцій як інструменту підтримки України та захисту міжнародного права, демонструючи їх потенціал як механізму стримування для порушників світового порядку.

Ключові слова: санкції, анексія, Крим, обмеження, порушення, міжнародне право.

The article is devoted to analyzing international sanctions imposed on the Russian Federation following the annexation of Crimea in 2014, which represented a blatant violation of international law and principles of territorial integrity. The study examines the prerequisites and consequences of the annexation, as well as Crimea's role in Ukrainian-Russian relations. The article highlights the effectiveness of sanctions as a mechanism of international influence, their economic and political consequences for Russia, Ukraine, and the global community. The author identifies the types of sanctions — economic, political, personal and assesses their impact on the international order and geopolitical dynamics. The consequences of sanctions, including reduced economic activity in Russia, the strengthening of the authoritarian regime, and shifts in the geopolitical balance of power, such as the growing influence of China, are discussed.

The author emphasizes the need for global coordination of sanction policies to ensure their effectiveness and prevent future acts of aggression. The article examines the impact of the annexation on international institutions, such as the UN and OSCE, and underscores the necessity for their reform to enhance conflict response. The research

highlights the importance of sanctions as a tool to support Ukraine and uphold international law, demonstrating their potential as a deterrent mechanism against violators of the global order.

Keywords: *sanctions, annexation, Crimea, restrictions, violations, international law.*

Постановка проблеми. Тема міжнародних санкцій проти Російської Федерації, запроваджених через анексію Криму, залишається надзвичайно актуальною з огляду на кілька ключових аспектів. По-перше, незаконна анексія Криму у 2014 році стала безпрецедентним порушенням територіальної цілісності суверенної держави, що суперечить усім нормам міжнародного права. По-друге, вчинено небезпечний прецедент, котрий підриває принципи глобальної безпеки та стабільності. Таким чином, санкції стали не лише інструментом тиску на Росію, а й чинником, що загострив напруження між Заходом та Російською Федерацією. Війна проти України, розпочата Росією, військові дії та політична дестабілізація, має серйозні наслідки для всієї Європи і міжнародного порядку.

Ефективність санкцій як механізму міжнародного впливу, на нашу думку, залишається відкритим питанням. Зважаючи на значний тиск з боку міжнародних партнерів та спільноти на російську економіку, змусити країну змінити свою політичну поведінку не вдалося. Це робить аналіз ефективності такого інструменту важливим для розробки міжнародних підходів щодо вирішення криз подібного характеру. Безперечно, санкції мають й економічні наслідки, які впливають не лише на Росію, а й на країни, що їх запровадили, та на глобальну економіку загалом, зокрема через енергетичну кризу, порушення торговельних ланцюгів і загострення економічної нерівності тощо. Водночас, санкції є важливим інструментом підтримки України в її боротьбі за територіальну цілісність, а також сприяють її інтеграції у світову спільноту.

Аналіз останніх публікацій. Процес з дослідження міжнародних санкцій у контексті анексії Криму можна вважати активним, проте фрагментованим, як серед вітчизняних наукових кіл, так й іноземних. Останні опрацьовані публікації охоплюють правові, економічні та політичні аспекти санкцій проти Російської Федерації. Такі українські науковці, як В. Головка та М. Якубова [8], Г. Нечипоренко [4], Ю. Тищенко [17], С. Кульчицький [11] у своїх роботах зосереджують увагу на міжнародно-правовій оцінці анексії Криму. Зарубіжні дослідники переважно висвітлюють економічні наслідки санкцій проти Росії, зокрема І. Корхонен [10]. Викладена інформація у статті широко підкріплюється актами міжнародного права (Будапештський меморандум [3], Договір про дружбу між Україною та Росією [16], Резолюції Генеральної Асамблеї ООН [6] тощо) та нормативної бази України [1], [12], [13], [14], [16]. Актуальність даних та динаміку санкційної політики забезпечили такі електронні ресурси, як: state.gov, EU Council, Crimea Platform та інші [2], [5], [7], [9], [15], [18].

Мета статті. Аналіз міжнародних санкцій проти Росії, запроваджених опісля незаконної окупації та анексії Криму.

Результати дослідження. З того часу, як Кримський півострів приєднався в 1954 р до Української Радянської Соціалістичної Республіки, згідно з рішенням, прийнятим генеральним секретарем КПРС М. Хрущовим, він мав особливе значення в політичному, громадському і геостратегічному становищі України, яке серйозно відбивалося на внутрішніх і національних відносинах в республіці в радянські часи [15]. Коли Радянський Союз зазнав краху, а Україна стала незалежною державою, Крим був одним із двадцяти чотирьох її адміністративних регіонів. У 1992 році, всупереч національним повноваженням, кримські лідери проголосили незалежність півострова та прийняли конституцію, яка проголосила Крим республікою у складі України, за умови, що кримські закони матимуть пріоритет над українськими, визначивши російську як офіційну мову на території та можливість Криму вести власну зовнішню політику. Після низки компромісів з національною українською владою цю конституцію було скасовано, а Верховна Рада України надала Криму статус автономної республіки в складі України та прийняла окремий закон, який окреслював юрисдикцію влади Криму. Згідно з ним, Крим мав право приймати власні нормативні акти, якщо вони не суперечать законам України; прийняти бюджет та запровадити місцеві податки відповідно до української національної податкової системи; реалізовувати власну політику в галузі екологічного регулювання, соціального захисту, культури та гуманітарних наук; проводити місцеві референдуми з питань, що входять до юрисдикції республіки [2].

Слід виділити ключові етапи розвитку напруженості між Україною та Росією щодо кримського півострова. Перший період загострення ситуації припав на 1991–1992 роки, коли постало питання автономії після розпаду Радянського Союзу. 26 лютого 1992 року за рішенням Верховної Ради автономії Кримська АРСР була перейменована в Республіку Крим, а 6 травня того ж року було прийнято кримську конституцію, яка підтвердила це найменування, а також встановила входження Криму до складу України. Юрисдикція влади Криму була визначена статтею 137 Конституції України, яка перелічує всі сфери, де Автономна Республіка Крим може здійснювати свої повноваження як незалежна [1].

Одним із найбільших джерел напруженості виявилось питання Чорноморського флоту, розташованого у місті Севастополь. У 1997 році Україна і Росія підписали договір, згідно з яким російська сторона орендувала базу для флоту до 2017 року (пізніше термін було продовжено до 2042 року в обмін на зниження ціни на газ у Харківських угодах 2010 року). Проте, в свою чергу, присутність російських військових у Криму залишалася політичною загрозою для України. Окрім того, в середині 1990-х років у Криму виникали спроби створення проросійських політичних рухів. Зокрема, у 1994 році проросійський політик Ю. Мешков став президентом Криму, але його політика щодо зближення з Росією викликала кризову ситуацію. В результаті Україна скасувала посаду президента Криму та посилила свій контроль над регіоном [14].

Серед гострих питань була також діяльність меджлісу кримськотатарського народу. Кримські татари, із поверненням на батьківщину після де-

портації 1944 року, активно підтримували інтеграцію Криму до України. Їхня позиція часто вступала у протиріччя із проросійськими настроями, що панували на півострові, що розпалювало та зумовлювало протиріччя в українсько-російських відносинах [17]. Вже у 2000-х роках Росія активно застосовувала свою «м'яку силу» на території Криму, підтримуючи проросійські організації, політичні рухи та культурні ініціативи. Це включало надання російських паспортів кримцям та посилення проросійської пропаганди. Опісля Помаранчевої революції у 2004–2010 роках, зокрема із перемогою проєвропейського В. Ющенка на президентських виборах у 2004 році, розбіжності між Україною та Росією дійшли свого піку. У результаті проросійські сили почали активніше виступати за кримську автономію або навіть повне відокремлення півострова.

Події Революції Гідності 2013–2014 років, яка призвела до повалення проросійського президента В. Януковича, стали переломним моментом у відносинах між Україною та Російською Федерацією. Остання сприйняла це як загрозу своїм геополітичним інтересам, зокрема щодо втрати впливу в Україні. У Криму активізувалися проросійські настрої, які підтримувалися російською пропагандою та політичною діяльністю. У лютому 2014 року, скориставшись політичною нестабільністю в Україні, країна-агресорка здійснила військове вторгнення у Крим. Під прикриттям так званих «зелених чоловічків» (російських військових без розпізнавальних знаків на формі) Росія швидко взяла під контроль ключові об'єкти півострова, і вже 16 березня 2014 року було організовано неконституційний референдум про зміну статусу Криму, результати якого не визнані ні Україною, ні міжнародною спільнотою. 18 березня 2014 року Росія офіційно оголосила про приєднання Криму, порушивши міжнародне право та принципи територіальної цілісності України [5]. Важливо наголосити, що вищезгадана операція таємно готувалася ще з 2004 року, опісля Помаранчевої революції. Інтервенція стала першою частиною збройного конфлікту між Росією та Україною. Наступним етапом буде війна на сході України, в якій українські військовики активно протистояли російським військам, маріонетковим терористичним угрупованням під аббревіатурами «ЛНР» та «ДНР», російським диверсійним загонам [11]. Після анексії Росія посилила свій військовий контроль над півостровом та почала зухвалу політику репресій проти кримських татар, українських активістів і всіх, хто був противником окупації. Одночасно було розпочато інтенсивну інтеграцію Криму в російську економічну, політичну та адміністративну систему.

Безумовно, анексію Криму було засуджено більшістю країн світу, а Росія зіткнулася із серією санкцій з боку США, ЄС, Канади, Австралії та інших держав. Україна, зі свого боку, заявила про незаконність дій Росії та почала міжнародно-правову боротьбу з метою повернення півострова. Зважаючи на вищевикладене, можемо стверджувати, що дії Російської Федерації стали фактичним оголошенням того, що вона сповідує примат сили в міжнародних відносинах. Це, знову ж таки, є руйнівним для системи міжнародної безпеки й украй негативним прикладом, що впливатиме на всі без винятку держави — і ті, що є більш потужними та потенцій-

но можуть диктувати свою волю, передусім сусіднім державам, і більш слабкі — ті, права яких, передусім, захищаються міжнародно-правовими нормами.

Анексія Криму має низку наслідків, що є вкрай негативними, на нашу думку, для сучасної системи міжнародного права й міжнародних відносин і стосуються не лише європейського регіону, а й світу загалом. Дії Російської Федерації стали брутальним, грубим та зверхнім порушенням усіх основних принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., Гельсінкському заключному акті ОБСЄ 1975 року, які формують базис сучасного світового порядку:

- принципу незастосування сили та загрози силою (анексія Криму відбулась із використанням військових формувань, про що прямо заявляв і сам В. Путін);
- принципу вирішення міжнародних суперечок мирними засобами (Росія, висуваючи претензії Україні щодо нібито утисків російськомовного населення Криму, взагалі нічого не застосовувала для вирішення відповідних проблем, хоч і удаваних, шляхом переговорів; міжнародних спорів щодо державної належності Кримського півострова до анексії також не виявлено);
- принципу невтручання у справи, що входять у внутрішню компетенцію держав (Росія нахабно втручалась у відносини між центральною владою України та владою і населенням Криму);
- принципу співробітництва (Російська Федерація відмовилась від будь-якого співробітництва щодо проблем, які її начебто хвилювали);
- принципу рівноправності й самовизначення народів (військова окупація півострова та організація «референдуму» в таких умовах стали брутальним порушенням цього принципу);
- принципу суверенної рівності держав (анексія частини території незалежної держави є грубим порушенням такого принципу);
- принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань (шляхом анексії Криму було порушено зобов'язання перед Україною, що містяться в Будапештському меморандумі про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 року, Договорів про дружбу та співробітництво між Російською Федерацією та Україною, договорів щодо базування Чорноморського флоту Росії на території України 1997 року, Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон 2003 року);
- принципу територіальної цілісності держав (своєю агресією, яка як наслідок зумовила окупацію та незаконну анексію частини території суверенної держави, Росія порушила територіальну цілісність України і протиставила її власним геополітичним інтересам);
- принципу поваги прав людини й основних свобод (незліченна кількість порушень прав і свобод людини у Криму, що відбулись у про-

цесі та після анексії, найбільш показними з яких є переслідування кримських татар та інших громадян України, які не підтримали російської окупації та анексії) [13].

Також було порушено й низку інших міжнародних договорів і угод, зокрема тих, котрі гарантували територіальну цілісність України та засновували принципи міжнародного права. Таким чином, було порушено Будапештський меморандум 1994 року, підписаний Україною, Росією, США та Великобританією, що гарантував територіальну цілісність і суверенітет України в обмін на її відмову від ядерної зброї. Росія як гарант зобов'язувалася утримуватися від загрози силою або її застосування проти України, а незаконна окупація та анексія Криму є прямим порушенням цього меморандуму [3], [11]. Також зазнав порушення Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 року. У цьому договорі Росія та Україна визнавали кордони одна одної та зобов'язувалися поважати територіальну цілісність та суверенітет. Анексія Криму порушила положення цього договору, що зобов'язує обидві країни вирішувати спірні питання мирним шляхом [16]. Порушено й Угоду про базування Чорноморського флоту Росії в Криму 1997 року, яка визначала умови перебування російського флоту на території України, але не передбачала жодного військового втручання чи дій, які порушують суверенітет України. Отже, використання Чорноморського флоту для захоплення Криму порушило ці домовленості [14].

Анексія Російською Федерацією Кримського півострова стала викликом для світового співтовариства загалом, проте найбільше це стосується найвпливовішої організації у сфері безпеки — НАТО. Північноатлантичний альянс засудив анексію Криму як порушення міжнародного права та територіальної цілісності України, а також, у відповідь на агресію Росії, зміцнив свій східний фланг, розмістивши додаткові війська в країнах Балтії, Польщі та Румунії. Крім того, російська агресія проти України поставила під загрозу функціонування Ради Безпеки ООН — органу, на який покладено головну відповідальність щодо підтримання міжнародного миру й безпеки у світі. Ситуація, за якої держава-агресор є постійним членом РБ ООН і має право вето на його рішення, нівелює саму сутність, підриває значення Ради Безпеки, а на практиці — унеможливорює його ефективне функціонування, виконання завдань, найважливіших для світового співтовариства [4].

Незаконна анексія Росією Кримського півострова стала болісною й для ЄС, оскільки виявила внутрішні суперечності між його членами: більш залежні від РФ члени-учасники не продемонстрували належної підтримки України як держави, що зіткнулась із зовнішньою агресією. Економічні чинники взяли гору над відданістю принципам міжнародного права, що в перспективі може ще негативніше позначитись на Євросоюзі. Таким чином, міжнародна спільнота одноголосно засудила анексію Криму та підтримала Україну, але її заходи не примусили Росію відмовитися від своїх дій.

Загалом міжнародна спільнота запровадила широкомасштабні санкції проти Російської Федерації у 2014 році. Ці заходи були спрямовані на

обмеження економічної, політичної та фінансової активності Росії, а також на ізоляцію її в міжнародних відносинах. Слід детальніше розглянути види санкцій, запроваджених проти Росії. По-перше, економічні санкції, котрі налічують: обмеження експорту та імпорту (заборона експорту високотехнологічного обладнання, зокрема в енергетичній та військовій галузях; обмеження імпорту російських товарів, зокрема сировини); фінансові обмеження (блокування доступу російських банків до міжнародних фінансових ринків — системи SWIFT у 2022 році; заборона щодо інвестування у російські державні облігації); секторальні санкції (обмеження у нафтовидобувній, газовій, оборонній та транспортній галузях; заборона постачання технологій для видобутку нафти та газу в Арктиці та на шельфі). По-друге, політичні санкції, котрі охоплюють обмеження дипломатичних відносин (виключення Росії із «Великої вісімки» у 2014 році, звуження дипломатичної присутності, відкликання російських дипломатів) та міжнародна ізоляція, котра унеможливила участь російських представників у міжнародних організаціях та форумах. Та, по-третє, — персональні санкції, які поширюються на конкретних осіб (замороження активів і заборона на в'їзд для російських чиновників, олігархів, військових та політичних лідерів, причетних до анексії Криму), а також на компанії (обмеження діяльності великих російських корпорацій, таких, як «Газпром», «Роснефть», «Сбербанк» та низку інших) [18], [7].

У результаті 6 березня 2014 року було ухвалено перший етап санкцій, який містив призупинення переговорного процесу Євросоюзу і Росії про пом'якшення візового режиму та нової угоди про партнерство, крім того, під санкції підпадала група можновладців. Також було призупинено процес підготовки до майбутнього саміту G8, в якому мала брати участь Росія. Вже 11 березня 2014 р. Верховна Рада Автономної Республіки Крим та Севастопольська міськрада прийняли Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і м. Севастополя. 15 березня 2014 р. Верховна Рада України у відповідь на сепаратистські дії достроково припинила повноваження ВР АРК [8]. Наступного дня, 16 березня, в Криму було проведено «загальнокримський референдум». За даними виборчої комісії, абсолютна більшість жителів Криму (96,77% в Автономній Республіці Крим і 95,6% в м. Севастополі) проголосували за «возз'єднання з Росією». Референдум проводився під тиском проросійських сил, без участі офіційних міжнародних спостерігачів та всупереч законодавству України. Тому його результати є нелегітимними [6].

Більшість держав світу не визнали референдуму та анексії Криму. Зокрема 27.03.2014 р. на засіданні Генеральної Асамблеї ООН 100 із 193 держав-членів ООН підтримали територіальну цілісність України. Російську анексію півострова також засудила низка міжнародних організацій — Парламентська асамблея Ради Європи, Організація з безпеки і співробітництва в Європі, НАТО. Закон України від 15 квітня 2014 р. визнає АРК та місто Севастополь тимчасово окупованими територіями. Україна неодноразово зверталася із переліком позовів проти Росії до міжнародних судів [12]. Тому у 2018 р. Постійна палата Третейського суду у Гаазі схвалила

рішення щодо відшкодування Росією збитків українським інвесторам за анексію Криму у розмірі 159 млн доларів США, а у 2019 р., цей же суд визнав незаконною експропріацію Росією кримських активів компанії НАК Нафтогаз України [9], [10].

Слід виділити, що правовий базис санкцій проти Російської Федерації ґрунтується, як вже зазначалося, на порушеннях Статуту ООН, принципів Гельсінського Заключного акта (1975 рік), Будапештського меморандуму (1994 рік), а також інших міжнародних угод. Крім того, вони базуються на Резолюціях Ради Безпеки ООН, проте обмеження вводились лише окремими державами та об'єднаннями, оскільки, у разі анексії Криму, їх прийняття часто блокувалось Росією через їх право вето у раді. Важливу роль відіграє й внутрішнє законодавство країн. Наприклад, у США санкції вводяться відповідно до Закону Магнітського (Sergei Magnitsky Rule of Law Accountability Act), Акта «CAATSA» (Countering America's Adversaries Through Sanctions Act), а в ЄС — через спеціальні регламенти та рішення Ради ЄС [18], [7].

Санкції, запроваджені міжнародною спільнотою, здійснили чималий вплив на економічну та політичну ситуацію в Росії. Вони обмежили доступ російських банків та компаній до міжнародних ринків капіталу. Це, у свою чергу, призвело до підвищення вартості запозичень, заморожування активів за кордоном та зниженням довіри інвесторів до російської економіки, котра зазнала значних втрат, особливо у проміжку 2014–2015 років, коли ВВП скоротився більше як на 2–3% в рік. Падіння цін на нафту у той самий період разюче посилює негативний ефект, значна кількість іноземних компаній покинули російський ринок, що зменшило конкуренцію та інновації в економіці. Російські компанії зазнали труднощів із закупівлею обладнання, технологій та інвестицій. Обмеження на експорт технологій для видобутку нафти та газу, особливо на шельфі та в Арктиці, уповільнили розвиток галузі загалом. Хоча енергетичний сектор залишився основним джерелом доходів, санкції ускладнили модернізацію інфраструктури [9].

У відповідь Росія спрямувала свої експортні потоки у країни, які не підтримали санкції, до таких, як Китай, Індія та в інші держави Глобального Півдня. Уряд Росії розпочав активну програму «імпортозаміщення», зокрема в аграрному секторі, що частково зменшило залежність від західного імпорту. Крім того, Росія почала досліджувати способи використання криптовалют та створення власних платіжних систем для обходу фінансових обмежень. Змін зазнала й зовнішньополітична риторика Російської Федерації. Країна-окупант почала використовувати санкції як привід для зміцнення риторики про «зовнішніх ворогів» і «захист національних інтересів». Прагнучи зменшити свою залежність від Заходу, Росія активізувала співпрацю з Китаєм, Індією, країнами Латинської Америки, Африки тощо. Таким чином, санкції посприяли зміцненню авторитарного режиму всередині держави, оскільки влада використовувала їх для мобілізації населення навколо, так званого, «захисту батьківщини». Зниження доходів населення та зростання цін створили своєрідну соціальну напругу, проте масовані протести було нівельовано репресіями та пропагандою [10].

З іншого боку, санкції, введені проти Росії через анексію Криму, також вплинули на світовий порядок та геополітичний баланс. Перш за все, це прослідковується у загостренні протистояння між Заходом (США, ЄС, НАТО) та Росією, яка почала посилено співпрацювати із Китаєм, Індією, Іраном та іншими країнами, що не підтримали санкції. Відносини між державами Глобального Півдня та Заходом зазнали змін, оскільки багато країн відмовилися приєднуватися до санкційного режиму, намагаючись зберегти нейтралітет. Зокрема, Росія активізувала співпрацю у рамках Шанхайської організації співробітництва (ШОС), БРІКС та інших платформ, що не включають Захід. Крім того, активізувалося зростання впливу Китаю як альтернативного центру сили, який підтримує Росію економічно та політично, що сприяє формуванню багатополярного світового порядку [10].

Прецедент із Кримом змусив міжнародну спільноту надавати більшого значення питанням попередження агресії та розробці нових юридичних механізмів стримування держав. Оскільки Росія відкрито ігнорує рішення міжнародних інституцій, таких, як ООН та Міжнародний кримінальний суд, це значно підриває довіру до існуючого світового порядку та створює ризик «правового нігілізму» для інших держав.

Висновки. Серйозні протиріччя між Україною та Росією щодо Криму почалися ще в 1992 році. Росія почала активно перешкоджати процесу переходу Чорноморського флоту під контроль України. З моменту анексії Криму з боку Російської Федерації в 2014 році, стан відносин між Україною та Росією почав погіршуватись та зумовив серйозні політичні та геополітичні протиріччя не тільки щодо України, а й Європи в цілому. У підсумку, після незаконної анексії Криму Росією, санкції продемонстрували себе як ефективний, проте повільний механізм із накопичувальною дією, створюючи значний довгостроковий тиск. Проте, їхній ефект залежить від глобальної координації та рівня економічної інтеграції агресора. Співпраця між країнами щодо санкцій є ключовою для їх ефективності, оскільки майбутні обмеження мають враховувати «обмежене» залучення країн Глобального Півдня. Також санкції проти агресора створюють прецедент, який може стримувати інші держави від порушення міжнародного права, через подібні економічні наслідки. Переосмислення зазнала й роль глобальних інституцій на міжнародній арені — ООН та ОБСЄ продемонстрували свої слабкі сторони у контексті запобігання конфліктів, що стимулює до реформування цих інституцій для швидшої та жорсткішої реакції.

В цілому Україна та переважна більшість країн визнають Крим частиною України та вважають дії Росії незаконною насильницькою окупацією, анексією, визнаною лише кількома державами світу. Україна та міжнародне співтовариство до сьогодні ведуть боротьбу щодо повернення Криму під фактичну юрисдикцію України в умовах теперішнього порядку денного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України. Розділ X. Автономна Республіка Крим / *Constitution.in.ua*. URL: <https://constitution.in.ua/chapters/10/>.
2. Крим. Війна: передумови російської агресії. Директор Національного інституту стратегічних досліджень, академік НАН України Володимир Горбулін презентував аналітичні матеріали / *Рада національної безпеки і оборони України*. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2399.html>.
3. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї / *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158?lang=en#Text.
4. Ничипоренко Г. Право вето членів Ради безпеки ООН як інструмент блокування діяльності ООН // *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2023. Т. 2, № 80. С. 348–353. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/58-1.pdf>.
5. Хронологія окупації Криму / *Прокуратура Автономної Республіки Крим та міста Севастополя*. URL: <https://ark.gp.gov.ua/ua/chronology.html>.
6. All-Union population census of 1989. Distribution of the urban and rural population of the regions of the republics of the USSR by gender and nationality / *Demoscope weekly*. URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/resp_nac_89.php?reg=11.
7. EU sanctions against Russia explained / *The official website of the Council of the EU and the European Council*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-against-russia-explained/>
8. Golovko V., Yakubova M. Armed aggression of Russia against Ukraine. 25 Years of Independence. *Essays on the Creation of a Nation and a State*. 2016. P. 599–768.
9. Impact of sanctions on the Russian economy. *The official website of the Council of the EU and the European Council*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/impact-sanctions-russian-economy/>
10. Korhonen I. Economic Sanctions on Russia and Their Effects / *CESifo Forum. Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München*. 19. Vol. 4, no. 20. P. 19–22. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/216248/1/CESifo-Forum-2019-04-p19-22.pdf>.
11. Kulchytskyi S. Treaty on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation / *Electronic library of the Institute of History of Ukraine*. URL: <http://surl.li/zvraeu>
12. Law of Ukraine «On Ensuring Civil Rights and Freedoms, and the Legal Regime on the Temporarily Occupied Territory of Ukraine» / *Main page of «Legislation of Ukraine»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1207-18#Text>
13. Law of Ukraine «On Sanctions» / *Main page of «Legislation of Ukraine»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1644-18#Text>
14. Partition Treaty on the Status and Conditions of the Black Sea Fleet 1997 / *Official webportal of the Parliament of Ukraine*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076
15. The Historical Background / *Crimea Platform*. URL: <https://crimea-platform.org/en/krim-do-okupaciyi/istorichnij-ekskurs/>
16. Treaty on Friendship, Cooperation, and Partnership between Ukraine and the Russian Federation 1997 / *Main page of «Legislation of Ukraine»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006#Text

17. Tyshchenko Y. Ban on the Mejlis of the Crimean Tatar People. Consequences and Causes / *The Ukrainian Center for Independent Political Research*. URL: <http://www.ucipr.org.ua/ua/publikatsii/research-updates/zaborona-medzhl-su-krimskotatarsko-go-narodu-nasl-dki-ta-prichini>
18. Ukraine and Russia Sanctions / *U.S. Department of State*. URL: <https://www.state.gov/division-for-counter-threat-finance-and-sanctions/ukraine-and-russia-sanctions>

REFERENCES

1. Constitution of Ukraine. Chapter X. Autonomous Republic of Crimea. Article 137. *Constitution.in.ua*. Retrieved from <https://constitution.in.ua/chapters/10/> [in Ukrainian].
2. Crimea. War: Prerequisites for Russian Aggression. Director of the National Institute for Strategic Studies, Academician of the NAS of Ukraine Volodymyr Horbulin presented analytical materials. *The National Security and Defense Council of Ukraine*. Retrieved from <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Dialnist/2399.html> [in Ukrainian].
3. Budapest Memorandum on Security Assurances, (1994). *Main page of «Legislation of Ukraine»*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158?lang=en#-Text [in Ukrainian].
4. Nichyporenko, G. (2023). Veto power of the UN Security Council members as a tool for blocking the UN activities. *The collection of «Uzhhorod National University Herald. Series: Law»*, 2(80), 348–353. Retrieved from <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/01/58-1.pdf> [in Ukrainian].
5. Chronology of Occupation of Crimea. *Prosecutor's Office of the Autonomous Republic of Crimea and Sevastopol City*. Retrieved from <https://ark.gp.gov.ua/ua/chronology.html> [in Ukrainian].
6. All-Union population census of 1989. Distribution of the urban and rural population of the regions of the republics of the USSR by gender and nationality. *Demoscope weekly*. Retrieved from http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/resp_nac_89.php?reg=11 [in English].
7. EU sanctions against Russia explained. *The official website of the Council of the EU and the European Council*. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-against-russia-explained/> [in English].
8. Golovko, V., & Yakubova, M. (2016). Armed aggression of Russia against Ukraine. 25 *Years of Independence. Essays on the Creation of a Nation and a State*, 599–768. [in English].
9. Impact of sanctions on the Russian economy, (2023). *The official website of the Council of the EU and the European Council*. Retrieved from <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/impact-sanctions-russian-economy/> [in English].
10. Korhonen, I. (2019). Economic Sanctions on Russia and Their Effects. *CESifo Forum. Leibniz-Institut für Wirtschaftsforschung an der Universität München*, 4(20), 19–22. Retrieved from <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/216248/1/CESifo-Forum-2019-04-p19-22.pdf> [in English].
11. Kulchytskyi, S. Treaty on Friendship, Cooperation and Partnership between Ukraine and the Russian Federation, (1997). *Electronic library of the Institute of History of Ukraine*. Retrieved from <http://surl.li/zvraeu> [in English].
12. Law of Ukraine «On Ensuring Civil Rights and Freedoms, and the Legal Regime on the Temporarily Occupied Territory of Ukraine», (2014). *Main page of «Legislation of*

- Ukraine*». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1207-18#Text> [in English].
13. Law of Ukraine «On Sanctions», (2014). Main page of «*Legislation of Ukraine*». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/1644-18#Text> [in English].
 14. Partition Treaty on the Status and Conditions of the Black Sea Fleet, (1997). *Official webportal of the Parliament of Ukraine*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_076 [in English].
 15. The Historical Background. *Crimea Platform*. Retrieved from <https://crimea-platform.org/en/krim-do-okupaciyi/istorichnij-ekskurs/> [in Ukrainian].
 16. Treaty on Friendship, Cooperation, and Partnership between Ukraine and the Russian Federation, (1997). Main page of «*Legislation of Ukraine*». Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_006#Text [in English].
 17. Tyshchenko, Y. Ban on the Mejlis of the Crimean Tatar People. Consequences and Causes. *The Ukrainian Center for Independent Political Research*. Retrieved from <http://www.ucipr.org.ua/ua/publikatsii/research-updates/zaborona-medzhl-su-krimskotatarskogo-narodu-nasl-dki-ta-prichini> [in Ukrainian].
 18. Ukraine and Russia Sanctions. *U.S. Department of State*. Retrieved from <https://www.state.gov/division-for-counter-threat-finance-and-sanctions/ukraine-and-russia-sanctions> [in English].

УДК УДК 323.1(497.2)+316.628:355.01"19"

DOI: 10.24144/2078-1431.2025.1(34).45-54

Ярослав Скочиляс,
аспірант спеціальності історія та археологія
кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПРИЧИНИ ПОШИРЕННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ У МИРНОМУ ВРЕГУЛЮВАННІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: НА ПРИКЛАДІ БОЛГАРІЇ

Статтю присвячено розгляду проблематики етнополітичних конфліктів, які посилились під час мирного врегулювання Першої світової війни. У статті наголошено, що кожна криза та проблема мають початок, розвиток та кінець. Те, що відбулося після Першої світової війни, у міжвоєнний період та під час Другої світової війни — це не просто низка подій, які сталися в один час в локаціях, які знаходились недалеко одна від другої. Це система, що зазнала колапсу. У статті доводиться, що всі конфлікти, які відбулись у той період часу, розвивалися за одним і тим самим сценарієм; їх початок, розвиток та навіть їх вплив на сьогодення тісно пов'язані.

На прикладі Болгарії аналізується, як запусився ланцюжок подій, що призвело до численних конфліктів та зіткнень у цій країні. Проаналізовано процеси які відбувалися під час Першої, а потім і Другої балканської війни. Висвітлено їхній вплив на міждержавні відносини в регіоні. Звертається увага на зв'язок між балканськими війнами та Першою світовою війною, а між урегулюванням Першої світової, міжвоєнним періодом та Другою світовою. Детально розглядається вплив передачі території на подальші конфлікти, а також зіткнення, пов'язані з демографічним становищем.

Ключові слова: Болгарія, Перша світова війна, Друга світова війна, етнополітичні конфлікти, мирне врегулювання, міжвоєнний період, внутрішня македонська революційна організація.

This article is devoted to the consideration of the issues of ethno-political conflicts that intensified and spread in connection with the peaceful settlement of the First World War. The article considers that every crisis and problem has its beginning, development and end. What happened during the Second World War is not just a series of events that occurred at the same time in locations that are not far from each other. It is a whole system that met its collapse. The idea is highlighted that all the conflicts that occurred during that period of time developed according to one and the same scenario, they are connected, their beginning, their development and their impact on the present are closely intertwined.

Using the example of Bulgaria, it analyzes how the chain of events that led to numerous conflicts and clashes was launched. The processes that took place during the first and then the second Balkan war are analyzed. How they influenced international

relations in the regions. Attention is paid to the connection between the Balkan wars and the First World War, as well as the connection between the settlement of the First World War, the interwar period and the Second World War. The impact of the transfer of territory on subsequent conflicts and clashes in connection with the demographic situation is examined in detail.

Keywords: *Bulgaria, World War I, World War II, ethno-political conflicts, peaceful settlement, interwar period, internal Macedonian revolutionary organization.*

Перша світова війна закінчилась 29 вересня 1918 року, коли Болгарія підписала Солунське перемир'я з країнами Антанти, яке означало капітуляцію країни у світовій війні [13]. Це поклало початок ланцюгу капітуляцій, що сформувало нову систему міжнародних конфліктів, яка закріпила нові кордони та спричинила розростання етнічних конфліктів. Болгарське Царство було відносно новою країною в регіоні порівняно з великими континентальними і трансконтинентальними імперіями. Раніше домінуючими країнами на Балканському півострові були Османська імперія та Австро-Угорська імперія. Звичайно, жорстке імперське управління цими територіями створювало етнічну напруженість та конфлікти. Тому, коли ці імперії почали занепадати, частину цих конфліктів було вирішено, хоч і часто насильницьким шляхом (наприклад, між місцевим населенням та імперським, як це було в Греції між греками та турками).

Однак з появою нових країн почали з'являтися нові конфлікти та активізуватися старі. На нашу думку, ключову роль зіграли тип режимів всередині нових країн та в цілому тодішня система міжнародних відносин. Балканський півострів не дарма називали пороховою діжкою Європи через велику різноманітність етносів та конфесій, що проживали і проживають на його території. Так, у ті часи у нових країнах, таких, як Королівство: Греція, Чорногорія, Сербія, Болгарське царство були поширені два основні ідеологічні напрями. Перший напрям — це прагнення до звільнення регіону від імперського володарювання старих імперій, передусім Османської, яка суттєво ослабла. Другий напрям — це імперський напрям у вигляді створення нових регіональних імперій. Реалізація першого напрямку відбулась у вигляді Першої балканської війни. Варто зазначити, що, крім позитивних аспектів у перемозі нових балканських країн щодо ліквідації конфлікту між імперським центром та де-факто колоніями, були й негативні. Звісно, релігія, культура, ідентичність та національні інтереси імперського центру не сприймалися більшістю населення регіону, тому руйнування імперської системи призвело до зникнення багатьох гарячих точок конфлікту. Проте ця деколонізація спричинила у свою чергу посилення міжетнічної та міжрелігійної напруги в момент конфлікту. Так, були здійснені численні злочини проти цивільного населення, зокрема масове вигнання його з місць проживання, погроми та розправи з представниками колишніх домінуючих груп, наприклад масове вбивство турецьких цивільних у селищі Едекої у листопаді 1912 року [12].

Перша балканська війна — чудовий зразок, наскільки важливо проводити виважену та збалансовану політику щодо зміни статусу територій.

Саме через суттєві помилки керівництва задіяних країн, недосконалість тогочасної системи міжнародних відносин було реалізовано другий напрям політики нових балканських країн. А саме — імперська ідея, яку нові країни запозичили у старих імперій.

Ця ідея сформувала державну систему, що негативно ставилась до етнічних меншин та провокувала нові етнічні конфлікти. Саме через ідею захопити якомога більше земель, хоч інколи і зі змішаним населенням, інколи взагалі з домінуючим населенням іншої національності, конфесії, етнічної групи утворився дисбаланс між Болгарією та іншими учасниками коаліції проти Османської імперії, що і призвело до другої балканської війни [10 р.97]. Тут можна простежити чіткий ланцюг подій, оскільки саме катастрофічна поразка Болгарії в другій балканській війні спонукала її до участі в Першій світовій війні, а поразка Болгарії в цій війні призвела до її участі та поразки в Другій світовій війні. Це показує, що етнічні конфлікти в цей історичний період — це не ізольовані інциденти, а система відносин, в якій, образно кажучи, завжди хтось буде на верху колеса, а хтось внизу, а єдиним виходом є злам цього колеса та зміна системи.

Звичайно, етнополітичні конфлікти між Болгарією та її сусідами є типовим прикладом і за схожим сценарієм ситуація розвивалась у той же період на всьому балканському півострові та всій Європі в цілому. Всі пройшли більш менш схожий шлях. Ключовим питанням у цій ланці було закінчення Першої світової війни, ця війна повністю змінила геополітичний простір Європи та всього світу, міжнародні відносини були перезавантажені оскільки з'явилися нові актори на міжнародній сцені, а також нові порядки. Стара монархічна система, яка існувала в Європі століттями, перестала існувати. Про цю війну казали, що вона мала стати війною, «що покінчить зі всіма війнами» [17]. Однак ключовий момент в тому, що сама система відносин не дуже змінилась і спричинила цю саму ситуацію через кілька десятиліть, тільки розклад сил і сторін змінився. Саме таку ситуацію передбачив у свій час французький генерал Фердинанд Фош, який говорив про мирні угоди Першої світової — «це не мир, а перемир'я на двадцять років!» [7]. Причина в тому, що країни-переможці не знайшли довгострокові рішення міжнародних проблем та конфліктів, замість того просто сфокусувались на розширенні своїх імперських володінь та ресурсів, вірячи, що це і є їхні довгострокові стратегічні інтереси, а також переконуючи переможені країни, що це служить і їхнім інтересам. Саме для цього переконання було створено Лігу Націй, щоб захистити новостворений світовий порядок. Хоча вже в ті часи були люди, які скептично сприймали нову систему.

З Болгарією ситуація була схожа. Цю країну вирішили доволі жорстко покарати, попри геополітичну ситуацію в довгостроковій перспективі, що, звичайно, не призвело до покращення ситуації в майбутньому. Варто зазначити — всередині самої Болгарії була поширена імперська ідеологія, яка служила мотивацією до реваншу і завоювання нових територій. Однак така ситуація була характерна і для інших балканських та в цілому європейських країн, і втрати територій в ході «другої національної ката-

строфи» призвели до ще більшого посилення цієї ідеології. Звичайно, це не проявилось одразу, однак з часом, після економічного відновлення та появи на карті Європи нових агресивних режимів, все змінилося. Ці режими спиралися на військову силу у зовнішній політиці і готувалися до реваншу, тому нова війна стала невідворотною. А територій Болгарське царство втратило багато, і це було болючим для нації. Офіційно закріпили нові кордони за рішенням Нейїського мирного договору, який був підписаний 27 листопада 1919 року у Парижі і був класичним договором переможців, який фактично не містив жодного сенсу для Болгарії як країни, крім прямої шкоди [14].

Болгарія зобов'язувалася віддати відразу велику кількість територій, і це були вагомі пункти договору. У зв'язку з тим, що союзники вирішили створити на місці Австро-Угорської імперії на Балканах Королівство Сербів, Хорватів та Словенців, Болгарія була змушена передати деякі свої західні території з такими містами, як Цариброд, Босилеград. А також частину Македонії, що належала Болгарії, з центром у місті Струмиця. Так Болгарське царство втратило приблизно 2573 квадратних кілометрів та близько 100 тисяч населення, що стало підґрунтям до майбутнього антагонізму між Болгарією та Югославією [5].

Згідно з демографічними даними, абсолютну більшість населення регіону становили болгари. Статистика вказує, що з населення західної окраїни, яке складало 64 509 мешканців, 54 750 були болгарами, другою за чисельністю етнічною групою були волохи, 549 мешканців вказані як люди інших національностей, а сербів лише 127 мешканців. Навіть зараз коли ці території перебувають дуже давно в складі сучасної Сербії, частка болгарського населення на момент сербського перепису 2002 року становила 70,9 % населення в Босилеграді а також 49,7 % населення в Цариброді, що тепер має назву Дмитровград. Ці дані свідчать про те, що передача територій мала лише геополітичний ситуаційний характер і не була підкріплена відповідним етнічним складом населення, яке би підтримало таку зміну територій. Це призвело до нових конфліктів [11].

Новий міждержавний конфлікт вибухне тут вже під час Другої світової війни, однак і в міжвоєнний період у регіоні стався активний етнополітичний конфлікт. Місцеве болгарське населення активно чинило опір сербській владі. На початок нового протистояння активно вплинуло те, що при окупації території західних окраїн болгарські школи та церкви закривались. Вважається, що після того, як 6 листопада 1920 року війська КСХС окупували територію, її в подальші роки залишило близько третини болгарського населення регіону, щоб уникнути репресій.

Як вже зазначалось раніше, на території Балканського півострову вже були схожі конфлікти. Наприклад, конфлікти між місцевим населенням та Османською імперією виливалися у партизанські форми спротиву. Так, у 1893 році було створено Внутрішню македонсько-одринську революційну організацію, яка мала на меті створення незалежної та суверенної Македонії. Її ідеологи вважали прийнятним об'єднання з Болгарією, оскільки організація мала у своїх рядах багато учасників болгарського походження

та почала представляти інтереси Болгарії. Ця таємна організація була задіяна в партизанській діяльності проти Османської влади і в конфліктах та збройних акціях. Після зміни геополітичної ситуації через зникнення імперської влади конфлікти не зникли, що знову ж таки доказує, що між-етнічні та міждержавні відносини в цьому регіоні — це наслідок системної проблеми, а не якогось одного режиму. Після Першої світової війни організація була реорганізована у Внутрішню Македонську Революційну Організацію (скорочено далі — ВМРО), яка продовжила участь в етнополітичних конфліктах [4].

ВМРО фактично очолила спротив передачі болгарських територій іншим країнам та чинила активний опір. Члени організації влаштовували терористичні акти проти представників нової влади на втрачених територіях. Продовжуючи тему західних околиць, варто зазначити, що місцеве населення також активно підтримувало таку діяльність і спротив новій владі. Новий кордон місцеві жителі називали «чорною межею», підкреслюючи її незаконність, а жінки на початку окупації носили чорні хустки на знак жалоби. Військовий же спротив організувала фракція ВМРО, яка стала називатися Внутрішня революційна організація західних окраїн. Вона об'єднала різні підпільні болгарські групи і спочатку займалася поширенням болгарської літератури, однак з 1922 року організація стала нападати на сербські військові об'єкти, такі, як мости та залізничні колії. Це створювало численні проблеми для югославського уряду, а також для регіону, що тільки погіршило економічну, етнічну, соціальну та безпекову ситуацію навколо рішення передати регіон [1].

Системність проблеми з передачею території підтвердили майбутні події в регіоні, оскільки з початком Другої світової війни місцеве населення активно підтримувало наступ Болгарії на ці території у війні на боці Третього Рейху проти Югославії. А після закінчення війни, коли територію було повернуто Югославії, місцеве населення знову почало опір, який придушили репресіями [8].

Доля інших територій склалась схожим чином. За Нейїським договором Болгарія також втрачала Західну Фракію. Це був стратегічний регіон через доступ до Егейського моря і погіршувало позиції Болгарії через втрату єдиного доступу до цього моря і до торгових морських шляхів. Ситуація з цим регіоном дещо цікавіша за інші, оскільки спочатку за зазначеним договором ця країна передавалась під контроль країн-переможниць у Першій світовій війні, які зобов'язалися забезпечити доступ Болгарії до Егейського моря, однак самі ж порушили свою обіцянку, дозволяючи Греції окупувати цю територію після нетривалого французького мандату, через домовленості в ході конференції в Сен-Рено та Паризької мирної конференції. Це було закріплено в статтях 94–97 (частина VII) Севрського мирного договору [6] [15]. Болгари розцінили це як порушення Нейїського договору самими ж творцями цього договору, а передача території проводилася з маніпуляцією демографічним фактором, оскільки, згідно з демографічними даними, греки становили лише 14,8 % населення регіону. Болгари ж — близько 46,3 % населення, тобто більшість. Так Болгарія

втратила найбільш значиму територію з населенням приблизно 219 723 мешканця і площею в 8 578 квадратних кілометрів [9].

Така важка втрата для Болгарії та порушення обіцянки країн-переможниць щодо забезпечення доступу до Егейського моря тільки підкинуло дрова у вогонь спротиву і реваншизму. Болгарське населення зазнало значних репресій у вигляді примусової асиміляції та депортації. Після поразки Греції у війні з Туреччиною в 1922 році до Західної Фракії було переселено велику кількість грецьких біженців з Малої Азії, що призвело до посилення репресій проти болгар. Наприклад, широко відомим став інцидент у селі Тарліс (нині Ватітопос) 27 липня 1924 року, коли грецький офіцер наказав розстріляти 17 болгарських селян. Цей випадок викликав міжнародний резонанс і став предметом розгляду в Лізі Націй. На противагу такій політиці та ігноруванню міжнародної спільноти в регіоні було створено ще одну фракцію ВМРО. Ця фракція називалась Внутрішня тракійська організація, і вона займалась партизанською війною проти Греції. Попри те, що болгарський уряд пізніше виступив проти цієї фракції та ВМРО в цілому через міжнародний тиск це не означало, що конфлікт навколо цієї території закінчився. Так, у ході Другої світової війни Болгарія поверне цю територію [2].

Останньою територією, яку втратила Болгарія, — це Південна Добруджа. Цю територію Болгарія контролювала з моменту проголошення незалежності, тому вона вважалась національною і невід'ємною. Саме тому болгарське населення сприймало максимально болісно втрату цієї території в 1913 році внаслідок «підступного» з точки зору болгар нападу Румунії в ході другої балканської війни. Тут прослідковується чітка низка подій, оскільки втрату цієї та інших територій внаслідок другої балканської війни було названо першою національною катастрофою, що стало сильною мотивацією для вступу Болгарії у Першу світову війну [10, ст.117]. Втрата територій внаслідок Першої світової війни стала другою національною катастрофою і знову ж таки мотивацією до спротиву та повернення цієї території через вступ у Другу світову війну. Це показує, що навіть доволі великі проміжки часу не змінили систему, і проблема конфліктів все ще залишалась. Ситуація з Південною Добруджою була схожа на інші, оскільки, згідно з болгарським переписом 1910 року, 47,6 % населення становили болгар, що були домінуючою групою в регіоні. Другою за чисельністю були турки, яких було 37,8 %, а румуни становили всього 2,3 % населення [3]. Через такий демографічний склад регіону, як і на інших територіях, тут вводилась асиміляція, культурні утиски та репресії. Внаслідок цієї політики тут також утворилась фракція ВМРО, яка називалась Внутрішня Добруджанська революційна організація. ВДРО проводила партизанські акції проти румунської влади, включаючи напади на її представників. Через це до 1928 року в регіоні діяв військовий стан. Фактично весь регіон був просто зоною бойових, хоч і партизанських дій, однак в якийсь момент ВДРО навіть планувала повномасштабне повстання. З часом, як і в інших регіонах, офіційна Софія дистанціювалась від боротьби за ці регіони. Однак у підсумку ця територія також була повернута Болгарією в ході Другої світової війни, що показало, що болгар не змирилися з втратами [5].

Отже, приклад Болгарії є показовим та типовим. Результати Першої світової війни у вигляді Нейїського мирного договору назвали другою національною катастрофою. Для Болгарії це було приниженням, у ході якого переслідувалися лише ситуаційні політичні цілі переможниць Першої світової без будь-якого серйозного розгляду проблем регіону. Внаслідок це призвело до поглиблення існуючих протиріч та появи нових конфліктів між країнами та етнічними групами. В ході передачі територій етнічний склад населення не був врахований, що зіграло велику роль у поглибленні конфліктів та виникненні нових. Саме це і призвело до союзу між Болгарським Царством та Третім Рейхом, оскільки обидві країни втратили дуже багато внаслідок поразки у Першій світовій війні. Як вже було обґрунтовано вище, рішення, прийняті після війни, не тільки не вирішили наявні протиріччя між країнами та націями, а й створили нові. Через це обидві країни прагнули реваншу. Вони розуміли, що замість того, щоб вирішити ці протиріччя, країни-переможниці просто вирішили «покарати» всіх колишніх противників, тому переможені справедливо вважали, що їхнє становище безперспективне у тодішній міжнародній ситуації. Це призвело до вступу Болгарії у Другу світову війну на боці Третього Рейху і долучення країни у агресивні військові компанії осі проти колишніх переможців. Болгарія, яку змусили віддати території, а також пізніше долучитися до їх умиротворення, повернула втрачені регіони за першої можливості. Історія Болгарії цього періоду показує, що проблема етнополітичних конфліктів — не в конкретних урядах, подіях чи регіонах, вона в системі, яка продовжує насильство замість того, щоб знайти адекватне рішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Велев Венецислав. Забравени български земи. Западните покрайнини в периода между двете световни войни. София, 2009. «За буквите — О писменехъ» URL: <https://zenodo.org/records/7633510>
2. Палова. Мариела. Ролята на обществото на народите за разрешаване проблемите на българското малцинство в Западна Тракия и в Егейска Македония (1919 — 1925). 2003. Известия на Катедра Българска история и археология и Катедра Обща история — ЮЗУ «Неофит РИлски» — Благоевград 1. URL: <https://web.archive.org/web/20111007014750/http://www.history.swu.bg/PDF/19.pdf>
3. Статистически годишник 1910 година. 2024. Национален статистически институт Република България. URL: <https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/publications/God1910.pdf>
4. Biondich. Mark. The Balkans: Revolution, War, and Political Violence Since 1878. 2011. Oxford University Press. pp. 67–69. URL: https://www.academia.edu/11771273/Mark_Biondich_The_Balkans_Revolution_War_and_Political_Violence_since_1878
5. Boyar. Ebru and Fleet. Kate. Borders, Boundaries and Belonging in Post-Ottoman Space in the Interwar Period. 2022. Brill Academic Pub. URL: https://www.academia.edu/93651963/Borders_Boundaries_and_Belonging_in_Post-Ottoman_Space_in_the_Interwar_Period_Leiden_Brill_2023_

6. Bulgaria Marks 92 Years of Gruesome Neuilly Treaty after WW I. 2011. Novinite.com (Sofia news agency) URL: <https://www.novinite.com/articles/134306/Bulgaria+Marks+92+Years+of+Gruesome+Neuilly+Treaty+after+WW+I>
7. Churchill. Winston. The Gathering Storm (Volume I of The Second World War). 1948. Houghton Mifflin Company. p — 24. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Gathering_Storm.html?id=p0jmEAAAQBAJ&redir_esc=y
8. Crampton. R. J. (2008). «Bulgaria and the Second World War, 1941–1944». Bulgaria. Oxford University Press. p. 259. URL: <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/4029/1/137.pdf.pdf>
9. Detrez. Raymond. Refugees as Tools of Irredentist Policies in Interwar Bulgaria. 2015. IMISCOE Research Series. URL: https://www.academia.edu/51241507/Refugees_as_Tools_of_Irredentist_Policies_in_Interwar_Bulgaria?utm_source=chatgpt.com
10. Hall. Richard C. (2000). The Balkan Wars, 1912–1913: Prelude to the First World War. Routledge. p. 97, 117. URL: https://filedn.eu/l42SBo4Ys5t4NBu6SpvlzV4/MES%20LIVRES/LIVRES%20MACEDOINE%20HISTOIRE/2000-Balkan_Wars_1912-1913._Prelude_to_the_First_World_War.pdf
11. Knežević. Aleksandar. The Ethnic Make Up of the Population of Serbia — Census 2002. 2005. Academia. URL: https://www.academia.edu/10589225/Population_of_Serbia_according_to_nationality_in_results_of_Census_in_2002_СТАНОБНИШТВО_СРБИЈЕ_ПРЕМА_НАЦИОНАЛНОЈ_ПРИПАДНОСТИ_ПО_РЕЗУЛТАТИМА_ПОПИСА_2002_ГОДИНЕ
12. Sevgi. Atakan. «1912 Edeköy katliamı» [1912 Edeköy massacre]. Atlas: 88–94. URL: https://www.academia.edu/9787125/1912_Edeköy_Katliamı_Atlas_Tarih_Dergisi
13. The National Archives (2018-09-28). «The National Archives — Milestones to peace: the Armistice of Salonica». URL: <https://blog.nationalarchives.gov.uk/milestones-peace-armistice-salonica/>
14. Treaty of Peace Between the Allied and Associated Powers and Bulgaria, and Protocol and Declaration signed at Neuilly-sur-Seine, 27 November 1919. URL: <http://www.gwpda.org/1918p/neuilly.html>
15. Treaty of Peace between the British Empire and Allied Powers and Turkey UK Treaty Series No. 11 of 1920. URL: <https://web.archive.org/web/20140531175547/http://treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1920/TS0011.pdf>
16. Vassev. Kaloyan. November 6, 1920: Serbia Occupies Western Outlands as per Treaty of Neuilly. 2024. Bulgarian news agency. URL: https://www.bta.bg/en/news/775922-november-6-1920-serbia-occupies-western-outlands-as-per-treaty-of-neuilly?utm_source=chatgpt.com
17. Wells. H. G. The War That Will End War. 1914. republication Read Books, 2016. URL: <https://www.gutenberg.org/files/57481/57481-h/57481-h.htm>

REFERENCES

1. Veleв Venetsislav. Zabravени български земи. Zapadnite pokraїnini v perioda mezhdū dvete svetovni voїni [Forgotten Bulgarian Lands. The Western Outskirts in the Period Between the Two World Wars]. . Sofia, 2009. «Za bukvyte — O pysmenekh». Retrived from <https://zenodo.org/records/7633510> [in Bulgarian].

2. Palova. Mariela. Rolyata na obshestvoto na narodite za razreshavane problemite na b'lgarskogo maltsinstvo v Zapadna Trakiya i v Egejska Makedoniya (1919–1925). 2003. [The role of the community of peoples in resolving the problems of the Bulgarian minority in Western Thrace and Aegean Macedonia (1919–1925). 2003]. Yzvestyia na Katedra Blharska ystoryia y arkeolohyia y Katedra Obshcha ystoryia — YuZU «Neofyt RYlesky» — Blahoevhrad 1. Retrived from <https://web.archive.org/web/20111007014750/http://www.history.swu.bg/PDF/19.pdf> [in Bulgarian].
3. Statisticheski godishnik 1910 godina. 2024. Natsionalen statisticheski institut Respublika B'lgariya [Statistical Yearbook 1910. 2024. National Statistical Institute of the Republic of Bulgaria]. Retrived from <https://www.nsi.bg/sites/default/files/files/publications/God1910.pdf> [in Bulgarian].
4. Biondich. Mark. The Balkans: Revolution, War, and Political Violence Since 1878. 2011. Oxford University Press. pp. 67–69. Retrived from https://www.academia.edu/11771273/Mark_Biondich_The_Balkans_Revolution_War_and_Political_Violence_since_1878 [in English].
5. Boyar. Ebru and Fleet. Kate. Borders, Boundaries and Belonging in Post-Ottoman Space in the Interwar Period. 2022. Brill Academic Pub. Retrived from https://www.academia.edu/93651963/Borders_Boundaries_and_Belonging_in_Post_Ottoman_Space_in_the_Interwar_Period_Leiden_Brill_2023_ [in English].
6. Bulgaria Marks 92 Years of Gruesome Neuilly Treaty after WW I. 2011. Novinite.com (Sofia news agency) Retrived from <https://www.novinite.com/articles/134306/Bulgaria+Marks+92+Years+of+Gruesome+Neuilly+Treaty+after+WW+I> [in English].
7. Churchill. Winston. The Gathering Storm (Volume I of The Second World War). 1948. Houghton Mifflin Company. p — 24. Retrived from https://books.google.com.ua/books/about/The_Gathering_Storm.html?id=p0jmEAAAQBAJ&redir_esc=y [in English].
8. Crampton. R. J. (2008). «Bulgaria and the Second World War, 1941–1944». Bulgaria. Oxford University Press. p. 259. Retrived from <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/4029/1/137.pdf> [in English].
9. Detrez. Raymond. Refugees as Tools of Irredentist Policies in Interwar Bulgaria. 2015. IMISCOE Research Series. Retrived from https://www.academia.edu/51241507/Refugees_as_Tools_of_Irredentist_Policies_in_Interwar_Bulgaria?utm_source=chatgpt.com [in English].
10. Hall. Richard C. (2000). The Balkan Wars, 1912–1913: Prelude to the First World War. Routledge. p. 97, 117. Retrived from https://filedn.eu/l42SBo4Ys5t4NBu6SpvlzV4/MES%20LIVRES/LIVRES%20MACEDOINE%20HISTOIRE/2000-Balkan_Wars_1912-1913_Prelude_to_the_First_World_War.pdf [in English].
11. Knežević. Aleksandar. The Ethnic Make Up of the Population of Serbia — Census 2002. 2005. Academia. Retrived from https://www.academia.edu/10589225/Population_of_Serbia_according_to_nationality_in_results_of_Census_in_2002_СТАНОВНИШТВО_СРБИЈЕ_ПРЕМА_НАЦИОНАЛНОЈ_ПРИПАДНОСТИ_ПО_РЕЗУЛТАТИМА_ПОПИСА_2002_ГОДИНЕ [in Bulgarian].
12. Sevgi. Atakan. «1912 Edeköy katliamı» [1912 Edeköy massacre]. Atlas: 88–94. Retrived from https://www.academia.edu/9787125/1912_Edeköy_Katliamı_Atlas_Tarih_Dergisi [in English].

13. The National Archives (2018-09-28). «The National Archives — Milestones to peace: the Armistice of Salonica». Retrived from <https://blog.nationalarchives.gov.uk/milestones-peace-armistice-salonica/> [in English].
14. Treaty of Peace Between the Allied and Associated Powers and Bulgaria, and Protocol and Declaration signed at Neuilly-sur-Seine, 27 November 1919. Retrived from <http://www.gwpda.org/1918p/neuilly.html> [in English].
15. Treaty of Peace between the British Empire and Allied Powers and Turkey UK Treaty Series No. 11 of 1920. Retrived from <https://web.archive.org/web/20140531175547/http://treaties.fco.gov.uk/docs/pdf/1920/TS0011.pdf> [in English].
16. Vassev. Kaloyan. November 6, 1920: Serbia Occupies Western Outlands as per Treaty of Neuilly. 2024. Bulgarian news agency. Retrived from https://www.bta.bg/en/news/775922-november-6-1920-serbia-occupies-western-outlands-as-per-treaty-of-neuilly?utm_source=chatgpt.com [in English].
17. Wells. H. G. The War That Will End War. 1914. republication Read Books, 2016. Retrived from <https://www.gutenberg.org/files/57481/57481-h/57481-h.htm> [in English].

УДК 327:94(73+477)«1990/2024»

DOI: 10.24144/2078-1431.2025.1(34).55-68

Юрій Мателешко,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних студій та суспільних комунікацій
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5327-8354>

МІЖНАРОДНИЙ ФОНД «ВІДРОДЖЕННЯ» ЯК СКЛАДОВА СВІТОВОЇ МЕРЕЖІ ФУНДАЦІЙ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА: НАПРЯМИ, ОСОБЛИВОСТІ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ (1990–2024)

У статті проаналізовано діяльність Міжнародного фонду «Відродження» (МФВ), зокрема напрями, особливості та результати його активності в Україні протягом 1990–2024 рр. Вплив МФВ як складової Фундацій відкритого суспільства характеризується крізь призму американської «м'якої сили», що сприяє процесам становлення демократичних інститутів та громадянського суспільства в країні. Особливу увагу приділено ключовим в історії незалежної України подіям 2004, 2014 та 2022 рр., що мали суттєвий вплив як на розвиток країни, так і на діяльність МФВ. Так, Помаранчева революція та Революція Гідності дали поштовх для впровадження важливих демократичних перетворень, здійсненню яких активно сприяв Фонд. Крім того, події 2014 р. (анексія Криму та війна на Донбасі), а особливо 2022 р. (повномасштабне вторгнення РФ), вплинули на часткову зміну пріоритетів діяльності МФВ та впровадження ним нових напрямів, пов'язаних, зокрема, із гуманітарною, правовою та психологічною підтримкою постраждалих від війни.

Ключові слова: Міжнародний фонд «Відродження», Фундації відкритого суспільства, Україна, Сполучені Штати Америки, демократія, громадянське суспільство, «м'яка сила».

The purpose of the article is to find out the features, directions, and results of the International Renaissance Foundation's activities in Ukraine, as well as to distinguish the key phases of its activity during 1990–2024. The research methodology includes problem-chronological, comparative-historical, and typological methods. The theoretical basis of the article is based on the concept of soft power implemented through state and non-state institutions. The scientific novelty lies in the comprehensive and chronologically broad study of the activities of the International Renaissance Foundation in Ukraine based on primary sources.

Conclusions. The International Renaissance Foundation is the institutional embodiment of American soft power in Ukraine, which has had favorable ground in both Ukrainian society and government institutions throughout the entire period of independence. The main areas of the IRF activity in Ukraine are: 1) strengthening the influence of open (civil) society; 2) protecting human rights and freedoms; 3) develop-

ing democratic procedures and institutions, including by increasing the responsibility and transparency of government; 4) supporting independent media; 5) promoting the country's European integration. For the Foundation, which has been accompanying the process of becoming an independent Ukraine since 1990, the events of 2004, 2014, and 2022 were some of the key phases of its activities. The Orange Revolution and the Revolution of Dignity impetus the introduction of significant democratic reforms, the implementation of which was actively promoted by the International Renaissance Foundation. In addition, the military events of 2014, especially 2022, influenced a partial change in the priorities of the IRF's activities and the introduction of new areas related particularly to humanitarian and legal support for war victims. The main result of the International Renaissance Foundation's soft influence (and other similar organizations of democratic countries) can be considered the spread of Western political values among the Ukrainian population and the formation of democratic institutions and civil society in Ukraine.

Keywords: International Renaissance Foundation, Open Society Foundations, Ukraine, United States of America, democracy, civil society, soft power.

Постановка проблеми. Одним із впливових акторів американської «м'якої сили» є недержавні організації, які загалом мають досить схожі цілі, пов'язані із просуванням ідей демократії та громадянського суспільства в усьому світі, що відповідає інтересам США як глобальної держави. Україна, яка з самих початків незалежності обрала західний вектор розвитку, займає важливу роль у стратегіях американських інституцій «м'якого» впливу, що вже три з половиною десятиліття супроводжують процеси розбудови країни. За масштабами діяльності та обсягом фінансування однією з найбільш впливових серед них є Міжнародний фонд «Відродження» (МФВ), який є частиною світової мережі Фундацій відкритого суспільства Джорджа Сороса. Дослідження його активності дозволяє глибше зрозуміти чинники, що впливали на процес становлення в країні громадянського суспільства та демократичного врядування, а також формування позитивного іміджу Заходу (і США зокрема) серед українського населення.

Аналіз досліджень і публікацій. Діяльність МФВ в Україні ще не була предметом окремого дослідження. Окремі аспекти цієї тематики висвітлено в аналітичній доповіді «Іноземні недержавні фонди в Україні: напрями та масштаби діяльності», де дуже коротко проаналізовано активність Фундацій відкритого суспільства в Україні протягом 2011–2018 рр. [1, с. 13, 16–17]. Слід зазначити, що в медіадискурсі нерідко діяльність фондів Дж.Сороса оцінюється поверхово та маніпулятивно, зокрема крізь призму таких стереотипних понять, як «соросята» та «грантоїди». Інколи оціночні судження присутні у наукових та аналітичних працях, де звертається увага на потенційну небезпеку «соросівських» фондів для держав [17, с. 64], зокрема в контексті так званих «кольорових революцій» [23]. Автори більш серйозних досліджень не знаходять доказів того, що діяльність фундацій Дж.Сороса має негативний, дестабілізуючий вплив на країни, а також робить суттєвий внесок у розвиток відкритих суспільств [20, с. 12].

Основна джерельна база дослідження включає річні звіти Міжнародного фонду «Відродження», а також матеріали його офіційної вебсторінки (повідомлення, статистичні дані, стратегії, заяви тощо).

Мета дослідження — з'ясувати особливості, напрями та результати діяльності Міжнародного фонду «Відродження» в Україні, а також виокремити ключові фази його активності протягом 1990–2024 рр.

Виклад основного матеріалу. Світова мережа Фондацій відкритого суспільства (Open Society Foundations) була створена американським філантропом Джорджем Соросом, який віддав понад 32 млрд дол. своїх статків на фінансування її роботи. Значний вплив на становлення його поглядів мала філософія Карла Поппера, який у своїй книзі «Відкрите суспільство та його вороги» стверджував, що суспільства можуть процвітати лише тоді, коли вони допускають демократичне врядування, свободу вираження поглядів і повагу до прав особистості. [24]. Ці уявлення стали своєрідним ідейним ядром Фондів відкритого суспільства, що працюють над просуванням демократії, прав людини, рівності та справедливості.

Глобальна робота заснованої Дж.Соросом мережі благодійних фондів, партнерів і проектів у понад 100 країнах зосереджена на чотирьох основних сферах:

- 1) права, свободи та гідність людини;
- 2) демократична практика та відповідальна влада;
- 3) справедливість і протидія національній та глобальній нерівності;
- 4) спільне майбутнє та пошук вирішення проблем людства [21].

Україна є складовою цільового регіону Європа та Центральна Азія, де Дж.Сорос розширив свої зусилля з підтримки демократичного розвитку та громадянського суспільства після розпаду соціалістичного табору та Радянського Союзу [18]. Так, ще до падіння Берлінської стіни Відкрите суспільство встановило свою присутність у Польщі, Україні та Росії. Протягом наступних п'яти років Фонди відкритого суспільства створили мережу своїх представництв в країнах Балтії, Албанії, Болгарії, Чехії, Казахстані, Киргизстані, Молдові, Румунії та Словаччині [19].

Міжнародний фонд «Відродження» як складову глобальної мережі Фондацій відкритого суспільства було засновано 8 квітня 1990 р. Крім Дж.Сороса, до його створення були причетні Б.Гаврилишин, І.Дзюба, Б.Олійник, Д.Павличко та інші відомі українці. Саме вони напрацювали ідею Фонду та запропонували його унікальну назву, що символізує трансформацію і відродження України на основі чотирьох головних цінностей: гідність, справедливість, включеність і відповідальність. [3]. За роки функціонування «Відродження» його базові завдання залишалися незмінними: розвивати в Україні демократичні цінності та відкрите суспільство, де кожна людина почуває себе гідно, громадяни включені в державні справи, а влада є прозорою та відповідальною [4]. У 2015 р. Фонд отримав премію Open Society Prize, яку Центральноевропейський університет (Будапешт) вручає за розвиток і просування ідей відкритого суспільства [3].

Підтримуючи розвиток громадянського суспільства, «Відродження» надає гранти для українських громадських організацій та благодійних фо-

ндів, які є політично-, партійно- та релігійнонезаангажованими. Оскільки фундація просуває культуру включеного співробітництва між громадянами та державою, її співпраця з державними органами здійснюється за посередництва громадських організацій. МФВ є своєрідною платформою для діалогу та консолідації громадськості, співпраці зі сферою публічної політики, спільної адвокації та просування цінностей відкритого суспільства. [14]. Досі є чинним Указ Президента України «Про Міжнародний фонд «Відродження» від 13 червня 1994 р., за яким міністерства та інші органи державної виконавчої влади мають сприяти діяльності МФВ та його регіональним відділенням, зокрема у вирішенні питань матеріально-технічного та інших видів забезпечення [16].

Фонд має багаторівневу систему ухвалення рішень, що покликана унеможливити зловживання. Рішення про (не)підтримку проекту ухвалює незалежна експертна рада, після чого воно узгоджується з Правлінням та підписується директором. Останній займається операційним управлінням фундації, а ключові стратегічні рішення ухвалює Правління — група з 7 публічних інтелектуалів, які змінюються кожні три роки. В різний час до складу Правління входили І.Дзюба, О.Забужко, Р.Чубаров, Є.Глібовицький, А.Курков, О.Пасхавер та ін. [3].

Діяльність «Відродження» відбувалася під час становлення незалежної української держави та певною мірою супроводжувала цей процес. У 1990-х рр. фундація мала п'ять офісів у Києві, Львові, Одесі, Донецьку та Сімферополі, в яких працювало понад 100 працівників [3]. У 1991 р. МФВ започаткував першу в Україні масштабну програму обміну творчими ідеями та практичним досвідом між країнами Центральної та Східної Європи «Схід-Схід: партнерство без кордонів», яка включала стажування та обміни науковців, вчителів, експертів та студентів. У 1993 р. було засновано «соросівський» Центр сучасного мистецтва при НаУКМА — перший центр сучасного мистецтва в Україні, навколо якого гуртувалась нова генерація українських митців. Тоді ж було започатковано підтримку перших незалежних ЗМІ, зокрема УНІАН. У середині 1990-х рр. МФВ фінансово підтримав відправку українських науковців у першу антарктичну експедицію на станцію «Академік Вернадський». У цей час було започатковано програми, пов'язані із соціальною адаптацією та перекваліфікацією колишніх військовослужбовців (після масових скорочень в українській армії), а також із посиленням гендерної рівності (захист прав жінок, усунення їх дискримінації, формування гендерної політики, розширення участі жінок в ухваленні політичних рішень тощо) [4]. Також працівники Фонду активно працювали над інтеграцією кримських татар в українське суспільство. На тлі гострої нестачі державного фінансування в 1990-х рр. фундація підтримала українську науку та університети шляхом надання науковцям, викладачам та студентам так званих «соросівських стипендій». Багато малих грантів надавалося також представникам української культури (письменникам, творчим колективам, музичним гуртам та ін.). Одним з таких гуртів-грантерів став «Океан Ельзи», який у 1996 р. за кошти МФВ купив перші професійні інструменти [3].

У кінці 1990-х рр. Фонд сприяв проведенню першого в Україні екзит-полу під час парламентських виборів, а також реформуванню пенітенціарної системи з метою її демократизації та гуманізації згідно з міжнародними стандартами. У 2002 р. за його фінансової підтримки було започатковано «Громадське радіо» — першу незалежну «розмовну» радіостанцію в країні. Того ж року за сприяння «Відродження» створено Незалежну медіа-профспілку України (НМПУ), яка стала першою незалежною всеукраїнською профспілкою організацією працівників медіасфери [4]. В рамках видавничої програми Фонду протягом 1993–2010 рр. було підтримано український переклад і видання більше ніж 600 класичних і сучасних праць з історії, філософії, економіки, соціології, політології та ін. [3]

У 2004 р. відбувся сплеск громадсько-політичної активності в Україні, викликаній масовими фальсифікаціями під час президентської виборчої кампанії. В цей час МФВ приділив значну увагу підтримці громадських ініціатив, спрямованих на проведення вільних та чесних виборів. Так, у межах програми «Посилення впливу громадянського суспільства» були підтримані проекти, спрямовані на здійснення незалежного аналізу програм кандидатів у президенти, налагодження системи неупередженого інформування виборців про перебіг виборчої кампанії, моніторинг порушень виборчого законодавства тощо. Фонд фінансував ініціативи, пов'язані, зокрема, з підтримкою спостережних коаліцій громадських організацій, моніторингом висвітлення виборчої кампанії в медіа, проведенням екзит-полів та інформаційно-просвітницьких кампаній, консолідацією громадянського суспільства, а також діяльністю громадських рад в українському парламенті [6]. Така робота продовжувалася і в наступні після Помаранчевої революції роки. Так, у 2005 р. МФВ започаткував ініціативу «Усвідомлений вибір 2006», завдяки якій українські громадські організації розпочали широку кампанію сприяння формуванню усвідомленого вибору громадян під час парламентських та місцевих виборів 2006 р. [7, с. 4].

У річному звіті за 2005 р. Фонд підсумував свої фінансові витрати за 1990–2005 рр.: протягом цього періоду загальна сума грантів становила понад 89 млн дол. США, що були надані численним неурядовим організаціям, а також освітньо-науковим, просвітницьким та іншим закладам [7, с. 2].

У 2005 р. відбулося законодавче закріплення зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), розробкою та апробацією якого займався Центр тестових технологій Міжнародного фонду «Відродження» спільно з Міністерством освіти і науки України [4]. За допомогою ЗНО, яке починалося як власний проєкт МФВ [3], тисячі корупційних схем втратили актуальність, а випускники змогли вступати у вищі лише завдяки власним знанням. З початку 2010-х рр. фундація підтримує проєкти впровадження інклюзивної освіти в Україні, що дозволяє реалізовувати право на освіту дітей з особливими потребами шляхом їх навчання в загальноосвітніх школах. Також МФВ сприяв реалізації ідеї «Нової української школи» (НУШ), зокрема шляхом підтримки у 2017 р. Школи тренерів (для навчання вчителів), яку проводила громадська організація «Освіторія» у співпраці з МОН України [4].

Важливими стали ініціативи, пов'язані із запобіганням корупції в органах влади. У 2007 р. Фонд підтримав відкриття першого в Україні «прозорого офісу» — Центру надання адміністративних послуг (ЦНАП) у Вінницькій міській раді. Фундація також сприяла розкриттю закритої урядової інформації. За підтримки «Відродження» у 2008 р. було створено перше незалежне бюро журналістських розслідувань «Свідомо», діяльність якого має на меті висвітлення випадків незаконної діяльності влади. МФВ активно підтримував приєднання України до Ініціативи прозорості у видобувних галузях (EITI) у 2009 р. У 2010 р. Міжнародний фонд «Відродження» сприяв започаткуванню журналістського руху «Стоп цензурі», цілі якого передбачають відстоювання свободи слова, а також запобігання встановленню цензури в Україні, перешкоджанню професійній діяльності журналістів та порушенню професійних стандартів при висвітленні суспільно-політичних питань [4].

У середині 2000-х рр. Фонд створив перші центри безкоштовної правової допомоги ромському населенню, а згодом взяв активну участь у розробці ухвалених у 2011 р. законів «Про безоплатну правову допомогу» та «Про доступ до публічної інформації», що передбачали право всіх українців на отримання безоплатної правової допомоги від держави та відкритість інформації про діяльність влади [4].

На початку 2010-х рр. МФВ долучився до розвитку паліативної допомоги в Україні, запустивши кампанію «СТОПБіль», що передбачала допомогу важкохворим, які потребують знеболення для полегшення симптомів невиліковних хвороб. Одним з результатів цієї кампанії стала реєстрація таблетованого морфіну, що полегшило життя тисячам важкохворих українців. У 2013 р. почав діяти перший в Україні Дитячий центр паліативної допомоги на Прикарпатті, а також перший у східній Україні тренінговий центр у Харкові, де медичних працівників навчають надавати паліативну допомогу [4]. Цей напрям діяльності «Відродження», що реалізується через програму «Громадське здоров'я», залишається актуальним і в наступні роки.

Протягом 2013–2014 рр. діяльність Фонду була зумовлена необхідністю реагування на нові виклики. Зокрема у 2013 р. «Відродження» підтримало громадські ініціативи Майдану, зокрема ініціативу «Євромайдан-SOS». Під час активної фази Революції Гідності фундація надавала кошти на лікування та реабілітацію сотень постраждалих майданівців. У 2014 р. Фондом було створено центри допомоги учасникам антитерористичної операції (АТО) та внутрішньо переміщеним особам (ВПО), які надавали правову підтримку з питань набуття статусу учасника бойових дій, доступу до безкоштовного лікування, отримання соціальних пільг тощо [4]. В рамках програмної ініціативи «Права людини та правосуддя» особлива увага приділялася правовій допомозі на звільнених територіях, захисту прав жителів Криму, а також документуванню порушень прав людини [8, с. 12–16]. Реагуючи на нові виклики, у вересні 2014 р. «Відродження» започаткувало нову програму — «Громадські ініціативи Нової України», метою якої стало посилення організаційної, комунікаційної та адвокацій-

ної спроможності локальних ініціатив громадян (зокрема волонтерських), що виникли під час акцій протесту 2013–2014 рр., а також створення передумов для громадянського діалогу, порозуміння та примирення в Україні. Задля ефективної реалізації цих цілей були відкриті регіональні представництва МФВ в Одесі, Харкові та Львові [8, с. 52–53].

Загалом протягом 2014 р. було підтримано 486 проєктів на загальну суму 103 млн грн. Причому річний бюджет фундації, крім Києва, був розподілений по всіх регіонах України. Найбільше фінансування отримали два напрями — «Демократична практика» та «Громадське здоров'я» [8, с. 10–11]. Потрібно зазначити, що загальна сума фінансування проєктів (475) у 2015 р. була майже удвічі більшою — 198,8 млн. грн. [9, с. 68]. Загалом за 25 років своєї діяльності МФВ витратив більше 181 млн дол. США на підтримку своїх програм, до яких було залучено понад 55 тис. осіб та організацій в 517 населених пунктах України [9].

Головною ознакою чотирирічного циклу роботи Фонду протягом 2014–2017 рр. було використання вікна можливостей для змін після Революції Гідності. МФВ намагався реалізувати це шляхом посилення впливу громадянського суспільства на всі суспільно значущі сфери, а також підтримуючи реформи, запит на які виразно сформувався на Майдані й у численних громадських ініціативах після нього [10, с. 7].

Засновник та ідейний натхненник Фундації відкритого суспільства Дж.Сорос зазначав, що Нова Україна прагне стати повною протилежністю деморалізований та обтяжений корупцією старій Україні. Причому ця трансформація стала цінним досвідом для представницької демократії, який базується на шляхетному пориві згуртованих людей, які бажають відкрити свою націю для демократії та Європи [8, с. 6]. Дж.Сорос підкреслював, що Україна, захищаючи себе від агресора — путінської Росії, захищає також цінності та принципи, на яких побудовано ЄС [22]. За ініціативи засновника Фонду в 2014 р. були створені Стратегічні дорадчі групи, метою яких було надання фахової підтримки українському уряду в якісній розробці документів ключових реформ (антикорупційної, адміністративно-територіальної (децентралізації), охорони здоров'я, освіти, енергетики, агропромисловості та ін.). До роботи цих груп долучилися як українські, так й іноземні експерти та консультанти (більше 100 осіб). Багато положень, запропонованих останніми, увійшло до Коаліційної угоди парламентської більшості та до Програми дій Уряду [8, с. 60]. У результаті роботи Стратегічних дорадчих груп було розроблено понад 80 законопроєктів, з яких 35 було схвалено українським парламентом [9, с. 17].

Фонд та його грантери долучилися до розробки ухвалених у 2014 р. важливих антикорупційних законів, зокрема «Про здійснення державних закупівель» та «Про запобігання корупції» [8, с. 31–32]. Фундація також стала одним із фундаторів Українського кризового медіа центру (УКМЦ), який надає інформацію про події в Україні та загрози і виклики національній безпеці. Згодом ця організація перетворилася в один із ключових інформаційних майданчиків громадянського суспільства та місце для обговорення реформ. Після завершення Революції МФВ та його грантери

були залучені до започаткування антидискримінаційного Індексу корпоративної рівності (дослідження корпоративної політики, правил та практик українського бізнесу щодо заборони дискримінації на робочому місці та підтримки рівності й розмаїття). У 2015 р. фундація підтримала ухвалення закону «Про відкритість використання публічних коштів» (витрат державних органів та місцевого самоврядування) і запуск сервісу E-data. З 2016 р. почалась реалізація Ініціативи з розвитку аналітичних центрів (TTDI), що покликана підвищити якість ухвалення рішень органами влади через зростання довіри до аналітичних центрів та зміцнення їхньої ролі у процесі ухвалення рішень. Підтримка «Відродженням» благодійного фонду «Пацієнти України» у 2017 р. забезпечила постійний громадський контроль за прозорістю, підзвітністю та ефективністю використання бюджетних коштів у галузі охорони здоров'я. Своєрідним підсумком чотирирічної роботи Фонду стало отримання Україною безвізу з ЄС, за сприяння якому виконавчий директор «Відродження» О.Сушко в 2017 р. отримав державний орден «За заслуги» III ступеня [4].

Протягом 2017 р. Фонду вдалося профінансувати понад 460 проєктів на суму 237,5 млн грн. у рамках 6 програм: демократична практика, права людини та правосуддя, європейська програма, здоров'я громадян, ромська програма, громадські ініціативи нової України (з червня 2018 р. — соціальний капітал) [10, с. 12, 14]. За цей період МФВ підтримав 276 організацій, найбільшими грантерами з яких стали: Інститут аналітики та адвокації, аналітичний центр DiXi Group, Агенція журналістики даних, Експертний центр з прав людини, Центр «Нова Європа», Асоціація сприяння самоорганізації населення, Українська фундація правової допомоги, Експертний центр «Аналітика, супровід, консалтинг реформ», Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, Регіональний центр прав людини [10, с. 14–15].

Загальноукраїнська діяльність Фонду, крім Києва, забезпечувалася чотирма його регіональними представництвами, що охоплювали визначені області: Західноукраїнським у Львові (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька, Закарпатська, Волинська, Рівненська області), Південноукраїнським в Одесі (Одеська, Миколаївська, Херсонська області), Східноукраїнським у Харкові (Харківська, Луганська, Сумська, Полтавська, Донецька області (крім м. Маріуполь)), Придніпровським у Дніпрі (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області та м. Маріуполь) [10, с. 13].

У 2020 р. Фонд підбив підсумки своєї тридцятирічної діяльності в Україні. За цей час він підтримав більше 11 тис. проєктів на суму понад 320 млн дол. [11, с. 3]. Сам 2020 рік для «Відродження» теж став досить продуктивним: було витрачено 328,6 млн грн. на фінансування 581 проєкту, який реалізовували 386 організацій. Найбільшими грантерами Фонду цього року стали Українська фундація правової допомоги, Благодійний фонд «Пацієнти України», Експертний центр з прав людини, «Інтерньюз-Україна» та екологічні організації, що отримали інституційну підтримку [11, с. 4]. Окремим напрямом роботи МФВ у 2020 р. стало подолання на-

слідків пандемії COVID-19 в Україні. Проекти Фонду, пов'язані з цією надзвичайною ситуацією, передбачали реалізацію досить широкого діапазону цілей — від забезпечення лікарів та клінік до поширення перевіреної медичної інформації через ЗМІ [11, с. 7–9].

Після початку повномасштабної російсько-української війни Фонд частково видозмінює свої пріоритети та діяльність відповідно до нових викликів, які постали перед Україною та її суспільством. Зокрема, один з головних акцентів робиться на допомогу, пов'язану з виживанням, безпекою, стійкістю та відновленням. У перші місяці війни головні зусилля «Відродження» були зосереджені на допомозі вразливим верствам населення, волонтерському руху та українським захисникам. Тимчасово основною базою МФВ став західний офіс у Львові, в той час як у його київських приміщеннях розташовувалися медики-волонтери. В середині квітня була відновлена повноцінна робота головного київського офісу. Протягом першого тижня великої війни фундація повністю перебудувала свою програмну роботу, виходячи з трьох головних цілей, спрямованих на минуле, теперішнє і майбутнє: допомога постраждалим від війни; збереження в країні демократії та громадянського суспільства; турбота про майбутнє України після її перемоги. [12, с. 2, 4].

У перші тижні повномасштабної війни Джордж і Алекс Сороси заявили: «Ми ніколи не залишимо Україну», — і суттєво розширили свою благодійну місію в країні, що здійснюється через МФВ. Загальний бюджет грантових та операційних проектів Фонду 2022 р. був найбільшим за всю його історію — 18,7 млн дол. США. Для порівняння: кошторис попереднього, 2021, року був на 102% меншим. Кількість підтриманих організацій або установ (581) та проектів (811) також стала найбільшою з 2002 р. [12, с. 2, 5]. Майже третина проектів реалізовувалися шляхом прямих закупівель — організації чи установи подавали інформацію про свої потреби, а МФВ закуповував необхідні товари. Більшість коштів була витрачена на програму «Гуманітарна солідарність» та різні екстрені ініціативи, пов'язані з війною (допомога захисникам, волонтерам, цивільним тощо) [12, с. 6].

Допомога тим, хто найбільше постраждав від війни, — була одним з наскрізних пріоритетів протягом усього 2022 року. Фонд допомагав евакуювати цивільне населення з небезпечних регіонів та облаштовував для них прихистки. Разом з міжнародними партнерами «Відродження» долучилося до надання гуманітарної допомоги, що стало новим напрямом діяльності фундації. Також докладалися зусилля для адаптації внутрішньоопереміщених осіб в Україні та біженців у країнах ЄС. Особлива увага приділялася психологічній та правовій допомозі, яку отримали десятки тисяч осіб (ВПО, родини воїнів, сім'ї загиблих військових та цивільних). [12, с. 7].

У своїх пріоритетах на 2023–2024 рр. фундація, зберігаючи відданість своїм базовим ціннісним орієнтаціям на демократію, права людини і відкрите суспільство, зосереджується навколо головної цілі — допомогти Україні перемогти у війні. Відповідно до цього ключовими стратегічними завданнями МФВ є:

- 1) збереження та підтримка стійкої демократії в Україні;
- 2) досягнення цілей європейської інтеграції країни;
- 3) забезпечення інклюзивного та людиноцентричного відновлення України, допомога ветеранам війни та переміщеним особам;
- 4) просування правосуддя та притягнення Росії до відповідальності за агресію і воєнні злочини;
- 5) розширення міжнародної солідарності з Україною та посилення її глобальної присутності;
- 6) використання українського досвіду для протидії світовому авторитаризму [14; 15].

У 2023 р. Фонд започаткував нову програму — «Громадянська стійкість», що пов'язана з правами і потребами військовослужбовців, ветеранів, а також осіб і родин, постраждалих внаслідок війни [13, с. 3]. Програма «Громадське здоров'я», що до цього часу була в структурі МФВ, з початку 2023 р. запрацювала як окрема благодійна організація «Здорові рішення для відкритого суспільства» [2]. Підтримка Фондом організацій громадянського суспільства у 2023 р. стала найбільшою за всю його 33-літню історію і становила 653 млн грн. (393 проекти, 236 організацій-грантерів). Надані кошти за програмами були розподілені наступним чином: «Громадянська стійкість» — 26,5 %, «Європа і світ» — 25,2 %, «Демократія і належне врядування» — 21,3 %, «Соціальний капітал» — 14,5 %, «Права людини та правосуддя» — 12,6 %. [13, с. 4]. До цих п'яти програм у 2024 р. була додана нова — «Європейське відродження», мета якої полягає у сприянні інклюзивному, підзвітному, екологічному та розумному відновленню України як країни, що керується європейськими цінностями та принципами. Це завдання МФВ реалізовує спільно з ЄС у рамках просування європейської інтеграції України [5].

Загалом за 34 роки своєї діяльності Міжнародний фонд «Відродження» вклав у розвиток України 365 млн дол., з яких більше 35 млн дол. витрачено з початку повномасштабного вторгнення Росії. За цей час Фондом було підтримано близько 20 тис. проектів (1200+ проектів — з початку повномасштабної війни). Сьогодні роботу МФВ забезпечують 43 спеціалісти у київському та львівському офісах [4].

Висновки. Таким чином, Міжнародний фонд «Відродження» є інституційним уособленням американської (та західної загалом) «м'якої сили» в Україні, що за весь період незалежності мала сприятливий ґрунт як серед українського суспільства, так і владних структур. Головними напрямками діяльності МФВ в Україні є: 1) зміцнення впливу відкритого (громадянського) суспільства; 2) захист прав та свобод людини; 3) розвиток демократичних процедур та інституцій, зокрема шляхом підвищення відповідальності та прозорості влади; 4) підтримка незалежних ЗМІ; 5) сприяння європейській інтеграції країни. Крім того, в різні періоди активність «Відродження» охоплювала такі сфери, як наука, освіта (зокрема інклюзивна), мистецтво, гендерна рівність, захист національних (етнічних) меншин, охорона здоров'я та ін. Варто підкреслити важливу роль Фонду в подоланні наслідків пандемії COVID-19 в Україні.

Міжнародний фонд «Відродження» протягом тривалого часу мав досить розгалужену систему управління в Україні, до якої входили п'ять офісів, що охоплювали всі регіони країни. По мірі окупації РФ українських територій кількість відділень та їхніх співробітників поступово зменшувалась (з понад 100 до близько 40 чоловік). Головною цільовою групою впливу Фонду є українські громадські активісти, об'єднані в неурядові організації, активність яких охоплює як різні групи населення, так і владні інституції.

Для МФВ, який з 1990 р. супроводжує процес становлення незалежної України, одними з ключових фаз діяльності стали події 2004, 2014 та 2022 рр. Помаранчева революція та Революція Гідності дали поштовх для впровадження важливих демократичних перетворень, здійсненню яких активно сприяв Фонд. Крім того, воєнні події 2014 р., а особливо 2022 р., вплинули на часткову зміну пріоритетів діяльності МФВ та впровадження нових напрямів, пов'язаних, зокрема, із гуманітарною та правовою підтримкою постраждалих від війни. Крім того, після 24 лютого 2022 р. обсяги фінансування його програм суттєво зростають.

Головним результатом «м'якого» впливу Міжнародного фонду «Відродження» (як і низки інших схожих організацій) можна вважати поширення західних ліберально-демократичних цінностей серед українського населення, а також становлення в країні інститутів демократії та громадянського суспільства. Все це є необхідною передумовою європейської інтеграції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бураковський І. Іноземні недержавні фонди в Україні: напрями та масштаби діяльності: аналітична доповідь / І.Бураковський, Є.Ангел, В.Кравчук, С.Юхименко. Київ: ГО «Інститут економічних досліджень та політичних консультацій», 2018. 65 с.
2. Кульчицький С. Структура Міжнародного фонду «Відродження» у 2023. *Міжнародний фонд «Відродження»*. 2023, 28 лютого. URL: <https://www.irf.ua/structura-fondu-2023/>
3. Кульчицький С. 33 факти про Міжнародний фонд «Відродження». *Міжнародний фонд «Відродження»*. 2023, 8 квітня. URL: <https://www.irf.ua/33-fakty/>
4. Міжнародний фонд «Відродження». Про нас. URL: <https://www.irf.ua/about/>
5. Міжнародний фонд «Відродження». Програми. URL: <https://www.irf.ua/programs/>
6. Міжнародний фонд «Відродження». Річний звіт 2004. URL: https://www.irf.ua/files/ukr/projects_re_810_ua_ar_2004.html
7. Міжнародний фонд «Відродження». Річний звіт 2005. URL: https://issuu.com/irf_ua/docs/annual_report_2005
8. Міжнародний фонд «Відродження». Річний звіт 2014. URL: https://www.irf.ua/content/files/annual_report_2014_ua_r.pdf
9. Міжнародний фонд «Відродження». Річний звіт 2015. URL: https://www.irf.ua/content/files/irf_report_2015_f.pdf

10. Міжнародний фонд «Відродження». Річний звіт 2017. URL: https://www.irf.ua/content/files/annual_report_2017.pdf
11. Міжнародний фонд «Відродження». Річний звіт 2020. URL: <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2021/10/report2020.pdf>
12. Міжнародний фонд «Відродження». Річний звіт 2022. URL: <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2023/08/irf-report-2022-ua.pdf>
13. Міжнародний фонд «Відродження». Річний звіт 2023. URL: <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2024/07/richnyj-zvit-2023.pdf>
14. Стратегічні орієнтири Міжнародного фонду «Відродження». *Міжнародний фонд «Відродження»*. 2023, 30 травня. URL: <https://www.irf.ua/strategichni-oriyentyry-mizhnarodnogo-fondu-vidrozhennya/>
15. Стратегія Міжнародного фонду «Відродження» на 2024 рік. *Міжнародний фонд «Відродження»*. 2024, 12 березня. URL: <https://www.irf.ua/strategy-24/>
16. Указ Президента України «Про Міжнародний фонд «Відродження» від 13 червня 1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/292/94#Text>
17. Фридрих А. Особенности функционирования фонда «Открытое общество» и его деятельность в РФ (1993–2003 гг.). *Международный научно-исследовательский журнал*. 2017. № 7(61). Ч. 1. С. 63-65. DOI: <https://doi.org/10.23670/IRJ.2017.61.001>
18. Europe and Central Asia. *Open Society Foundations*. URL: <https://www.opensocietyfoundations.org/what-we-do/regions/europe-and-central-asia>
19. Fostering Open Societies in the Former Soviet Bloc. *Open Society Foundations*. URL: <https://www.opensocietyfoundations.org/who-we-are/our-history?#1989-fostering-open-societies-in-the-former-soviet-bloc>
20. Guadalupe C-C. Assessing the International Influence of Private Philanthropy: The Case of Open Society Foundations / Guadalupe C-C., Lucas N., Hayden L. *Global Studies Quarterly*. 2021. № 1. P. 1–14.
21. Open Society Foundations. What we do. URL: <https://www.opensocietyfoundations.org/what-we-do>
22. Soros G. Last Chance for Ukraine and Europe. *Project Syndicate*. 2015, March 30. URL: <https://www.project-syndicate.org/commentary/ukraine-eu-last-chance-by-george-soros-2015-03>
23. Tamkin E. Who's Afraid of George Soros? How an octogenarian businessman became the bogeyman of Europe. *Foreign Policy*. 2017, October 10. URL: <https://foreignpolicy.com/2017/10/10/whos-afraid-of-george-soros/>
24. The Life of George Soros. *George Soros*. URL: <https://www.georgesoros.com/the-life-of-george-soros/>

REFERENCES

1. Burakovskiy, I., Anhel, Ye., Kravchuk, V., & Yukhymenko, S. (2018). *Inozemni nederzhavni fondy v Ukraini: napriamy ta masshtaby diialnosti: analitychna dopovid* [Foreign non-state funds in Ukraine: directions and scope of activity: analytical report]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Kulchytskyi, S. (2023). *Struktura Mizhnarodnoho fondu «Vidrodzhennia» u 2023* [Structure of the International Renaissance Foundation in 2023]. *Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia» — International Renaissance Foundation*. Retrieved from <https://www.irf.ua/structura-fondu-2023/> [in Ukrainian].

3. Kulchytskyi, S. (2023). 33 fakty pro Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia» [33 facts about the International Renaissance Foundation]. *Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia» — International Renaissance Foundation*. Retrieved from <https://www.irf.ua/33-fakty/> [in Ukrainian].
4. Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia». Pro nas [International Renaissance Foundation. About us]. Retrieved from <https://www.irf.ua/about/> [in Ukrainian].
5. Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia». Prohramy [International Renaissance Foundation. Programs]. Retrieved from <https://www.irf.ua/programs/> [in Ukrainian].
6. Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia». Richnyi zvit 2004 [International Renaissance Foundation. Annual Report 2004]. Retrieved from https://www.irf.ua/files/ukr/projects_re_810_ua_ar_2004.html [in Ukrainian].
7. Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia». Richnyi zvit 2005 [International Renaissance Foundation. Annual Report 2005]. Retrieved from https://issuu.com/irf_ua/docs/annual_report_2005 [in Ukrainian].
8. Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia». Richnyi zvit 2014 [International Renaissance Foundation. Annual Report 2014]. Retrieved from https://www.irf.ua/content/files/annual_report_2014_ua_r.pdf [in Ukrainian].
9. Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia». Richnyi zvit 2015 [International Renaissance Foundation. Annual Report 2015]. Retrieved from https://www.irf.ua/content/files/irf_report_2015_f.pdf [in Ukrainian].
10. Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia». Richnyi zvit 2017 [International Renaissance Foundation. Annual Report 2017]. Retrieved from https://www.irf.ua/content/files/annual_report_2017.pdf [in Ukrainian].
11. Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia». Richnyi zvit 2020 [International Renaissance Foundation. Annual Report 2020]. Retrieved from <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2021/10/report2020.pdf> [in Ukrainian].
12. Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia». Richnyi zvit 2022 [International Renaissance Foundation. Annual Report 2022]. Retrieved from <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2023/08/irf-report-2022-ua.pdf> [in Ukrainian].
13. Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia». Richnyi zvit 2023 [International Renaissance Foundation. Annual Report 2023]. Retrieved from <https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2024/07/richnyj-zvit-2023.pdf> [in Ukrainian].
14. Stratehichni oryentyry Mizhnarodnoho fondu «Vidrodzhennia» [Strategic guidelines of the International Renaissance Foundation]. *Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia» — International Renaissance Foundation*. Retrieved from <https://www.irf.ua/strategichni-oriyentyry-mizhnarodnogo-fondu-vidrodzhennya/> [in Ukrainian].
15. Stratehiia Mizhnarodnoho fondu «Vidrodzhennia» na 2024 rik [Strategy of the International Renaissance Foundation for 2024]. *Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia» — International Renaissance Foundation*. Retrieved from <https://www.irf.ua/strategy-24/> [in Ukrainian].
16. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Mizhnarodnyi fond «Vidrodzhennia» vid 13 chervnia 1994 r. [Decree of the President of Ukraine «On the International Renaissance Foundation» of June 13, 1994]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/292/94#Text> [in Ukrainian].
17. Fridrik, A. (2017). Osobennosti funkcionirovaniya fonda «Otkrytoe obshchestvo» i ego deyatel'nost' v RF (1993–2003 gg.) [Features of the functioning of the Open Society

- Foundation and its activities in the Russian Federation (1993–2003)]. *Mezhdunarodnyj nauchno-issledovatel'skij zhurnal — International scientific research journal*, 7(61), 63–65. DOI: <https://doi.org/10.23670/IRJ.2017.61.001> [in Russian].
18. Europe and Central Asia. *Open Society Foundations*. Retrieved from <https://www.opensocietyfoundations.org/what-we-do/regions/europe-and-central-asia> [in English].
 19. Fostering Open Societies in the Former Soviet Bloc. *Open Society Foundations*. Retrieved from <https://www.opensocietyfoundations.org/who-we-are/our-history/#1989-fostering-open-societies-in-the-former-soviet-bloc> [in English].
 20. Guadalupe, C-C., Lucas, N., & Hayden, L. (2021). Assessing the International Influence of Private Philanthropy: The Case of Open Society Foundations. *Global Studies Quarterly*, 1, 1–14 [in English].
 21. Open Society Foundations. What we do. Retrieved from <https://www.opensocietyfoundations.org/what-we-do> [in English].
 22. Soros, G. (2015). Last Chance for Ukraine and Europe. *Project Syndicate*. Retrieved from <https://www.project-syndicate.org/commentary/ukraine-eu-last-chance-by-george-soros-2015-03> [in English].
 23. Tamkin, E. (2017). Who's Afraid of George Soros? How an octogenarian businessman became the bogeyman of Europe. *Foreign Policy*. Retrieved from <https://foreignpolicy.com/2017/10/10/whos-afraid-of-george-soros/> [in English].
 24. The Life of George Soros. *George Soros*. Retrieved from <https://www.georgesoros.com/the-life-of-george-soros/> [in English].

УДК 327.5

DOI: 10.24144/2078-1431.2025.1(34).69-79

Оксана Фролова,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри міжнародної інформації

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0001-7105-2762

Валерія Теренник,

студентка 2 курсу магістратури

спеціальності «Міжнародні комунікації»

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СПІВРОБІТНИЦТВО МІЖ УКРАЇНОЮ ТА НАТО У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

Співробітництво України та НАТО у сфері інформаційної безпеки є важливим елементом зміцнення стійкості держави до гібридних загроз. У статті аналізуються основні напрями взаємодії, зокрема Комплексний пакет допомоги (CAP), співпраця з CCDCOE, створення JATEC, а також заходи з протидії дезінформації та кіберзагрозам. Досліджено механізми інтеграції України в євроатлантичний кіберпростір, розглянуто основні виклики та перспективи подальшого розвитку стратегічної співпраці у сфері кібербезпеки та інформаційної протидії.

Ключові слова: гібридні загрози, стратегічна комунікація, кібербезпека, національна безпека, дезінформація, євроатлантична інтеграція, інформаційна стійкість.

The article examines the challenges of Ukraine's information security in the context of hybrid warfare and explores NATO-Ukraine cooperation mechanisms in this domain. The study identifies key threats, including large-scale cyberattacks, disinformation campaigns, and election interference, which significantly impact Ukraine's national security. The research is based on an analytical approach, including case studies of Russian cyber operations and disinformation tactics.

The findings highlight NATO's role in strengthening Ukraine's resilience through strategic initiatives such as the Comprehensive Assistance Package (CAP), cooperation with the NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence (CCDCOE), and the establishment of the Joint Analysis, Training, and Education Centre (JATEC). These mechanisms enable Ukraine to integrate into the Euro-Atlantic security framework, enhancing cyber defense capabilities, intelligence sharing, and strategic communications.

Despite significant progress in cybersecurity and countering disinformation, challenges remain, including the need for institutional reforms, technological advancements, and deeper coordination with NATO allies. The study concludes that Ukraine's

long-term security strategy must focus on further strengthening digital resilience, expanding international cooperation, and developing rapid response mechanisms to hybrid threats. The creation of JATEC marks a significant milestone in Ukraine-NATO relations, reinforcing Ukraine's role as a key security partner of the Alliance.

Keywords: *hybrid threats, strategic communication, cybersecurity, national security, disinformation, Euro-Atlantic integration, information resilience.*

Сучасні інформаційні загрози займають центральне місце у гібридній війні, спрямованій на дестабілізацію суспільств та підриг довіри до державних інституцій. У контексті збройної агресії РФ особливою ролі набуває співробітництво України з НАТО для підвищення стійкості до інформаційних загроз.

Гібридна війна включає широкий спектр інформаційних операцій, спрямованих на підриг демократичних інститутів, викривлення реальності та поширення хаосу в суспільстві. РФ використовує Україну як полігон для випробовування нових методів і засобів ведення гібридної війни. Так, однією із загроз є масові кібератаки на критичну інфраструктуру, які стали серйозною проблемою для України. Кібератаки на енергосистему, банківську сферу та державні органи призводять до масштабних економічних втрат та дестабілізації роботи державних установ [14]. Одночасно з цим дуже частим інструментом, який використовує РФ, є дезінформаційні кампанії. Так, Росія використовує соціальні мережі та підконтрольні медіа для поширення маніпулятивних наративів, спрямованих на дискредитацію української влади та підриг підтримки міжнародних партнерів. Одним із найбільш відомих прикладів є кампанія щодо дискредитації українських військових через неправдиві звинувачення у військових злочинах, які поширювалися відразу на декількох платформах.

Втручання у виборчі процеси є ще одним важливим аспектом інформаційної війни: використання ботоферм та фабрик тролів для маніпуляції громадською думкою під час президентських та місцевих виборів демонструє активні спроби Росії впливати на внутрішньополітичні процеси в Україні [14]. Наприклад, під час президентських виборів 2019 року було зафіксовано численні дезінформаційні кампанії, які поширювалися через російські пропагандистські сайти, такі, як «NewsFront» та «Звезда», а також через різні Telegram-канали [10]. Тут також варто відмітити високий рівень адаптивності РФ, адже вже зараз вона використовує «викривлене» втручання у виборчі процеси, застосовуючи дезінформаційні кампанії, спрямовані на підриг легітимності української влади та дестабілізацію політичної ситуації в країні. Зокрема, у 2024 році була зафіксована кампанія під назвою «Майдан-3», яка ставила під сумнів легітимність рішень української влади після 20 травня 2024 року, намагаючись спровокувати панічні настрої та дискредитувати Президента України перед міжнародними партнерами [2].

Крім того, російські хакери неодноразово здійснювали кібератаки, спрямовані на підриг інформаційної безпеки України. Так, у січні 2022 року вони атакували близько 70 державних вебсайтів, зокрема сторінки

Міноборони, МЗС, ДСНС та інших відомств, залишаючи погрозливі повідомлення українською, російською та польською мовами. Одразу після цього у даркнеті з'явилося оголошення про продаж 30 ГБ персональних даних понад двох мільйонів українців, які нібито були викрадені з порталу «Дія». Російські інформаційні ресурси та проросійські Telegram-канали активно розкручували цей наратив, намагаючись підірвати довіру до цифрових державних сервісів України. Проте Міністерство цифрової трансформації України та незалежні експерти з кібербезпеки встановили, що дані були скомпільовані з різних джерел і не мали жодного стосунку до реальних реєстрів «Дії». Подібні інформаційно-психологічні операції є типовими інструментами гібридної війни, які Росія використовує для створення хаосу та недовіри всередині українського суспільства [15].

Росія також часто використовує проксі-ЗМІ та маргінальні медіа, що поширюють вигідні Росії наративи, спрямовані на розпалювання паніки, підриив морального духу населення та загальну дестабілізацію суспільного порядку. Одним із яскравих прикладів є діяльність медіакомпаній RT та Sputnik, які, будучи фінансованими державою, поширюють провладні наративи на міжнародну аудиторію [12]. Крім того, тут варто згадати і про мережу Pravda, сайти і телеграм-канали якої «публікують дискредитаційні, маніпулятивні та фейкові матеріали щодо подій, які будь-яким чином стосуються України, зокрема російсько-української війни» [2].

Останньою загрозою, про яку ми тут згадаємо, є використання сучасних технологій, таких, як deepfake та штучний інтелект, які значно ускладнюють ідентифікацію фальсифікованого контенту. Відео та аудіозаписи, створені за допомогою штучного інтелекту, здатні дискредитувати політичних та військових лідерів України, що особливо небезпечно у кризові періоди [3]. Наприклад, у вересні 2024 року голова Комітету з міжнародних відносин Сенату США Бен Кардін став жертвою deepfake-дзвінка, під час якого зловмисник видавав себе за тодішнього міністра закордонних справ України Дмитра Кулебу. Цей інцидент підкреслює зростаючу загрозу використання технологій deepfake для політичних маніпуляцій та дезінформації [17].

Як бачимо, Україна стикається з великою кількістю загроз в інформаційній сфері, тож подальше зміцнення міжнародного партнерства є критично важливим. Наразі НАТО та країни-члени Альянсу відіграють ключову роль у наданні технологічної та методологічної підтримки Україні, що, в свою чергу, дозволяє ефективно протистояти сучасним інформаційним викликам. Розширення кіберспроможностей, обмін аналітичними даними та посилення стратегічних комунікацій є необхідними кроками для підвищення рівня інформаційної безпеки [23].

Співробітництво між Україною та НАТО у сфері інформаційної безпеки базується на розгалуженій інституційній структурі та ефективних механізмах взаємодії, спрямованих на протидію сучасним інформаційним загрозам та зміцненні кібербезпеки. *Комплексний пакет допомоги НАТО (CAP)* став ключовим механізмом підтримки України у сфері безпеки та оборони. Його було запроваджено у 2016 році на Варшавському саміті як

відповідь на незаконну анексію Криму та агресію Росії на Донбасі, а у 2022 році — значно розширено під час Мадридського саміту, після початку повномасштабного російського вторгнення. САР охоплює два основні напрями: короткострокову нелетальну військову допомогу (постачання медичного обладнання, засобів зв'язку, систем захисту та розмінування) та довгострокові програми з розбудови спроможностей, які включають реформування сектору безпеки, кібероборону, боротьбу з дезінформацією та підвищення оперативної сумісності з НАТО [16]. Завдяки оновленому САР, остаточно ухваленому на Вільнюському саміті 2023 року, допомога Україні отримала багаторічний характер із передбачуваним фінансуванням. У сфері кіберзахисту та інформаційної безпеки САР передбачає посилену технічну підтримку, інтеграцію України в євроатлантичний кіберпростір, впровадження передових технологій захисту критичних інформаційних систем та розвиток спроможностей протидії гібридним загрозам [20]. Зокрема, Україна отримала доступ до новітніх засобів кібероборони, зокрема в межах співпраці з *Об'єднаним центром передових технологій з кібероборони НАТО (CCDCOE)*, розташованим у Таллінні. Цей центр є провідною структурою Альянсу у сфері кібероборони, що забезпечує стратегічний аналіз, дослідження та навчання для держав-членів і партнерів. Процес приєднання України розпочався у 2021 році, коли Національний координаційний центр кібербезпеки при РНБО подав офіційний запит. Після схвалення заявки всіма країнами-учасницями у 2022 році у травні 2023 року Україна стала повноправним членом CCDCOE. Це дозволило українським фахівцям брати участь у міжнародних дослідженнях, отримувати доступ до аналітичних даних щодо новітніх кіберзагроз та долучатися до розробки спільних політик кібероборони в рамках НАТО [9]. Так, завдяки цій співпраці, Україна мала змогу взяти участь у міжнародних кібернавчаннях, таких, як «Locked Shields» — найбільші у світі навчання з кібербезпеки, які імітують реальні загрози для критичної інфраструктури. У 2024 році Україна вперше взяла в них участь як повноправний член НАТО CCDCOE, працюючи спільно з Чехією. Ці навчання передбачають не лише технічні сценарії відбиття атак, а й стратегічне планування, комунікації в кризових ситуаціях та правові аспекти кібероборони [5]. Попередньо Україна брала участь у навчаннях «Cyber Coalition», які є найбільшими щорічними тренуваннями Альянсу у сфері кіберзахисту, під час яких учасники відпрацьовують сценарії реагування на загрози, що включають атаки на критичну інфраструктуру, системи енергопостачання та військові комунікації [6]. Тож, як бачимо, взаємодія з CCDCOE сприяє інтеграції України в єдину систему кібероборони НАТО, посиленню її стійкості до кібератак та підвищенню професійного рівня українських фахівців у сфері кібербезпеки.

НАТО також підтримує Україну через *Цільовий фонд САР*, до якого з 2022 року союзники та партнери спрямували майже 800 мільйонів євро. Ці кошти використовуються для забезпечення захисту критичної інфраструктури, кібербезпеки, розмінування, медичної реабілітації військових, а також удосконалення оборонних закупівель відповідно до стандар-

тів НАТО. Комплексний пакет допомоги відіграє важливу роль у трансформації інформаційного безпекового сектору України, наближаючи її до взаємосумісності з НАТО [20]. Окрім цього, НАТО також підтримує Україну через *Трастовий фонд з кібербезпеки*, що спрямований на створення національних груп реагування на кіберінциденти (CSIRT) та розвиток захисних технологій. У рамках цього фонду відбувається модернізація кіберінфраструктури державного сектору, впровадження механізмів раннього виявлення кібератак та розробка політик кіберзахисту [23].

У межах Комплексного пакету допомоги також існує *Платформа Україна — НАТО з протидії гібридній війні*, яка є одним з ключових механізмів протидії гібридним загрозам, зокрема інформаційним і кібернетичним атакам. Платформа була заснована в 2016 році з метою виявлення та аналізу гібридних загроз, посилення національної стійкості, а також впровадження заходів щодо їхньої нейтралізації [22]. Ця ініціатива передбачає обмін досвідом між Україною та країнами-членами Альянсу, дослідження нових методів інформаційної боротьби та координацію заходів у сфері кіберзахисту, стратегічних комунікацій і безпеки критичної інфраструктури. В межах Платформи реалізовано низку ініціатив, серед яких особливу увагу приділено впровадженню стратегічних комунікацій, розбудові системи раннього виявлення інформаційних загроз та зміцненню національних можливостей у сфері кібербезпеки. Також Платформа відіграє важливу роль у розробці протоколів швидкого реагування на інформаційні атаки, які можуть впливати на політичну та соціальну стабільність країни. Крім того, значні зусилля спрямовані на аналіз російських дезінформаційних кампаній, які поширюються через соціальні мережі та проросійські медіа, що дозволяє краще прогнозувати та нейтралізувати загрози інформаційного характеру [14]. В умовах повномасштабної агресії Росії діяльність Платформи активізувалася, зокрема через регулярні консультації, навчання та спільні ініціативи. Так, у листопаді 2023 року в Кишиневі відбулася зустріч представників України, НАТО та ЄС, присвячена аналізу новітніх гібридних загроз та розширенню міжвідомчої співпраці. Особливу увагу приділили стратегічним комунікаціям, протидії дезінформації, енергетичній безпеці та захисту критичної інфраструктури. Співпраця в межах Платформи сприяє розбудові стійких механізмів запобігання та реагування на інформаційні атаки, що є важливим елементом євроатлантичної інтеграції України та зміцнення її безпекової системи [11].

Ще одним важливим проектом, який реалізується в рамках Комплексного пакету допомоги НАТО, є *Спільний центр НАТО-Україна з аналізу, підготовки та освіти (JATES)*. Це перша спільна цивільно-військова інституція НАТО та України, створена для зміцнення взаємосумісності та адаптації української системи безпеки до стандартів Альянсу. Рішення про заснування JATES було ухвалене на Вашингтонському саміті НАТО у липні 2024 року, а офіційно активований Центр 16 грудня 2024 року. Він розташований у польському місті Бидгощ і підпорядковується Верховному головнокомандувачу Об'єднаних збройних сил НАТО з трансформації [21]. JATES зосереджений на аналізі військових операцій, інтеграції

уроків війни Росії проти України, розробці стратегічних рішень та впровадженні передових військових практик. Він також сприятиме підготовці військових і цивільних спеціалістів, необхідних для ефективної взаємодії з НАТО. Важливою складовою є створення навчальних програм та обмін досвідом у сфері кризового управління та кооперативної безпеки. Центр є конкретним кроком на шляху України до членства в НАТО. Його діяльність дозволяє не лише впроваджувати євроатлантичні стандарти, а й забезпечує стратегічну інтеграцію України в систему колективної безпеки Альянсу [8].

Політичний контроль і нагляд за реалізацією САР здійснюється *Радою Україна — НАТО (РУН)*, заснованою на Вільнюському саміті НАТО у 2023 році. Цей орган замінив собою Комісію Україна — НАТО та став механізмом, у межах якого Україна бере участь у засіданнях на засадах рівності з державами-членами Альянсу. Головною функцією РУН є забезпечення політичного діалогу, ухвалення рішень і координація спільних заходів у сфері безпеки та оборони. Важливим аспектом діяльності Ради є її роль у проведенні кризових консультацій, які дозволяють оперативно реагувати на виклики, що виникають у сфері кібербезпеки, стратегічних комунікацій та протидії інформаційним загрозам. Особливість РУН полягає в тому, що вона діє не лише як дорадчий орган, а й як структура, яка ухвалює рішення на основі консенсусу між Україною та союзниками. Засідання Ради можуть скликатися на різних рівнях — від глав держав і урядів до міністрів оборони, послів і військових експертів, що забезпечує гнучкість у реагуванні на загрози та ефективну координацію спільних дій [19]. Наприклад, у листопаді 2024 року РУН провела позачергове засідання на рівні послів, присвячене розгляду ситуації після застосування Росією балістичної ракети середнього радіусу дії проти України. Крім того, у межах Ради створено низку підкомітетів, які опікуються питаннями оборонного сектору, стратегічних комунікацій, гібридних загроз і кібербезпеки. Завдяки такій структурі Україна отримує можливість не лише інтегруватися в євроатлантичний безпековий простір, а й активно впливати на ухвалення рішень у сфері інформаційної безпеки та боротьби з дезінформацією [7].

В свою чергу, *Адаптована Річна національна програма (аРНП)* є ключовим стратегічним документом, що визначає пріоритети євроатлантичної інтеграції України та слугує основним механізмом оцінки виконання критеріїв, необхідних для набуття членства в НАТО. Вона є еволюційним продовженням Річних національних програм (РНП), які впроваджувалися з 2009 року як основний інструмент реформ за підтримки Альянсу [23]. Вперше поняття аРНП було введено рішенням Саміту НАТО у Вільнюсі у 2023 році, що підкреслило новий рівень взаємодії України з Альянсом. Програма охоплює п'ять основних напрямів: оборонні та військові питання, політичні та економічні питання, ресурсні питання, питання безпеки та правові питання. У сфері інформаційної безпеки аРНП зосереджена на розвитку кіберзахисту, протидії дезінформації та забезпеченні інформаційної стійкості. Документ передбачає впровадження сучасних технологій захисту інформаційних систем, посилення стійкості критичної

інфраструктури та тісну співпрацю з міжнародними партнерами для обміну досвідом і технологіями. Враховуючи безпекові виклики, пов'язані з російською агресією, аРНП адаптована до умов війни, що дозволяє оперативніше реагувати на загрози та інтегрувати зусилля різних відомств задля зміцнення національної безпеки. Координацію виконання програми здійснює Комісія з питань координації євроатлантичної інтеграції України під головуванням віце-прем'єр-міністра України, що забезпечує узгодженість заходів та ефективний моніторинг їх реалізації [6].

Зазначимо, що додаткову роль у комунікації та координації співпраці між Україною та НАТО відіграє *Представництво НАТО в Україні*, яке було створене у 2016 році після об'єднання двох структур — Центру інформації та документації НАТО (ЦІДН) та Офісу зв'язку НАТО (NLO). Це рішення стало важливим кроком у поглибленні співробітництва, адже дозволило оптимізувати роботу Альянсу в Україні, спрямовану на підтримку реформ у сфері безпеки та оборони. Основними завданнями Представництва є стратегічна комунікація, надання дорадчої підтримки державним органам, координація допомоги НАТО та сприяння реалізації спільних проєктів. Офіс зв'язку НАТО зосереджений на практичній взаємодії з українськими державними установами, включаючи Міністерство оборони та Раду національної безпеки і оборони, допомагаючи реалізовувати реформи та адаптувати сектор безпеки до стандартів Альянсу. У свою чергу, Центр інформації та документації займається роз'яснювальною роботою, спрямованою на підвищення обізнаності українського суспільства про діяльність НАТО та протидію дезінформації [18]. Останні рішення щодо розширення штату міжнародних представників НАТО в Україні свідчать про наміри посилити безпекову взаємодію та забезпечити ефективну координацію військової допомоги [13]. Одним із ключових елементів цього процесу стало призначення нового спеціального представника НАТО в Україні Патріка Тернера, який приступив до виконання обов'язків у вересні 2024 року [1].

Можемо дійти висновків, що співробітництво між Україною та НАТО у сфері інформаційної безпеки набуває стратегічного значення в умовах сучасних гібридних загроз. Інституційні рамки та механізми взаємодії, включаючи Комплексний пакет допомоги НАТО (CAP), Платформу Україна — НАТО з протидії гібридній війні, участь у CCDCOE та новостворений Центр JАТЕС, формують багаторівневу систему захисту та зміцнення обороноздатності України. Завдяки цим ініціативам Україна посилює свої спроможності у кібербезпеці, стратегічних комунікаціях, протидії дезінформації та забезпеченні стійкості критичної інфраструктури.

Проте попри прогрес у сфері кібероборони та інформаційної безпеки, високий рівень загроз з боку Росії залишається серйозним випробуванням. Використання дезінформаційних кампаній, втручання у виборчі процеси, масовані кібератаки на критичну інфраструктуру — усе це вимагає не лише потужної технологічної відповіді, але й глибокої координації між урядовими структурами, приватним сектором та міжнародними партнерами.

Перспективи розвитку співпраці з Альянсом залежать від системного підходу до розбудови національної інформаційної безпеки. Зокрема, необхідно посилити спроможності України у сфері контррозвідки, цифрової стійкості та інформаційної протидії, інтегруючи їх у загальну стратегію євроатлантичної інтеграції. Розширення міжнародного партнерства та доступ до передових технологій НАТО, таких, як аналітичні системи на основі ШІ, дасть змогу ефективніше ідентифікувати та нейтралізувати загрози. Останнім найважливішим кроком у цьому напрямі, на нашу думку, стало створення JATEC, який дозволяє систематизувати знання про методи ведення сучасної війни, а також інтегрувати передовий досвід України у військове планування НАТО. Це не лише посилює обороноздатність України, а й робить її важливим безпековим партнером Альянсу.

Отже, поглиблення співпраці з НАТО у сфері інформаційної безпеки є критичним фактором захисту України від гібридних загроз та інтеграції у спільний безпековий простір.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. АрміяInform. Новий спеціальний представник НАТО в Україні: що про нього відомо. 17 липня 2024. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/07/17/novyj-speczialnyj-predstavnyk-nato-v-ukrayini-shho-pro-nogo-vidomo/>
2. Детектор медіа. Нелегітимний Зеленський, могилізація й канонічна церква. Огляд російської дезінформації за 2024 рік. 18 грудня 2024. URL: <https://detector.media/monitorynh-internetu/article/236096/2024-12-18-nelegitymnyy-zelenskyy-mogylizatsiya-y-kanonichna-tserkva-oglyad-rosiyskoi-dezinformatsii-za-2024-rik/>
3. Детектор медіа. Росія створила в країнах Європи мережу пропагандистських сайтів «Правда» — ЦПД. 8 квітня 2024. URL: <https://detector.media/infospace/article/225191/2024-04-08-rosiya-stvoryla-v-krainakh-ievropy-merezh-propagandystskykh-saytiv-pravda-tspd/>
4. Інтерфакс-Україна. НАТО надасть Україні додаткову допомогу у сфері інформаційної безпеки. 5 лютого 2024. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/951614.html>
5. Інтерфакс-Україна. Україна та НАТО посилюють співпрацю у сфері кібербезпеки. 29 лютого 2024. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/983510.html>
6. Міністерство внутрішніх справ України. Реалізація адаптованої річної національної програми на 2024 рік URL: <https://mvs.gov.ua/jevroatlantica-integraciia/realizaciia-adaptovanoj-ricnoj-nacionalnoyi-programi-na-2024-rik>
7. Міністерство закордонних справ України. Заява Ради України — НАТО на рівні міністрів закордонних справ URL: <https://mfa.gov.ua/news/zayava-radi-ukrayina-nato-na-rivni-ministriv-zakordonnih-sprav>
8. Міністерство оборони України. У Польщі офіційно розпочав роботу Центр НАТО-Україна JATEC URL: <https://mod.gov.ua/news/u-polshhi-oficijno-rozpochav-robotu-czentr-nato-ukraina-jatec>
9. Рада національної безпеки і оборони України. Україна стала членом Центру передових технологій з кібероборони НАТО (CCDCOE) URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Dialnist/6335.html>

10. Радіо Свобода. Місія СКУ зафіксувала приклади російської дезінформації про вибори в Україні в іноземних медіа. 22 липня 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30076464.html>
11. РБК-Україна. Глава Євроради розповів про прогрес українського питання в НАТО. 23 листопада 2024. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/glava-evroradi-rozpoviv-progres-ukrayinskogo-1700764510.html>
12. Тиждень. Як працює російська пропаганда в ЗМІ на прикладі RT та Sputnik, 2022 URL: <https://tyzhden.ua/iak-pratsiuie-rosijska-propahanda-v-zmi-na-prykladi-rt-ta-sputnik/>
13. Укрінформ. Представництво НАТО в Києві може збільшитися вдвічі до кінця року. 10 листопада 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3885515-predstavnistvo-nato-v-kievi-moze-zbilsitisa-vdvici-do-kinca-roku.html>
14. Центр глобалістики «Стратегія XXI». Співробітництво Україна — ЄС — НАТО з протидії гібридним загрозам у кіберсфері. Київ: Центр глобалістики «Стратегія XXI», 2019.
15. LB.ua. Великий злив: у мережі продають дані мільйонів українців. 23 січня 2022. URL: https://lb.ua/society/2022/01/23/503729_velikiy_zliv_merezhi_prodayut_dani.html
16. Horbulin V. The World Hybrid War: Ukrainian Forefront: monograph abridged and translated from Ukrainian / Volodymyr Horbulin. Харків: Фоліо, 2017. — 158 с.
17. Hurkivska A. Ukraine's Information Security Resilience Amidst Contemporary Warfare: Policy Context in Development. — Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, National Academy of Sciences of Ukraine. Södertörn University, 2024.
18. North Atlantic Treaty Organization (NATO). Представництво НАТО в Україні. Офіційний сайт НАТО. URL: <https://www.nato.int/cps/uk/natohq/172885.htm>
19. North Atlantic Treaty Organization (NATO). Рада Україна — НАТО URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_231639.htm
20. North Atlantic Treaty Organization (NATO). Comprehensive Assistance Package (CAP) for Ukraine. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_231639.htm
21. North Atlantic Treaty Organization (NATO). NATO-Ukraine Joint Analysis, Training and Education Centre (JATEC) URL: <https://www.act.nato.int/activities/jatec/>
22. North Atlantic Treaty Organization (NATO). NATO's approach to countering hybrid threats URL: https://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_156338.htm?selectedLocale=en
23. Shypovskiy V., Cherniha V., Marchenkov S. Analysis of the ways of improvement of Ukraine — NATO cooperation on cybersecurity issues // Social Development & Security. — 2020. — Т. 10, № 2. — С. 11–25. — DOI: 10.33445/sds.2020.10.2.2.
24. The Verge. A deepfake caller pretending to be a Ukrainian official almost tricked a US senator. 26 вересня 2024. URL: <https://www.theverge.com/2024/9/26/24255179/deepfake-call-ukraine-senator-cardin-dmytro-kuleba>

REFERENCES

1. Armiiainform. (2024) Novyi spetsialnyi predstavnyk NATO v Ukraini: shcho pro noho vidomo [The new NATO Special Representative to Ukraine: what we know about him]. Retrived from <https://armyinform.com.ua/2024/07/17/novyj-speczialnyj-predstavnyk-nato-v-ukrayini-shho-pro-nogo-vidomo> [in Ukrainian].

2. Detektor media. (2024) Nelehitymnyi Zelenskyi, mohylizatsiia y kanonichna tserkva. Ohliad rosiiskoi dezinformatsii za 2024 rik [Illegitimate Zelensky, burial, and the canonical church. An overview of Russian disinformation in 2024]. Retrived from <https://detector.media/monitorynh-internetu/article/236096/2024-12-18-nelegitymnyy-zelensky-mogylizatsiya-y-kanonichna-tserkva-oglyad-rosiyskoi-dezinformatsii-za-2024-rik/> [in Ukrainian].
3. Detektormedia.(2024)RosiiastvorylavkrainakhYevropymerzhupropahandystskykh saitiv Pravda [Russia has created a network of Pravda propaganda sites in Europe]. Retrived from <https://detector.media/infospace/article/225191/2024-04-08-rosiya-stvoryla-v-krainakh-ievropy-merezhu-propagandystskykh-saytiv-pravda-tspd/> [in Ukrainian].
4. Interfaks-Ukraina. (2024) NATO nadast Ukraini dodatkovu dopomohu u sferi informatsiinoi bezpeky [NATO will provide additional assistance to Ukraine in the field of information security]. Retrived from <https://interfax.com.ua/news/general/951614.html> [in Ukrainian].
5. Interfaks-Ukraina. (2024) Ukraina ta NATO posyliuiut spivpratsiu u sferi kiberbezpeky [Ukraine and NATO strengthen cooperation in cybersecurity]. Retrived from <https://interfax.com.ua/news/general/983510.html> [in Ukrainian].
6. Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy. (2024) Realizatsiia adaptovanoi richnoi natsionalnoi prohramy na 2024 rik [Implementation of the adapted annual national program for 2024]. Retrived from <https://mvs.gov.ua/jevroatlantichna-integraciia/realizaciia-adaptovanoi-ricnoyi-nacionalnoyi-programi-na-2024-rik> [in Ukrainian].
7. Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy. (2023) Zaiava Rady Ukraina — NATO na rivni ministriv zakordonnykh sprav [Statement by the NATO-Ukraine Council at the level of Foreign Ministers]. Retrived from <https://mfa.gov.ua/news/zayava-radi-ukrayina-nato-na-rivni-ministriv-zakordonnih-sprav> [in Ukrainian].
8. Ministerstvo oborony Ukrainy. (2024) U Polshchi ofitsiino rozpochav robotu tsentr NATO-Ukraina JATEC [NATO-Ukraine JATEC Center officially opens in Poland]. Retrived from <https://mod.gov.ua/news/u-polshhi-oficzijno-rozpochav-robotu-czentr-nato-ukraina-jatec> [in Ukrainian].
9. Rada natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy. (2023) Ukraina stala chlenom Tsentru peredovykh tekhnolohii z kiberoborony NATO (CCDCOE) [Ukraine became a member of the NATO Cyber Defense Center of Excellence (CCDCOE)]. Retrived from <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/6335.html> [in Ukrainian].
10. Radio Svoboda. (2019) Misiia SKU zafiksuvala pryklady rosiiskoi dezinformatsii pro vybory v Ukraini v inozemnykh media [The UWC Mission documented examples of Russian disinformation about the elections in Ukraine in foreign media. Retrived from <https://www.radiosvoboda.org/a/30076464.html> [in Ukrainian].
11. RBK-Ukraina. (2024) Hlava Yevrorady rozpoviv pro prohres ukrainskoho pytannia v NATO [President of the European Council tells about the progress of the Ukrainian issue in NATO]. Retrived from <https://www.rbc.ua/rus/news/glava-evroradi-rozpoviv-progres-ukrayinskogo-1700764510.html> [in Ukrainian].
12. Tyzhden. (2022) Yak pratsiuie rosiiska propahanda v ZMI na prykladi RT ta Sputnik [How Russian propaganda works in the media on the example of RT and Sputnik]. Retrived from <https://tyzhden.ua/iak-pratsiuie-rosijska-propahanda-v-zmi-na-prykladi-rt-ta-sputnik/> [in Ukrainian].

13. Ukrinform. (2024) Predstavnytstvo NATO v Kyievi mozhe zbilshytysia vdvichi do kintsia roku [NATO office in Kyiv may double in size by the end of the year]. Retrived from <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3885515-predstavniectvo-nato-v-kyievi-moze-zbilsitisa-vdvici-do-kinca-roku.html> [in Ukrainian].
14. Tsentr hlobalistyky Stratehiia 21. (2019) Spivrobotnytstvo Ukraina — YeS — NATO z protydii hibrydnym zahrozam u kibersferi [Ukraine-EU-NATO Cooperation in Countering Hybrid Threats in the Cyberspace]. — Kyiv: Tsentr hlobalistyky Stratehiia 21 [in Ukrainian].
15. LB.ua. (2022) Velykyi zlyv: u merezhi prodaiut dani milioniv ukraintsiv. [The Big Drain: the data of millions of Ukrainians are being sold online]. Retrived from https://lb.ua/society/2022/01/23/503729_velikiy_zliv_merezhi_prodayut_dani.html [in Ukrainian].
16. Horbulin V. (2017) The World Hybrid War: Ukrainian Forefront: monograph abridged and translated from Ukrainian / Volodymyr Horbulin. — Kharkiv: Folio, — 158 p. [in English].
17. Hurkivska A. (2024) Ukraines Information Security Resilience Amidst Contemporary Warfare: Policy Context in Development. — Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, National Academy of Sciences of Ukraine. — Södertörn University. [in English].
18. North Atlantic Treaty Organization (NATO). Predstavnytstvo NATO v Ukraini. Ofitsiinyi sait NATO [NATO Representation in Ukraine. Official website of NATO] Retrived from <https://www.nato.int/cps/uk/natohq/172885.htm> [in English].
19. North Atlantic Treaty Organization (NATO). Rada Ukraina — NATO Retrived from https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_231639.htm [in English].
20. North Atlantic Treaty Organization (NATO). Comprehensive Assistance Package (CAP) for Ukraine. Retrived from https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_231639.htm [in English].
21. North Atlantic Treaty Organization (NATO). NATO-Ukraine Joint Analysis, Training and Education Centre (JATEC) Retrived from <https://www.act.nato.int/activities/jatec/> [in English].
22. North Atlantic Treaty Organization (NATO). NATOs approach to countering hybrid threats Retrived from https://www.nato.int/cps/ru/natohq/topics_156338.htm?selectedLocale=en [in English]
23. Shypovskiy V., Cherneha V., Marchenkov S. (2020) Analysis of the ways of improvement of Ukraine — NATO cooperation on cybersecurity issues // Social Development & Security. T. 10, № 2. — p. 11–25. — DOI: 10.33445/sds.2020.10.2.2. [in English].
24. The Verge. (2024) A deepfake caller pretending to be a Ukrainian official almost tricked a US senator. Retrived from https://www.theverge.com/2024/9/26/2425517_9/deepfake-call-ukraine-senator-cardin-dmytro-kuleba [in English].

УДК: 327.5

DOI: 10.24144/2078-1431.2025.1(34).80-85

Роман Остапенко,

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування
Державний біотехнологічний університет, Харків

Надія Ковалевська,

кандидат економічних наук, доцент,
професор кафедри обліку, аудиту та оподаткування
Державний біотехнологічний університет, Харків

МОДЕЛЬ СПІЛЬНОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЄС: ВИКЛИКИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ КРИЗ

Статтю присвячено дослідженню моделі Спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу (СЗБП) у контексті глобальних криз 2025 року. Аналізується еволюція СЗБП від Маастрихтського договору 1992 року до сучасних ініціатив, таких, як Глобальна стратегія ЄС 2016 року та Стратегічний комплекс 2022 року, спрямованих на зміцнення стратегічної автономії та безпекових спроможностей. Розглядається інституційна структура СЗБП, зокрема роль Високого представника ЄС із закордонних справ, Європейської служби зовнішніх дій (ЄСЗД) та механізмів прийняття рішень, що базуються на одностайності.

Ключові виклики для ЄС включають російську агресію проти України, яка спричинила єдність у запровадженні санкцій та наданні військової допомоги, але виявила обмеження через розбіжності національних інтересів. Повернення Дональда Трампа до влади у США посилює занепокоєння щодо трансатлантичних відносин, а нестабільність на Близькому Сході та кліматичні зміни створюють додаткові безпекові та міграційні проблеми. Кліматична дипломатія набуває значення як інструмент протидії загрозам, що посилюються зміною клімату.

Стаття оцінює ефективність реагування ЄС на кризи, такі, як пандемія COVID-19 та міграційна криза 2015 року, підкреслюючи прогрес у координації та фінансовій солідарності, а також слабкі сторони, пов'язані з повільним прийняттям рішень. Пропонуються шляхи вдосконалення СЗБП, зокрема розширення кваліфікованої більшості, поглиблення оборонної інтеграції через PESCO та створення міжвідомчих структур для кращої координації. Дослідження наголошує на важливості єдності, адаптивності та стратегічного бачення для посилення глобальної ролі ЄС.

Ключові слова: стратегічна автономія, безпекова координація, геополітичні виклики, кліматична дипломатія, оборонна інтеграція, санкційна політика, економічна стійкість, дипломатична єдність.

Abstract. This article investigates the framework of the European Union's Common Foreign and Security Policy (CFSP) against the backdrop of global crises in 2025. It explores the CFSP's development since its establishment under the Maastricht Trea-

ty of 1992, highlighting transformative initiatives like the 2016 EU Global Strategy and the 2022 Strategic Compass, which prioritize enhanced security and strategic independence. The study details the CFSP's institutional architecture, emphasizing the High Representative for Foreign Affairs, the European External Action Service (EEAS), and the consensus-driven decision-making process.

The EU faces significant challenges, including Russia's ongoing aggression in Ukraine, which has unified the bloc in enforcing sanctions and supplying military aid but exposed divisions due to differing national priorities. The re-election of Donald Trump as U.S. President has raised concerns about the reliability of transatlantic partnerships, while conflicts in the Middle East and climate-induced pressures amplify security and migration issues. Environmental diplomacy is increasingly vital to address climate change as a catalyst for global instability.

The analysis reviews the EU's responses to past crises, such as the COVID-19 pandemic and the 2015 migration surge, noting advancements in collective action and financial unity, yet identifying delays in decision-making as a persistent flaw. Recommendations for refining the CFSP include adopting more flexible voting mechanisms, advancing defense cooperation through initiatives like PESCO, and establishing inter-agency coordination bodies. The article underscores the importance of cohesion, adaptability, and forward-thinking strategies to elevate the EU's influence in a volatile global environment.

Keywords: strategic autonomy, security coordination, geopolitical challenges, climate diplomacy, defense integration, sanctions policy, economic resilience, diplomatic unity.

Спільна зовнішня політика ЄС, офіційно відома як Спільна зовнішня та безпекова політика (СЗБП), є організованою структурою, спрямованою на координацію дипломатичних зусиль у сфері безпеки та оборони між державами-членами. Вона була заснована Маастрихтським договором 1992 року та має на меті збереження миру, зміцнення міжнародної безпеки, сприяння міжнародному співробітництву та утвердження демократії і прав людини. СЗБП функціонує на основі консенсусу між державами-членами, а її діяльність координується Високим представником ЄС із закордонних справ та політики безпеки. Глобальна стратегія ЄС, представлена у 2016 році, ознаменувала зміну філософії у бік більш безпеково-орієнтованого підходу та стратегічної автономії. Цей напрям був додатково посилений Стратегічним компасом ЄС у 2022 році, який відповідав на нагальну потребу вдосконалення безпекових та оборонних ініціатив. Спільна політика безпеки та оборони (СПБО) та Європейська політика сусідства (ЄПС) також були адаптовані для реагування на конкретні виклики, такі, як міграція та регіональні безпекові проблеми, демонструючи динамічний підхід ЄС до зовнішньої політики.

Станом на 2025 рік ЄС стикається з низкою серйозних глобальних криз, які суттєво впливають на його зовнішню політику. Найбільш значущою є триваюча російська агресія проти України, що спричинила безпрецедентну єдність ЄС у запровадженні санкцій проти Росії та наданні військової допомоги Україні. Повернення Дональда Трампа на посаду прези-

дента США викликало побоювання щодо зменшення американської підтримки України, невизначеності щодо НАТО та можливих торговельних суперечок між США та ЄС. Одночасно конфлікт у Газі та нестабільність на Близькому Сході створюють міграційні та безпекові виклики [1].

Сучасна модель спільної зовнішньої політики ЄС діє на міжурядовій основі, враховуючи національні інтереси держав-членів. Після Лісабонського договору 2009 року вона стала більш централізованою, але принцип одностайності залишається ключовим. Це дозволяє збалансувати колективні дії ЄС із суверенітетом держав-членів, що важливо у контексті викликів, таких, як війна в Україні та напруженість на Близькому Сході. Однак вимога одностайності ускладнює швидке прийняття рішень у кризах, як показав досвід реагування на війну в Україні. Повернення Дональда Трампа на посаду президента США у 2024 році спричинило занепокоєння щодо залежності ЄС від США у сфері безпеки [2].

Для подолання структурних обмежень у 2022 році було прийнято Стратегічний компас ЄС, який визначив конкретні цілі та часові рамки для посилення безпекових та оборонних можливостей ЄС. Ініціативи, такі, як Постійне структуроване співробітництво (PESCO) та Європейський оборонний фонд, спрямовані на поглиблення оборонної інтеграції та розвиток спільних військових можливостей. Ці заходи відображають прагнення ЄС до більшої стратегічної автономії, особливо в контексті зростаючих гібридних загроз, кібератак та дезінформації, які становлять значний виклик для європейської безпеки у 2025 році. Європейський Парламент, хоча і має обмежені повноваження у сфері СЗБП, відіграє важливу роль через свої бюджетні повноваження та право бути регулярно інформованим про основні аспекти зовнішньої політики. Парламент може впливати на формування пріоритетів зовнішньої політики через резолюції та дебати, а також здійснює демократичний нагляд за діяльністю ЄСЗД. Ця інституційна архітектура відображає складний баланс між наднаціональними та міжурядовими елементами в управлінні зовнішньою політикою ЄС, що залишається однією з найбільш чутливих сфер європейської інтеграції.

Спільна зовнішня політика ЄС у 2025 році стикається з безпрецедентними викликами, що формуються на перетині геополітичних конфліктів, економічних потрясінь та кліматичних змін. Російська агресія проти України стала трансформаційним фактором, що спонукав ЄС до більш рішучої геополітичної позиції та безпекового підходу. Це проявилось у швидкому наданні Україні та Молдові статусу кандидатів на вступ до ЄС, значній військовій допомозі та жорстких санкціях проти Росії. Однак розбіжності між амбітною риторикою та операційними обмеженнями залишаються суттєвою проблемою, оскільки ЄС стикається з економічними обмеженнями, політичною фрагментацією та еволюцією безпекових загроз. Ключовим структурним викликом для спільної зовнішньої політики ЄС залишаються розбіжності національних інтересів держав-членів, що часто перешкоджають досягненню консенсусу. Це було помітно у відповідях на кризи в Лівії та Україні, що послабило здатність ЄС діяти узгодже-

но та рішуче. Відсутність єдиних збройних сил та залежність від одностайності при прийнятті рішень з питань безпеки посилюють неефективність, тоді як зовнішні тиски, такі як російська агресія, гібридні загрози та економічна нестабільність, додатково напружують солідарність ЄС. Внутрішні суперечки щодо міграції, енергетичної політики та фіскальних пріоритетів поглиблюють розбіжності, ускладнюючи здатність ЄС протистояти взаємопов'язаним глобальним загрозам [3].

Протягом останнього десятиліття ефективність реагування ЄС на глобальні кризи зазнала значної еволюції, демонструючи як прогрес, так і стійкі виклики. Ранні кризи, такі, як міграційна криза 2015 року та фінансові потрясіння єврозони, виявили інституційні обмеження блоку, включаючи фрагментоване прийняття рішень та нерівномірний розподіл відповідальності між державами-членами. Однак уроки, отримані з цих криз, спонукали до значних реформ, таких, як зміцнення управління зовнішніми кордонами, створення Агентства ЄС з питань притулку та посилення механізмів координації, що свідчить про здатність ЄС адаптуватися та вдосконалюватися. ЄС продемонстрував зростаючу адаптивність під час пандемії COVID-19, швидко мобілізувавши ресурси, організувавши спільні закупівлі вакцин та створивши фонд відновлення у розмірі €750 мільярдів. Ці заходи відображають значний прогрес у фінансовій солідарності між державами-членами та здатності ЄС діяти колективно під час кризи. Однак початкова повільність реакції та нерівномірний розподіл ресурсів виявили слабкі місця в координаційних механізмах ЄС. Стратегія Союзу готовності, запроваджена після пандемії, спрямована на превентивне вирішення криз через інтегровані підходи та посилення цивільно-військового співробітництва, що свідчить про прагнення ЄС вдосконалити свої кризові механізми [4].

У відповідь на російське вторгнення в Україну ЄС продемонстрував безпрецедентну єдність, запровадивши масштабні санкції проти Росії, надавши військову допомогу Україні та забезпечивши тимчасовий захист мільйонам українських біженців до березня 2025 року. Ця криза виявила як сильні, так і слабкі сторони СЗБП. З одного боку, ЄС зміг швидко мобілізувати свою економічну потужність та дипломатичні інструменти. З іншого боку, криза підкреслила залежність ЄС від США у сфері безпеки та оборони, а також виявила розбіжності між державами-членами щодо обсягів та типів допомоги Україні, що ускладнило формування єдиної позиції [5].

Для вдосконалення моделі спільної зовнішньої політики ЄС необхідно запровадити більш гнучкі та узгоджені механізми прийняття рішень, що дозволять обійти затримки, пов'язані з вимогою одностайності. Розширення форматів диференційованого співробітництва, таких, як регіональні групи або гнучкі альянси, може дозволити підгрупі держав-членів очолювати реагування на надзвичайні ситуації без перешкод, пов'язаних із необхідністю досягнення ширшого консенсусу. Це особливо важливо в контексті криз, подібних до російського вторгнення в Україну, де швидкість реакції є критичною для ефективності.

Запровадження більш надійного міжвідомчого процесу, змодельованого за системами на зразок Ради національної безпеки США, могло б сприяти кращій співпраці між інституціями ЄС та державами-членами, забезпечуючи більш стратегічні та рішучі дії в надзвичайних ситуаціях. Такий підхід дозволив би подолати фрагментацію у прийнятті рішень та покращити бюрократичну узгодженість в архітектурі зовнішньої політики ЄС. Крім того, зміцнення структур управління кризовими ситуаціями ЄС, включаючи Механізм цивільного захисту та такі органи, як HERA (Європейське управління з готовності та реагування на надзвичайні ситуації у сфері охорони здоров'я), покращило б швидке розгортання та обмін ресурсами під час криз [6].

Уроки минулих глобальних криз підкреслюють важливість єдності, довіри, адаптивності та стратегічного планування для зміцнення зовнішньополітичної структури ЄС. ЄС повинен подолати внутрішні розбіжності, як це спостерігалось під час таких криз, як фінансовий спад та наплив біженців, шляхом сприяння солідарності та використання інструментів, передбачених Лісабонським договором, для швидшого прийняття рішень та більшої згуртованості. Інвестування в довіру між державами-членами та інституціями є необхідним, оскільки спільні зусилля можуть забезпечити сильніші та швидші реакції на кризи. Пріоритизація геополітичного фокусу, використання економічної сили та узгодження інтересів держав-членів дозволить ЄС модернізувати свою зовнішню політику, зробивши її більш стійкою та впливовою у нестабільному глобальному ландшафті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Europe's 2025: Security, competitiveness and political turbulence.* (2025). European Newsroom. URL: <https://europeannewsroom.com/europes-2025-security-competitiveness-and-political-turbulence/>
2. *The EU just released a roadmap to defend Europe. Will member states follow it?* (2025). Atlantic Council. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-eu-just-released-a-roadmap-to-defend-europe-will-member-states-follow-it/>
3. *Integrated Approach to External Conflicts and Crises.* (2023). EEAS. URL: https://www.eeas.europa.eu/eeas/integrated-approach-external-conflicts-and-crises_en
4. Stefan Lehne. (2023). *The Comeback of the European Commission.* Carnegie Endowment for International Peace. URL: <https://carnegieendowment.org/research/2023/04/the-comeback-of-the-european-commission?lang=en¢er=europe>
5. *World Report 2024: Rights Trends in European Union.* (2024). Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/european-union>
6. Pierre Vimont. (2024). *The EU Needs an Interagency Process for Foreign Policy.* Carnegie Endowment for International Peace. URL: <https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2024/10/the-eu-needs-an-interagency-process-for-foreign-policy?lang=en>

REFERENCES

1. *Europe's 2025: Security, competitiveness and political turbulence.* (2025). European Newsroom. Retrived from <https://europeannewsroom.com/europes-2025-security-competitiveness-and-political-turbulence/> [in English].
2. *The EU just released a roadmap to defend Europe. Will member states follow it?* (2025). Atlantic Council. Retrived from <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-eu-just-released-a-roadmap-to-defend-europe-will-member-states-follow-it/> [in English].
3. *Integrated Approach to External Conflicts and Crises.* (2023). EEAS. Retrived from https://www.eeas.europa.eu/eeas/integrated-approach-external-conflicts-and-crises_en [in English].
4. Stefan Lehne. (2023). *The Comeback of the European Commission.* Carnegie Endowment for International Peace. Retrived from <https://carnegieendowment.org/research/2023/04/the-comeback-of-the-european-commission?lang=en¢er=europe> [in English].
5. *World Report 2024: Rights Trends in European Union.* (2024). Human Rights Watch. Retrived from <https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/european-union> [in English].
6. Pierre Vimont. (2024). *The EU Needs an Interagency Process for Foreign Policy.* Carnegie Endowment for International Peace. Retrived from <https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2024/10/the-eu-needs-an-interagency-process-for-foreign-policy?lang=en> [in English].

УДК 314.116-053.57+314.117.11(477.87-25):355.01"20"

DOI: 10.24144/2078-1431.2025.1(34).86-97

Петро Токар,
кандидат соціологічних наук,
директор ННІ євроінтеграційних досліджень,
доцент кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій УжНУ, експерт проєкту В-4
«Інклюзивна ЦСЄ: виклики та інтеграція біженців з України»

Світлана Зуб,
провідний фахівець ННІ євроінтеграційних досліджень
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ІНТЕГРАЦІЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ У МІСЬКЕ СЕРЕДОВИЩЕ УЖГОРОДА В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ, ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглядається вплив повномасштабної війни Росії проти України на міграційні процеси в Закарпатській області, зокрема в місті Ужгород. Проаналізовано соціально-економічні зміни, викликані масовим переселенням внутрішньо переміщених осіб (ВПО), а також практики інклюзії, які реалізуються органами влади, волонтерськими організаціями та міжнародними донорами. Дослідження базується на результатах комплексного соціологічного опитування, фокус-груп та інтерв'ю в межах міжнародного проєкту, підтриманого Вишеградським фондом. Виокремлено основні проблеми та досягнення у сфері адаптації ВПО в Ужгороді, а також окреслено перспективи інтеграційної політики в регіоні.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи (ВПО); інклюзія; Ужгород; соціальна інтеграція; міграційна політика; волонтерство; житло; освіта; соціальні послуги; Закарпаття.

The article examines the impact of Russia's full-scale war against Ukraine on migration processes in the Zakarpattia region, in particular in the city of Uzhhorod. The author analyzes the socio-economic changes caused by the massive resettlement of internally displaced persons (IDPs), as well as the inclusion practices implemented by the authorities, volunteer organizations, and international donors. The study is based on the results of a comprehensive sociological survey, focus groups, and interviews as part of an international project supported by the Visegrad Fund. The main problems and achievements in the field of IDP adaptation in Uzhhorod are highlighted, as well as the prospects for integration policy in the region.

Keywords: internally displaced persons (IDPs); inclusion; Uzhhorod; social integration; migration policy; volunteering; housing; education; social services; Zakarpattia.

З початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну Закарпаття, і зокрема Ужгород, стало важливим осередком прийому внутрішньо

переміщених осіб (ВПО). У місті відбулося суттєве зростання чисельності населення, що супроводжувалося новими соціальними, економічними та інфраструктурними викликами. У цих умовах особливої актуальності набули дослідження механізмів адаптації та інтеграції ВПО у місцеву громаду. Започатковані в рамках міжнародного проєкту соціологічні дослідження дозволяють оцінити реальні потреби переселенців, ефективність підтримки з боку держави, місцевих органів влади та громадських ініціатив, а також виявити потенціал для побудови стійкої політики інклюзії. У цьому контексті Ужгород виступає своєрідною моделлю вторинного міста, яка може бути адаптована для інших регіонів України та країн Центрально-Східної Європи.

Виклад основного матеріалу. Від початку війни через Закарпаття, зокрема через місто Ужгород, пройшли близько двох з половиною млн біженців з України. У 2022 році їх базувалося в області майже 800 тис., тепер їх близько 370 тис. Терміни «біженці» і «переселенці» в нашому проєкті є синонімами, що ми раніше науково обґрунтували. Це збалансувало втрати населення області у попередні 25 років, а кількість населення міста майже на третину збільшилася. Тобто до 120 тис. ужгородців додалися не офіційно понад 50 тис. переселенців (ВПО — вимушено переселені особи, або переселенці), що більше як на третину збільшило населення та пов'язані з цим проблеми громади Ужгорода. Внутрішні мігранти відчутно згуртували місцевих, які разом з міжнародними донорами допомагають переселеним особам як можуть і чим можуть. Евакуація з прифронтових місць триває і їх не зменшується, а проблеми наростають і, відповідно, потребують нових досліджень. Особливо необхідно вивчати соціально-психологічний стан та самопочуття переселенців, їх мотивацію, наміри та орієнтири, які залежать передусім від їх облаштованості та працевлаштування, умов для навчання і виховання їхніх дітей у дитсадках і школах, доступу до закладів освіти, охорони здоров'я і безпеки життя.

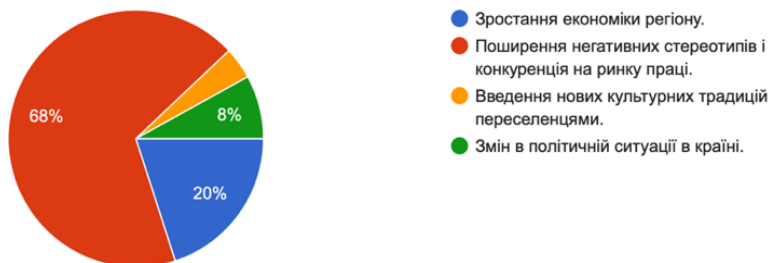
Міжнародний проєкт здійснюється має назву «Виклики, з якими стикаються українські біженці у вторинних містах Центральної та Східної Європи: сприяння інклюзії та соціальній згуртованості через інклюзивні громадські простори», підтримався Міжнародним Вишеградським фондом (№22330013) та Програмою постдокторських грантів «PostdokGrant» Словацької академії наук № APD0061: складність орієнтування, покращення шляхів інтеграції для українських біженців у регіоні ЦСЄ і за своєю методологією є комплексним і системним. Крім того, йому притаманна важлива особливість, оскільки в основу його структури покладено метод, який за більшістю ознак відповідає рівню фундаментального емпіричного соціологічного дослідження, яке ґрунтується на інтерв'ю представників НЕО, волонтерів, активістів із числа біженців, фокус-групового інтерв'ю та масового опитування, тобто п'яти видах інтерв'ю та опитування за окремими методиками та окремими інструментаріями. У цьому головна цінність проєкту для майбутніх досліджень, які проводитимуться серед українських біженців та переселенців у регіонах України і за кордоном, можливостях для порівняльного аналізу та вдосконалення.

Власне на Закарпатті у цій сфері розпочалися наукові обстеження раніше, є публікації [1, 2] на цю тематику, проведені низка наукових форумів на кшталт XVI Конгресу Української асоціації європейських студій, який пройшов 17–18 жовтня 2024 року на базі УжНУ і матеріали якого щойно вийшли друком [3] також пройшла організована Інститутом 19 грудня 2024 року на базі УжНУ міжнародна науково-практична конференція «Українські біженці у вторинних містах регіону Центрально-Східної Європи та України: виклики та сприяння інклюзії та згуртованості громади» [4], де ця проблема всебічно обговорена науковцями та іншими зацікавленими фахівцями. Є й інші експертні оцінки фахівців із сусідніх країн В-4 [5] за цією ж тематикою, і це нам істотно допомогло у здійсненні системного підходу до аналізу зазначеної проблематики.

В рамках нашого спільного проєкту зі свого боку Інститут завершив комплексне інтерв'ювання та опитування, тобто проведено дослідження фокус-групи серед переселенців, інтерв'ю двох керівників ГО волонтерів, представника ВПО та органу влади міста за єдиними з іншими партнерами проєкту методиками й інструментаріями, а до цього — здійснено пілотне опитування серед студентів та магістрантів старших курсів УжНУ і на вище зазначеній конференції було оприлюднено отримані результати щодо їх розуміння і ставлення до проблематики ВПО міста Ужгорода, які і серед студентів є досить неоднозначними. Так, на запитання, «Які з цих факторів є головними в динаміці змін у ставленні місцевого населення до переселенців?» — отримали відповідь, що **майже дві третини (68%)** вважають такими факторами поширення негативних стереотипів і зростання конкуренції на ринку праці і **лише 20% вважають** їх вплив на позитивне зростання економіки міста та регіону. Хоча органи влади цей фактор ставлять на перше місце серед інших (див. діаграму 1).

Які з цих факторів є основними в динаміці змін у ставленні місцевого населення до переселенців?

25 відповідей

У своєму інтерв'ю «Главкому» академік Елла Лібанова заявляла, що в Україні більше не буде 50 млн громадян, тому країна повина перебудувати структуру економіки так, щоб можна було обійтися меншою кількістю населення. «Ані 50, ані 40 мільйонів громадян в Україні уже не буде. Хіба що у випадку інтенсивної імміграції. Але це вже будуть не українці і, ско-

ріше за все, навіть не європейці». Експертка зауважила, що для демографії країни має значення щільність населення. А в Україні перед повномасштабним вторгненням на одну жінку дітородного віку припадало 1,2 дитини, що також майже удвічі нижче демографічного мінімуму, а з початку повномасштабного вторгнення — 0,9. Цей показник третій з кінця у світі. Також висловила побоювання, що після скасування воєнного стану Україна може отримати другу хвилю еміграції чоловіків, які поїдуть до своїх дружин за кордон [6], найперше — в країни ЄС. Іншими словами, з початком повномасштабної війни і дотепер понад 6,5 млн українських біженців виїхали в країни Євросоюзу (6,2 зареєстровані і отримали статус біженця), стільки ж вимушених переселенців у межах України, близько 3-х мільйонів депортованих громадян насильно вивезені з окупаційних територій до РФ та РБ, тисячі релокованих підприємств створили нові на нових територіях України і за кордоном, а в Закарпатській області мешкають близько 140 тис. зареєстрованих ВПО.

З початком повномасштабної війни вкрай загострилася ситуація в Україні і далеко за її кордонами. Агресор продовжує ескалацію намірів і дій, а поряд із ними торпедує поведінку суб'єктів міжнародних відносин, призводить до кардинальної трансформації, переформатування нової структури світової політичної системи, а в ній появу нових глобальних викликів і загроз, які необхідно науково осмислювати, давати їм вивірені об'єктивні оцінки, зокрема і для оперативного застосування науково обґрунтованих напрацювань в академічній, освітянській та соціальній практиці. В цій новій світовій структурі змінилася поведінка країн Євросоюзу, в соціальній структурі кожної країни ЄС додалася помітна українська громада, яка шукає своє місце і роль у кожній країні. Майже половина українських біженців зосереджені у Центрально-Східній Європі, сусідніх з Україною державах. З одного боку вони близько до своєї Батьківщини, а з іншого — вони увійшли до якісно нових територіальних громад. Інша проблематика у переселенців Ужгорода, які в інших умовах інтегруються в нову територіальну громаду, де порівняно із сусідніми країнами — членами ЄС проблем значно більше: відсутність належних житлових умов та умов для працевлаштування.

Так, соціально-економічна ситуація в Ужгородській громаді після початку війни і переселення сотень тисяч біженців та переміщень бізнесу змінилася радикально на краще, але зі своїми специфічними новими викликами та проблемами. Якщо в країнах ЄС аналізуються особливості адаптації та інтеграції, які ґрунтуються на величезних правових та інституційно-політичних а також соціально-економічних та міжнародних зусиллях і при цьому чимало аспектів цього складного процесу інтеграції залишаються актуальними і новими, навіть складними, то в Україні ці процеси є значно ускладненими через війну насамперед і недостатність належно спрямованої на ВПО нормативно-правової основи. Особливо у перші два роки війни центральні органи влади для підтримки ВПО, яких в Україні налічується майже стільки, скільки у країнах ЄС (понад 6 млн громадян) схвалили мінімальну фінансову підтримку з таким статусом

(після реєстрації їх у місцевих громадах), а також на дітей та інвалідів, зобов'язали місцеві громади їх підтримувати та допомагати. З цією метою при міськраді Ужгорода було створено Координаційну раду з питань ВПО (14 грудня 2022 р.) — консультативний орган, який розробив Стратегію роботи Ради на 2023–2025 роки та напрацьовує пропозиції щодо інтеграції переселенців. Ця Стратегія реалізується міською владою спільно з Координаційною радою ВПО, Благодійним фондом «Центр громадських ініціатив» та УжНУ за фінансової підтримки ПРООН і МБО «SOS Дитячі містечка». Окрім того, за підтримки міста й області створено інтеграційні хаби та центри підтримки. Наприклад, громадська організація «Простір молоді» у співпраці з владою відкрила Ужгородський інтеграційний центр, де переселенцям надають соціально-психологічну допомогу, проводять тренінги й клуби за інтересами (діє з 2022 р., охоплено багато учасників за перші місяці роботи). У 2025 році за грант ЄС/ПРООН (72 тис. дол.) в Ужгороді відкрито обласний Центр психосоціальної підтримки, що обслуговує 64 громади Закарпаття і надає допомогу понад 145 тис. переселенців регіону та іншим постраждалим від війни. Міська влада також реалізує власні соціальні програми: із бюджету Ужгорода фінансувалося безкоштовне харчування дітей переселенців, які тимчасово проживали у закладах освіти міста (на червень 2022 р. такою допомогою було охоплено понад 10 тис. переселенців-отримувачів соціальної допомоги). Загалом інтеграційні ініціативи в місті підтримують міжнародні організації, наприклад, програма ІОМ («Сприяння сталому вирішенню проблем ВПО...») та IREX («Єднання заради дії») — у співпраці з місцевою владою реалізують проекти розвитку громад за участі ВПО. Це дозволяє залучити додаткові ресурси й охопити сотні переселенців заходами інтеграції (навчальними курсами, конкурсами проектів, консультаційними програмами тощо).

Ужгородська міська рада прагне забезпечити переселенцям базові послуги щодо житла, медицини та освіти. З початку повномасштабної війни в місті статус ВПО отримали понад 25 тис. осіб, а загалом нині проживає близько 25–28 тис. переселенців. Для їхнього розміщення було розгорнуто тимчасове житло: у перші місяці війни людей селили в гуртожитки закладів освіти, спортзали, модульні містечка тощо. Наприклад, у модульному містечку при одній із ужгородських церков понині проживають 85 переселенців із прифронтових областей. Реалізуються програми забезпечення більш комфортного житла: 21 покинута будівля в області реконструюється під квартири для ВПО (в розрахунку на 1700 осіб). В Ужгороді запроваджується інноваційний підхід: за рішенням обласної влади, земельний банк громад (ділянки, що повернуті у державну власність) обмінюють із забудовниками на готові квартири для переселенців — знайдено відтак 9 квартир в Ужгороді, які передадуть сім'ям ВПО до заселення, а протягом року планується добудувати додатковий корпус житла для переселенців. Також діє державна програма компенсації оренди житла для ВПО «Прихисток», якою скористалися сотні ужгородців, що прихистили переселенців у своїх домівках (відшкодовуються комунальні витрати). У сфері охорони здоров'я переселенці в Ужгороді мають право на безкоштовне

медичне обслуговування на рівні з мешканцями громади. Міські медичні заклади приймають ВПО, проводиться вакцинація, надаються ліки за держпрограмою «єДопомога». Для координації медичної допомоги ВПО працюють гарячі лінії та консультанти при управлінні охорони здоров'я.

В ужгородських дитячих садках і школах додатково прийнято значну кількість дітей переселенців. За офіційними даними, в області налічується понад 28 тис. дітей шкільного віку із числа ВПО, і найбільше навантаження на школи саме в Ужгородській громаді. Місцева влада забезпечила спрощений порядок зарахування таких дітей до закладів освіти. Станом на 2024 рік у школах Ужгорода навчалось кілька тисяч дітей-переселенців, попри те, що через виїзд значної частини сімей за кордон навантаження на школи міста загалом навіть зменшилося (через виїзд з початку війни в ужгородських школах стало на 1000 дітей менше місцевих учнів). Водночас залишається проблема дефіциту місць, тому частина дітей ВПО продовжує навчання дистанційно. Громада працює над розширенням освітніх просторів: відкриваються додаткові класи, там, де можливо впроваджують другу зміну навчання. Крім того, за підтримки UNICEF та інших партнерів створено 4 цифрові освітні центри (DLC) на базі шкіл, де діти-переселенці можуть навчатися онлайн у комфортних умовах та отримувати додаткові заняття. Загалом міська рада, співпрацюючи з освітянами і донорами, забезпечила організований прийом дітей ВПО: усі звернення щодо влаштування до дитячих садків чи шкіл опрацьовуються в найкоротший термін, жодній дитині переселенців не відмовлено в доступі до освіти з причин, пов'язаних із її статусом (при зарахуванні перевага надавалася очному навчанню або переводили на дистанційну форму за бажанням батьків). Нині із 14000 дітей ВПО в Закарпатській області — 2000 навчаються в Ужгороді.

Волонтери, попри все, найпомітніше і найщільніше опікуються ВПО, найперше керівники цих НЕО, які уже неодинокі, їх створилося в Ужгороді кілька. Історія їх почалася від першої мільйонної хвилі переселенців 2014 року — анексії Криму та окупації Росією частини Донецької та Луганської областей. Але з часу великої війни їх стало багато, саме для підтримки ВПО і їхніх дітей. Вони працювали невинно, як кажуть від зустрічі на вокзалі і до житла та допомоги в реєстрації та оформленні документів у органах влади. Здебільшого ця співпраця здійснюється через соціальні мережі, ними ж створені власні чати за місцем їхнього компактного проживання або на базі релігійних та інших гуманітарних центрів. У них є сторінки у Фейсбуці, в Інстаграмі і через Telegram-канал запрошують всіх долучатися до їхніх заходів. Волонтери з благодійниками створювали ГО і запрошували до себе, проводили майстер-класи, «Щасливі групи» та разом з місцевими громадами проводили різні заходи і дотепер залучають людей, інтегруючи їх в цей процес, займалися психосоціальною підтримкою. Усі заходи волонтери ведуть українською мовою, але не обмежують присутніх спілкуватися так, щоб відчуватися комфортно. При цьому фактів негативних ксенофобських проявів не виявлено. Так, залишаються недостатньо вирішеними чимало проблем: перша — це житло, і вона най-

більш відчутна. Іпотеки не підйомні. Друга — працевлаштування. Третя — соціальні послуги — у місті, особливо тим, які проживають у навколишніх селах обласного центру. Далі — безкоштовний проїзд у міському транспорті для ВПО. Крім того, не виплачується соціальна допомога тим, хто приїхав з 2014 року, першої хвилі із ВПО, що порушує справедливість. ВПО і місцеві громади очевидно бачать наскільки якісно волонтери проводять свою діяльність і прагнуть максимально залучати місцевих людей інтегрувати до їх громад переселенців в соціальний процес, а ще дуже важливо — через працевлаштування, до якого прямо включені територіальні громади та їхні роботодавці [7]. Президент Володимир Зеленський підписав Закон щодо розвитку волонтерства серед здобувачів освіти (№ 4186-IX) Він, зокрема, передбачає: — визнання результатів волонтерства студентів за практику, якщо таке волонтерство було за напрямом навчання; видачу документа волонтеру, який підтверджує його участь в волонтерській діяльності від громадської, благодійної чи волонтерської організації; — вплив волонтерського досвіду на вступ у заклади освіти шляхом включення досвіду волонтерства в мотиваційний лист; — зобов'язання керівників закладів освіти підтримувати розвиток волонтерських ініціатив та залучення учнів до волонтерської діяльності. 86% українців залучені до благодійності; 840 грн — середній донат на місяць; 14% надають перевагу регулярним пожертвам; найбільше довіряють волонтерам [8].

Найпомітніше в краї запроваджуються певні умови для відкриття своєї справи ВПО, опановування новими професіями, а також надаються можливості для підприємництва, запровадження свого виробництва у найрізноматніших сферах діяльності релокованого бізнесу. Це нова справа, але уже приносить велику користь краю настільки, що область із дотованих перейшла в прибуткову (10). І найкращими ці показники є для економіки в Ужгороді.

Не останнє слово у цій надважливій державній справі мають сказати територіальні громади, — головні осередки для толерантної інклюзії вимушених переселенців до територіальних громад та інтеграції релокованого бізнесу. Протягом цього року, попри непрості часи для кожного українця, Закарпаття активно працювало над підтримкою краян, котрі цього справді потребують. Йдеться, зокрема, про надання пільгових кредитів у межах програми «Власний дім». Майже 50 млн грн цьогоріч отримали закарпатці у межах програми «Власний дім» (14, 15, 16). Але цього замало. Проблема забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні стала ще більш актуальною через війну. Мільйони українців втратили домівки, і тепер держава шукає нові способи допомогти. Нещодавно ухвалений закон пропонує конкретний план (17):

- провести перевірку всіх доступних будівель — державних, комунальних і навіть приватних (за згодою власників), щоб зрозуміти, які з них можна пристосувати для проживання;

- створити базу даних усіх таких об'єктів. Це буде зручна система, де кожен зможе побачити, які будинки чи квартири доступні, їхній стан і можливості для проживання;

– спрощено надати ВПО житло: держава, місцева влада та територіальні громади отримають можливість орендувати нерухомість за пільговими умовами без зайвих бюрократичних процедур. Цей закон має чіткі строки виконання: вже найближчим часом держава, місцева влада та спеціальні комісії почнуть інвентаризацію житла й працюватимуть над вирішенням житлових питань для ВПО. Додамо, що під назвою «Нові ініціативи для підтримки внутрішньо переміщених осіб (ВПО)» Президент України підписав Закон №7283, який розширює права ВПО та надає їм офіційний статус жителів громад, де вони проживають. Цей документ дозволяє переселенцям брати участь у прийнятті рішень на місцевому рівні, зокрема щодо розподілу коштів місцевого бюджету. Закон є важливим для створення стабільності та інтеграції ВПО у життя громад. Крім того, передбачається розширення доступу переселенців до житла за рахунок пільгових кредитів і механізмів співфінансування з 2025 року. Ініціатива також спрощує процедуру отримання статусу ВПО для доступу до соціальних виплат та необхідних послуг.

А ось думка українців про підтримку переселенців. За результатами опитування компанії ACTIVE GROUP у січні 2025 року:

– 61,9% громадян підтримують розширення прав ВПО у громадах (з них 27,6% — повністю);

– 39,3% опитаних вважають доцільним збільшення фінансової підтримки для переселенців. Ці дані свідчать, що, попри виклики війни українське суспільство демонструє високий рівень згуртованості та єдності. Навіть у часи вимушеної мобільності громадяни готові підтримувати одне одного та працювати задля спільного майбутнього [9].

Більше того, стосовно кризових явищ і загроз, які несе за собою міграційно-демографічна проблематика, то дослідження проблеми інклюзії українських біженців та переселенців до територіальних громад варто вивчати комплексно: збоку адаптованого досвіду інтеграції біженців в країнах Євросоюзу і найперше у сусідів по В-4, а також інтеграції вимушених переселенців в регіонах України і здійснювати їх порівняльний аналіз українського досвіду і з набутим досвідом у країнах Європи, виявити наявні проблеми, а на такій науково-емпіричній базі є висока ймовірність виробити і належні теоретичні та практичні рекомендації зацікавленим інституціям в Україні та Євросоюзі.

Як Україна планує повертати своїх громадян із-за кордону? В Україні таки створили Міністерства національної єдності, яке займається питаннями повернення українців додому та підтримкою діаспори. Експертна спільнота, а також самі українці скептично ставляться до ідеї того, що за допомогою створення такого Міністерства — вдасться суттєво вплинути на рішення українців повернутися додому. Наразі близько 6,7 мільйона українців перебувають за межами країни у статусі біженців. Уряд планує повернути до 5 мільйонів громадян, створюючи умови для їхньої реінтеграції. Які ж основні завдання нового міністерства? Їх можна виділити три:

– повернення громадян: створення умов для безпечного повернення, забезпечення житлом та працевлаштуванням;

- співпраця з країнами-партнерами: координація з урядами держав, які приймають українських біженців, для сприяння їхньому поверненню;
- підтримка діаспори: зміцнення зв'язків із закордонними українцями та залучення їх до відбудови країни;
- міністерство планує розробити програми реінтеграції, щоб полегшити адаптацію тих, хто вирішить повернутися.

Повертатися чи ні — вибір кожного: український уряд наголошує, що процес повернення буде винятково добровільним. Втім, останні заяви радника президента України Олександра Камишіна на 7-му Німецько-українському бізнес-форумі про те, що на початку 2025 року стартує пілотний проєкт щодо повернення українців з-за кордону — дещо насторожує. За словами радника президента зі стратегічних питань, пілотний проєкт щодо повернення українців спершу запрацює між державою та Німеччиною. За словами Камишіна, українців хочуть повертати зокрема і задля залучення до оборонної галузі. В свою чергу новопризначений на посаду Міністра національної єдності Олексій Чернишов під час дискусії «Україна 2050. Діалоги про майбутнє», ініційованою виданням NV, наголосив на тому, що для повернення українців Україна має бути конкурентною із іншими державами Євросоюзу за багатьма критеріями. Цікаво, що міністр згадав і тезу про те, що обмеження на виїзд, які існують під час воєнного стану, після їх скасування, можуть призвести до того, що в Україні ще більше зменшиться кількість населення. На третьому році війни демографічна ситуація в Україні продовжує погіршуватися. У західних ЗМІ пишуть про катастрофу з демографією в Україні. У публікаціях згадують, що 7 мільйонів українців виїхали за кордон, близько 6 мільйонів ВПО і приблизно 5 перебувають під російською окупацією, тисячі гинуть на фронті, а сотні цивільних — від ракетних ударів Росії. Чи дійсно ситуація з демографією набула катастрофічних обрисів, що відбувається з народжуваністю та смертністю і де шукати вихід з кризи, відповідає Олександр Гладун, заступник директора з наукової роботи Інституту демографії НАНУ. Демограф каже, що за їх оцінкою, на початок 2022-го в кордонах України 1991 року було 42 мільйони осіб. На початок 2025-го — деє 34 мільйони. Це включаючи Крим, ОРДЛО і захоплені території. Думка, що прийдуть іноземці, замість нас тут працюватимуть і вирішуватимуть наші проблеми — це ілюзія. До цих процесів треба ставитись вкрай обережно. Краще вживати заходів демографічної політики, спрямованих на своє населення. Слід більше допомагати молодим українським сім'ям, впроваджувати програми підтримки, підвищувати розмір допомоги при народженні, створювати умови гнучкого робочого дня для матерів з дітьми і так далі. Ми повинні спиратися на власні сили і ресурси, інакше майбутнього в країні не буде. Європа не справилась із політикою мультикультурності, про яку говорили з 50-х років минулого століття. Вона зазнала краху. Є великі сумніви, що в Україні вона спрацює. Бо років через 100 в Україні не залишиться українців у нашому сучасному розумінні. Тому треба всіляко мотивувати повернення своїх громадян, а бажаючих дедалі менше.

Специфіка європейської допомоги українським біженцям та їх адаптація в країнах ЄС є також темою цікавою для нас. Досліджуючи поточ-

ний стан інституційних процесів адаптації українців у країнах Європи, автор дослідження доходить висновку, що, попри високу роль місцевих українських громад, основну роль у процесі переселення та адаптації відігравали особисті соціальні та інституційні контакти переміщених осіб [10].

Висновки. Аналіз ситуації у місті Ужгород засвідчив, що переселення ВПО суттєво вплинуло на розвиток місцевої громади та активізувало інституційні, соціальні та волонтерські зусилля для забезпечення їх базових потреб та інклюзії. Хоча в місті вдалося реалізувати низку успішних практик у сфері житла, освіти, охорони здоров'я та соціальної підтримки, залишаються проблеми, пов'язані з довготривалим житлом, працевлаштуванням і повноцінною інтеграцією ВПО. Здобутий досвід Ужгорода може стати основою при розробці типових рішень для інших територіальних громад, а також для формування національної політики інтеграції. Результати дослідження підтверджують необхідність системного підходу, постійного моніторингу та залучення міжсекторального партнерства у сфері підтримки внутрішньо переміщених осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іван Артёмов. [Електронний ресурс]. URL: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/305013>
2. Петро Токар, Микита Дудла. [Електронний ресурс]. URL: <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/issue/view/18047>
3. Міжнародний науковий вісник: збірник наукових праць / ред. кол. В.І.Андрейко (голова) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2024. Вип. 1 (29), — 106 с.
4. Міжнародна науково-практична конференція «Українські біженці у вторинних містах регіону Центрально-Східної Європи та України: виклики та сприяння інклюзії та згуртованості громади». [Електронний ресурс]. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/v-uzhnu-proveli-mizhnarodnu-naukovo-praktichnu-konferentsiyu-ukra.htm>
5. Андрій Бузаров. [Електронний ресурс]. URL: [https://doi.org/10.26642/sas-2024-6\(6\)-9-16](https://doi.org/10.26642/sas-2024-6(6)-9-16)
6. Демограф пояснила, яка небезпека чекає на Україну після скасування військового стану. [Електронний ресурс]. URL: https://glavcom.ua/country/society/shche-odin-rizik-demohraf-pojasnila-jaka-nebezpeka-chekaje-na-ukrajinu-pislja-skasuvannja-vijskovoho-stanu-1037582.html#google_vignette
7. Електронний ресурс. URL: <https://www.facebook.com/share/p/163MbBSAYJ/?mibextid=wwXlfr>
8. Дослідження благодійності в Україні 2024. [Електронний ресурс]. URL: https://givingtuesday.ua/doslidzhennya/doslidzhennya-blagodijnosti-v-ukrayini-2024/?utm_source=Promo&utm_medium=Stats&utm_campaign=Performance&utm_id=Social+&fbclid=IwZXh0bgNhZW0BMA BhZGlkAashBdmyiuQBHgUIl5rNwnKMiZtnYBtsLSWSYfkURsZEDGsAS Q2cb05l_AOU71lssTQmG5US_aem_79qOd_w_4HLLg6h_gwAXw&utm_content=120226124011270036&utm_term=120226124011280036

9. Забезпечення житлових прав внутрішньо переміщених осіб: аналізуємо прийнятий закон. [Електронний ресурс]. URL: https://www.donbasssos.org/ensuring_the_housing_rights_of_internally_displaced_persons/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0BMABhZGlkAAAGBQkZzR4BHUVvGnID1fXaHqrHlSkat6yQ_7QEe_sYobIBu-jGJQ2XmNWNzECJnSJ2Jmw_aem_kCYF2JaH1arlzbAxRUG-FQ&utm_medium=paid&utm_source=fb&utm_id=6618697267790&utm_content=6618697269390&utm_term=6618697269190&utm_campaign=6618697267790
10. Електронний ресурс. URL: <https://www.facebook.com/100063633834989/posts/pfbid0vYSxoLL1BnPPGhfMJuQLE1ozkZSf4yA9wmVn3AcLcYJccFDxSTT3CF3rghJAnMeNl/>

REFERENCES

1. Ivan Art'omov. Retrieved from <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/article/view/305013> [in Ukrainian].
2. Petro Tokar, Mykyta Dudla. Retrieved from <http://geopolitics-of-ukraine.uzhnu.edu.ua/issue/view/18047> [in Ukrainian].
3. Mizhnarodnyy naukovyy visnyk: zbirnyk naukovykh prats' [International Scientific Bulletin: Collection of Scientific Papers]. Uzhhorod: State Higher Educational Institution «UzhNU», 2024. Issue 1 (29) [in Ukrainian].
4. Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiya «Ukrayins'ki bizhentsi u vtorynnykh mistakh rehionu Tsentral'no-Skhidnoyi Yevropy ta Ukrayiny: vyklyky ta spryannya inklyuziyi ta z-hurtovanosti hromady» [International Scientific and Practical Conference «Ukrainian Refugees in Secondary Cities of Central and Eastern Europe and Ukraine: Challenges and Promoting Inclusion and Community Cohesion»]. Retrieved from <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/v-uzhnu-proveli-mizhnarodnu-naukovo-praktichnu-konferentsiyu-ukra.htm> [in Ukrainian].
5. Andriy Buzarov. Retrieved from [https://doi.org/10.26642/sas-2024-6\(6\)-9-16](https://doi.org/10.26642/sas-2024-6(6)-9-16) [in Ukrainian].
6. Demohraf po yasnyla, yaka nebezpeka chekaye na Ukrayinu pislya skasuvannya viys'kovoho stanu [The demographer explained what danger awaits Ukraine after the lifting of martial law]. Retrieved from https://glavcom.ua/country/society/shche-odin-rizik-demohraf-po yasnyla-jaka-nebezpeka-chekaje-na-ukrajinu-pislja-skasuvannja-vijskovoho-stanu-1037582.html#google_vignette [in Ukrainian].
7. Retrieved from <https://www.facebook.com/share/p/163MbBSAYJ/?mibextid=wwXlfr> [in Ukrainian].
8. Doslidzhennya blahodiynosti v Ukrayini 2024 [Research on charity in Ukraine 2024]. Retrieved from https://givingtuesday.ua/doslidzhennya/doslidzhennya-blagodiynosti-v-ukrayini-2024/?utm_source=Promo&utm_medium=Stats&utm_campaign=Performance&utm_id=Social+&fbclid=IwZXh0bgNhZW0BMABhZGlkAashBdmyiuQBHGUIL5rNwnKMiZtnYBtsLSWSYfkURsZEDGsASQ2cb05l_AOU71lssTQmG5US_aem_79qOdwy_4HLLg6h_gwAXw&utm_content=120226124011270036&utm_term=120226124011280036 [in Ukrainian].
9. Zabezpechennya zhytlovykh prav vnutrishn'o peremishchenykh osib: analizuyemo pryynyatyy zakon [Ensuring housing rights of internally displaced persons: we analyze the adopted law]. Retrieved from <https://www.donbasssos.org/>

ensuring_the_housing_rights_of_internally_displaced_persons/?fbclid=IwZ
Xh0bgNhZW0BMABhZGkAAAGBQkZzR4BHUvGnID1fXaHqrHlskat6yQ_
7QEe_sYobIBu-jGJQ2XmNWNzECJnSJ2Jmw_aem_kCYF2JaH1arlzbAxRUg-
FQ&utm_medium=paid&utm_source=fb&utm_id=6618697267790&utm_
content=6618697269390&utm_term=6618697269190&utm_campaign=6618697267790
[in Ukrainian].

10. Retrieved from <https://www.facebook.com/100063633834989/posts/pfbid0vYSxoLL1BnPPGhfMJuQLE1ozkZSf4yA9wmVn3AcLcYJccFDxSTT3CF3rghJAnMeNI/> [in Ukrainian].

УДК 35:(167/168: 001.8)

DOI: 10.24144/2078-1431.2025.1(34).98-106

Дмитро Вітер,

*доктор філософських наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри публічного управління, адміністрування та соціальної роботи
Національного університету охорони здоров'я України
імені П.Л. Шупика
<http://orcid.org/0000-0002-7330-1280>*

Ольга Руденко,

*доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри публічного управління та менеджменту організацій
Національного університету «Чернігівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-2807-1957>*

КОМПЛЕКСНА БЕЗПЕКА В МУЛЬТИДОМЕННОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ

У статті розглянуто питання та напрями формування міждисциплінарного підходу до аналізу комплексної безпеки у мультидоменному середовищі, актуальні та потенційні загрози та небезпеки якого не можуть розглядатись окремо, оскільки умовні межі виникнення кожної з них у відокремленому середовищі завжди проявляються в якості конкретного ефекту в інших, характеризуючи кожну з таких загроз та небезпек з огляду комплексного впливу на всю систему безпеки. Актуалізуються проблеми розуміння складних безпекових процесів та явищ, процедур прийняття стратегічних політичних рішень на рівні національних держав та міжнародної спільноти у вирішенні проблем, пов'язаних з динамічним розвитком глобального безпекового середовища у сучасному світі, що потребує актуалізації міждисциплінарних теоретико-методологічних принципів та підходів науково-аналітичної їх рефлексії. Обґрунтовано, що формування та розвиток міждисциплінарного підходу до дослідження проблем комплексної безпеки у мультидоменному середовищі безпеки має враховувати істотні парадигмальні зсуви, які відбувались у сфері дослідження проблем формування та розвитку сучасного безпекового середовища, що з точки зору принципів забезпечення колективної безпеки потребує систематизації та теоретичного узагальнення як основи для формування політики безпеки держав та міжнародних організацій безпеки.

Ключові слова: колективна безпека, комплексна безпека, методологія, міждисциплінарний підхід, мультидоменне середовище безпеки, національна безпека, системні загрози, теорія.

The article considers the issues and directions of forming an interdisciplinary approach to the analysis of complex security in a multi-domain environment, the actual and potential threats and dangers of which cannot be considered separately, since the conditional limits of the occurrence of each of them in a separate environment always manifest themselves as a specific effect in others, characterizing each of such threats and dangers in terms of their complex impact on the entire security system. The problems of understanding complex security processes and phenomena, procedures for making strategic political decisions at the level of national states and the international community in solving problems related to the dynamic development of the global security environment in the modern world, which requires the actualization of interdisciplinary theoretical and methodological principles and approaches to their scientific and analytical reflection, are highlighted.

Keywords: collective security, comprehensive security, methodology, interdisciplinary approach, multi-domain security environment, national security, systemic threats, theory.

Постановка проблеми. Виклики, що стоять перед світом (кіберзагрози, дефіцит ресурсів, космічна безпека тощо), надто складні для вирішення традиційними методами дослідження. Ці проблеми вимагали нового, цілісного підходу, який міг би забезпечити прийняття стратегічних рішень у якісно новій системі глобальної безпеки — мультидоменому середовищі. Як правило, питання забезпечення національної безпеки стають актуальними лише в умовах реальної загрози національному суверенітету, хоча передумови, як правило, існують заздалегідь і можуть бути виявлені в безпековому середовищі як тенденції. Однак це пов'язано з необхідністю теоретичного осмислення змін парадигми забезпечення національної безпеки в нових умовах існування суспільства, держави та особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання забезпечення безпеки у мультидоменому середовищі переважно розглядається в аспекті забезпечення воєнної безпеки держави. Цим питанням присвячені праці Х. Саура [10], С. Таунсенда [11], Х. Ярґера [12]. Проте, останнім часом активно підіймаються загально-теоретичні питання, які спрямовано на осмислення проблеми мультидоменого середовища безпеки, що розглядаються у працях Л. Блека [1], Дж. Бустраса [2], М. Кларка [3], В. Кітлера [6; 7], М. Неттіса [8] та інших дослідників. Водночас багато питань потребують дослідження, зокрема, пов'язаних не тільки з рівнем концептуалізації сутності явищ безпеки у мультидоменому середовищі, але й з розвитком методології їх дослідження.

Метою статті є комплексне бачення формування міждисциплінарного підходу до аналізу комплексної безпеки у мультидоменому середовищі.

Виклад основного матеріалу. Одна з головних проблем сучасності полягає в тому, що поряд з процесом розпаду світового та регіонального порядку, який поступово лише загострюється, безпосередньо впливаючи на безпекове середовище окремих держав, набувають особливого зна-

чення невизначеність та непередбачуваність подій, які «супроводжуються зміненними симптомами та новою формою (областю) збройних конфліктів різної інтенсивності, складності та тривалості. Кордони розмиваються не тільки між внутрішньою та зовнішньою безпекою, але й між станами функціонування держави, нормальними та надзвичайними, включаючи війну» [6, с. 1028]. Більше того, «протягом останніх кількох десятиліть національна безпека поступово розвивалася, з визнанням сфери захисту та оборони суспільства, його цінностей, навколишнього середовища та держави як політичного інституту, що виходить за рамки військових аспектів. Це пов'язано з тим, що було враховано багато різних (не лише військових) причин загроз національній безпеці, а також з тим, що в сучасну епоху не лише збройні сили можуть бути інструментом впливу на інших учасників міжнародних відносин та інші джерела загроз (економічні, екологічні, соціальні, культурні та релігійні). Тому питання безпеки розширилися та охопили економічні, екологічні, демографічні, культурні, соціальні та інші проблеми. Демократизація суспільного життя та виникнення важливих взаємозалежностей між інтересами держави та інтересами окремих осіб також призвели до необхідності збалансувати ці інтереси у сфері безпеки» [7]. Подібна ситуація безпосередньо пов'язана з процесами, які нівелюють межі основних доменів, створюючи мультидоменне середовище безпеки, в якому актуальні та потенційні загрози і небезпеки втрачають специфічний характер, набуваючи універсального змісту завдяки інтегральному поєднання в єдиному феномені ознак, що були притаманні до цього як правило переважно відокремленим доменам.

Фактично відбувається глобалізація безпекового середовища, яке внаслідок розмивання кордонів і меж, універсалізації основних процесів та властивих їм ефектів, отримує надскладний характер, урахування якого є стратегічно важливим завданням для держав, які намагаються протистояти актуальним та потенційним загрозам і небезпекам такого середовища, оскільки «атрибути глобалізації, які взаємодіють з іншими тенденціями, створюють синергію з безпрецедентними можливостями та суперечливими наслідками, багато з яких становлять загрози для держав. Ці загрози підвищують імовірність настання періоду нестабільності та змін у середовищі безпеки» [12, с. 10].

Традиційний науково-аналітичний дискурс розв'язання проблем формування та розвитку глобального середовища безпеки включає в себе сукупність теорій та підходів до вивчення конкретних безпекових явищ у сучасному світі [3]. Ці явища окреслюються, але не вичерпуються питаннями торгівлі людьми, масової міграції та біженців, внутрішньодержавних збройних конфліктів у контексті їх впливу на геополітичне середовище, міжнародного виміру внутрішньодержавних збройних конфліктів у контексті формування стійких тенденцій загострення протиріч і розвитку локальних, регіональних та глобальних війн тощо. Водночас, ураховуючи прийнятий концептуальний принцип неподільності світу, за яким будь-який конфлікт або загроза стає небезпекою для всіх держав [2], зрозуміло, що ці загрози та небезпеки фактично не можуть розглядатись окремо,

оскільки умовні межі виникнення кожної з них у відокремленому середовищі, завжди проявляється в якості конкретного ефекту в інших, характеризуючи кожен з таких загроз та небезпек з огляду комплексного впливу на всю систему безпеки. З цієї причини завжди йдеться про необхідність формування цілісного комплексу реагування на загрози безпековому середовищу, який поєднує в собі заходи політичного, економічного, правового, військового тощо характеру. Пріоритетом у даному випадку є саме колективні заходи та способи протидії актуальним і потенційним загрозам безпековому середовищу, що передбачають спрямовані на запобігання та усунення загроз миру та актів агресії, збереження або відновлення міжнародного миру та безпеки дії неозброєного або збройного характеру, а також превентивні заходи, зокрема, обмеження і скорочення озброєнь.

Варто зазначити, що поняття колективної та комплексної безпеки фактично є змістовними компонентами поняття системи міжнародної безпеки, яке, як правило, розуміється як комплекс взаємопов'язаних міждержавних відносин та організацій, політичних, дипломатичних, економічних, військових і суспільних заходів, що спрямовані на забезпечення колективної безпеки держав і народів. Проте, система міжнародної безпеки, навіть враховуючи колективний принцип її формування та функціонування, комплексність заходів та способів протидії загрозам та небезпекам, майже не враховує динаміки універсалізації та глобалізації загроз, що розвивається у межах мультидоменного середовища безпеки, до структури якого доцільно віднести і явище колективної безпеки, і тенденції до розвитку комплексної безпеки, які розвиваються останнім часом, хоча й не отримали поки що понятійно-категорійного закріплення.

У першому, найбільш загальному розумінні, комплексна безпека являє собою цілісну систему спеціальних заходів і способів всебічного захисту від різноманітних видів загроз, виникають у різних середовищах (доменах) та мають синергетичний ефект. Зрозуміло, що наведене розуміння спирається на конкретну практику забезпечення безпеки. Водночас, ми маємо брати до уваги, що комплексна безпека, як цілісна система заходів та способів всебічного захисту від наявних та потенційних загроз безпековому середовищу, безпосередньо відноситься до більш загального поняття колективної безпеки. За традиційним визначенням, остання являє собою комплекс заходів політичного, економічного, правового, військового характеру, спрямованих на відсіч агресії.

Ураховуючи це, загальний підхід до забезпечення безпеки в мультидоменному середовищі можна окреслити наступним чином: «У майбутньому спільному операційному середовищі стримування має бути спрямоване на ширше коло потенційних супротивників та ситуацій, ніж у будь-яку попередню епоху історії. Стимування вимагає масштабної стратегії, яка враховує стримування, спрямоване на конкретного супротивника, у глобальному масштабі, включає перехресні ефекти та фактори ефектів другого та третього порядку. Ця стратегія стримування має бути інтегрована в національну стратегію стримування, яка інтегрує та залучає всі елементи національної сили: дипломатичні, інформаційні, військові та економічні.

Військовий компонент цієї стратегії включає операції стримування. Такі операції стримування тепер повинні працювати разом із оновленою позицією національної безпеки та постійно мінливими концепціями основних бойових дій та операцій зі стабілізації. Ці нові виклики стримування вимагають перегляду можливостей спільних сил, які забезпечують ширший спектр своєчасних військових варіантів, інтегрованих з іншими елементами національної сили, для запобігання агресії в будь-якій її формі» [5; 10]. Хоча варто зазначити, що редукція підходу до проблем виключно забезпечення воєнної безпеки, навіть з огляду на перспективи концепції мультидоменного безпекового середовища, не має набувати пріоритетного значення, адже якщо метою існування концепції домену є забезпечення основи для зосередження дій на досягненні стратегічних цілей, то це справді «критичний макропростір для маневру, доступ або контроль якого життєво важливі для свободи дій та переваги, необхідної місії» [8], який розповсюджується на все безпекове середовище, надаючи безпеці комплексного характеру, що може набути вирішального значення у тому числі й з огляду на забезпечення колективної безпеки.

Зазвичай приймається положення про те, що колективна безпека базується на принципах неподільності безпеки, рівної відповідальності суб'єктів колективної безпеки за збереження безпеки, невтручання у внутрішні справи і врахування інтересів кожного з суб'єктів колективної безпеки, колективної оборони, (з урахуванням географічних і територіальних можливостей і пріоритетів, зокрема розміщення військових баз на територіях суб'єктів колективної безпеки), консенсусу під час прийняття стратегічних рішень з питань забезпечення колективної безпеки, а також відповідності готовності, можливостей та зобов'язань суб'єктів колективної безпеки складу рівню потенційної військової загрози. Це традиційний підхід до аналізу процесів, що відбуваються у сфері безпекового середовища, який досить часто не дає можливості визначити саме те, що «може мати особливе значення для вирішення складних національних і міжнародних проблем оборони і безпеки, де розкидані по всьому світу мозаїчні ресурси повинні швидко об'єднуватися для колективної боротьби з лихами і кризами, оскільки окремі країни не в змозі здійснювати це самостійно» [9].

Розуміння складних безпекових процесів та явищ, процедур прийняття стратегічних політичних рішень на рівні національних держав та міжнародної спільноти у вирішенні проблем, пов'язаних з динамічним розвитком глобального безпекового середовища у сучасному світі, потребує актуалізації міждисциплінарних теоретико-методологічних принципів та підходів науково-аналітичної їх рефлексії. Критичне осмислення та аналіз фактично переорієнтується не стільки на дослідження існуючих теорій та підходів, скільки на практичний вимір сучасних явищ і проблем у межах безпекових досліджень, що набувають вираженого міждисциплінарного характеру та змісту. У свою чергу, теоретико-методологічна основа виявлення та формулювання проблеми, ураховуючи її досить часто імовірнісний характер, аналізу конкретного феномену та проблеми без-

пеки у сучасному світі визначається не стільки рівнем абстракції, скільки конкретністю втілення в реальності того чи іншого виміру безпеки (наприклад, гуманітарний, соціальний тощо), що потребує вироблення та розвитку міждисциплінарного підходу до аналізу проблем комплексної безпеки, зокрема з огляду на тенденції розвитку мультидоменного середовища безпеки, адже «розуміючи мультидоменні підходи потенційних супротивників, корисно розрізняти «вузькі» військово-оперативні аспекти від ширшого контексту геополітичної та стратегічної конкуренції. Конкуренти виходять за межі військових сфер, також спираючись на невійськові важелі для формування стратегічного середовища на свою користь, з метою уникнення військової конфронтації, одночасно досягаючи бажаних військово-стратегічних ефектів» [1].

Якщо ми звернемось до (звичайно не повного) переліку основних проблем, які потребують розв'язання на основі аналізу процесів розвитку комплексної безпеки у мультидоменному середовищі, то очевидною виявиться актуальність міждисциплінарного підходу. Так, питання безпеки у міжнародній політиці, дослідження миру, критичні дослідження безпеки: (розкольніцька історія), соціально-орієнтовані питання безпеки (наприклад, гендерний вимір), особистісно-орієнтований вимір (безпека людини), проблеми поширення сек'юризації на ті сфери суспільно-політичного, культурного та соціально-економічного життя, які раніше не були та не розглядались в якості об'єкту цього процесу, складні проблеми військової безпеки, безпеки політичних режимів, соціальної, екологічної, економічної безпеки, міжнародної безпеки (у тому числі в інституційному вимірі) та глобалізації небезпек (наприклад, тероризм в цілому і міжнародний тероризм зокрема, транснаціональна злочинність, поширення торгівлі зброєю та продукцією оборонного призначення), проблеми застосування нових способів вирішення конфліктів на всіх рівнях (наприклад, примусова дипломатія, стримування тощо) та можливості протидії цим способам досягнення стратегічних цілей окремими державами (у тому числі використання в якості аргументу статусу «ядерної держави») тощо. Все це у сукупності впливає на зміни традиційної парадигми не тільки національної безпеки, але й обумовлюючи необхідність зміни традиційних підходів до забезпечення безпеки мультидоменному середовищі, серед основних причин яких можна вказати [11]:

- теоретичне обґрунтування та практична реалізація ідеї об'єднаних можливостей, інтегрованих у кількох аспектах, що вимагає відходу від традиційного розуміння, пов'язаного з часом, місцем та умовами дій;
- необхідність доктринально визначених скоординованих та об'єднаних зусиль керівництва, які повинні забезпечити домінування у всіх сферах, що суттєво змінює дії для досягнення політичних цілей;
- висока динаміка розвитку середовища, що впливає на отримання та підтримку переваги у сферах;
- отримання та підтримка конкурентних переваг позачасовими параметрами конфліктів усіх рівнів.

Поряд з цим варто також звернути увагу на основні напрямки розвитку теоретичних основ, серед яких актуальними є такі практичні питання забезпечення національної безпеки [4]:

- інформаційно-психологічний вплив на населення;
- охоплення всіх верств населення за етнічним, національним, мовним, культурним, релігійним складом із залученням інформаційно-пропагандистських матеріалів, спрямованих на певну групу населення, разом із використанням релігійних діячів в інформаційно-пропагандистських цілях, а також створення умов для доступу населення до джерел інформації (включаючи забезпечення технічними засобами отримання інформації, вільним доступом до Інтернету тощо);
- підготовка досягнень цілей з урахуванням політичних, національних та національно-етнічних, соціально-культурних особливостей держави та регіону для забезпечення їхніх дій в умовах соціально-політичної нестабільності в державі та регіоні;
- довгострокова підтримка на політичному рівні незаконних збройних формувань, опозиційних радикальних рухів, злочинності для забезпечення умов для посилення соціально-політичної нестабільності в державі та регіоні.

Висновки. Ураховуючи це, можемо зазначити, що теоретичні питання забезпечення безпеки у мультидоменному середовищі мають розглядатись у контексті загальної тенденції до виникнення загроз національній безпеці в одній або кількох сферах, що зумовлено високим рівнем контролю або досягненням прийнятного рівня безпеки в кожній сфері. Досягнення цього рівня вимагає спеціальних заходів у кожній сфері з урахуванням комплексного характеру цілей, що забезпечують досягнення позитивного впливу на конкретну сферу, в якій досягаються національні інтереси та стратегічні цілі зовнішньої та внутрішньої політики або визначаються пріоритети подолання гібридних загроз, що виникають у певній сфері або в межах відповідних кластерів, відтворюваних у системі комплексної безпеки. Водночас, стратегічний потенціал забезпечення безпеки у мультидоменному середовищі передбачає теоретичну можливість дій на перетинах інтересів або на перетинах сфер, що зумовлено зростанням можливостей технологічного та інформаційного впливу, загалом, використанням спеціальних методів точкового впливу на джерело небезпеки та отриманням переваги в геополітичному середовищі. У свою чергу, це потребує формування та розвитку міждисциплінарного підходу до дослідження проблем комплексної безпеки у мультидоменному середовищі безпеки, який має враховувати істотні парадигмальні зсуви, що відбувались у сфері дослідження проблем формування та розвитку сучасного безпекового середовища, що з точки зору принципів забезпечення колективної безпеки потребує систематизації та теоретичного узагальнення як основи для формулювання політики безпеки держав та міжнародних організацій безпеки. Методологічний рівень сучасних безпекових досліджень має забезпечувати комплексний підхід до аналізу з урахуванням особливостей безпекових процесів, що відбувались після Другої світової

війни, активної інституціоналізації безпекових досліджень та впливу на аналітичну рефлексію безпекових феноменів на локальному, регіональному і глобальному рівнях. Застосування відповідних теорій до аналізу конкретних явищ та проблем безпеки у сучасному світі, які носять або мають потенціал отримати характер глобальних (наприклад, поширення безпекових спільнот), передбачає формування певної концептуально-теоретичної основи аналізу політики безпеки як на рівні національних держав, так і на рівні міждержавних, міжнаціональних або наднаціональних утворень в усій сукупності наявних та можливих зав'язків між всіма акторами геополітики. Саме у цьому контексті формується і розвивається тенденція до теоретичного осмислення та концептуального закріплення принципів глобально інтегрованих доменів, що визначає розвиток та обґрунтування системи всіх сил і засобів, державних та недержавних організацій тощо як основних пріоритетів у забезпеченні безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Black J., Lynch A., Gustafson K., Blagden D., Paille P., Quimbire F. (2022). Multi-Domain Integration in Defence Conceptual Approaches and Lessons from Russia, China, Iran and North Korea. RAND Corporation.
2. Boustras G., Waring A. (2020). Towards a reconceptualization of safety and security, their interactions, and policy requirements in a 21st century context. *Safety Science*. 132 p. 104942. 10.1016/j.ssci.2020.104942.
3. Clarke M., Henschke A., Legrand T., Sussex M. (2022). National Security: Theories, Actors, Issues. In: The Palgrave Handbook of National Security. Palgrave Macmillan, Cham.
4. Dekker S. (2015). Safety differently: human factors for a new era (ed), CRC Press, Taylor & Francis Group.
5. Deterrence Operations. Joint Operating Concept, Version 2.0, December 2006. USA: Office of Primary Responsibility.
6. Kitler W. (2021). Model of the National Security System: Selected Problems. *European Research Studies Journal*. Vol. XXIV. Issue 3B. pp. 1027–1040.
7. Kitler W. (2021). National security theory and practice. The Publishing House of the Society of Defence Knowledge.
8. Nettis M. (2020). Multi-Domain Operations: Bridging the Gaps for Dominance. Wild Blue Yonder. — Online Journal. — URL: <https://www.airuniversity.af.edu/Wild-Blue-Yonder/Articles/Article-Display/Article/2109784/multi-domain-operations-bridging-the-gaps-for-dominance/#sdendnote15sym>.
9. Sapaty P. Mosaic Warfare: from philosophy to model to solutions. Математичні машини і системи. 2019. № 3. С. 17–34.
10. Saur H. Multi-Domain Combat Cloud: A Vision for the Future Battlefield. In: 7–9 September 2021 Read-Ahead for Delivering NATO Air and Space Power at the Speed of Relevance. — URL: www.japcc.org.
11. Townsend S., gen. (2019). Accelerating Multi-Domain Operations: Evolution of an Idea. In Shaping NATO for Multi-Domain Operations of the Future: Joint Air & Space Power Conference 2019. Read Ahead. 7–12.

12. Yarger H. (2013). 21st Century SOF: Toward an American Theory of Special Operations. Florida, MacDill Air Force Base: JSOU Press.

REFERENCES

1. Black J., Lynch A., Gustafson K., Blagden D., Paille P., Quimbire F. (2022). Multi-Domain Integration in Defence Conceptual Approaches and Lessons from Russia, China, Iran and North Korea. RAND Corporation [in English].
2. Boustras G., Waring A. (2020). Towards a reconceptualization of safety and security, their interactions, and policy requirements in a 21st century context. *Safety Science*. 132 p. 104942. 10.1016/j.ssci.2020.104942 [in English].
3. Clarke M., Henschke A., Legrand T., Sussex M. (2022). National Security: Theories, Actors, Issues. In: The Palgrave Handbook of National Security. Palgrave Macmillan, Cham [in English].
4. Dekker S. (2015). Safety differently: human factors for a new era (ed), CRC Press, Taylor & Francis Group [in English].
5. Deterrence Operations. Joint Operating Concept, Version 2.0, December 2006. USA: Office of Primary Responsibility [in English].
6. Kitler W. (2021). Model of the National Security System: Selected Problems. *European Research Studies Journal*. Vol. XXIV. Issue 3B. pp. 1027–1040 [in English].
7. Kitler W. (2021). National security theory and practice. The Publishing House of the Society of Defence Knowledge [in English].
8. Nettis M. (2020). Multi-Domain Operations: Bridging the Gaps for Dominance. Wild Blue Yonder. — Online Journal. Retrieved from <https://www.airuniversity.af.edu/Wild-Blue-Yonder/Articles/Article-Display/Article/2109784/multi-domain-operations-bridging-the-gaps-for-dominance/#sdendnote15sym> [in English].
9. Sapaty P. Mosaic Warfare: from philosophy to model to solutions. *Matematychni mashyny i systemy*. 2019. № 3. С. 17–34 [in English].
10. Saur H. Multi-Domain Combat Cloud: A Vision for the Future Battlefield. In: 7–9 September 2021 Read-Ahead for Delivering NATO Air and Space Power at the Speed of Relevance. Retrieved from www.japcc.org [in English].
11. Townsend S., gen. (2019). Accelerating Multi-Domain Operations: Evolution of an Idea. In Shaping NATO for Multi-Domain Operations of the Future: Joint Air & Space Power Conference 2019. Read Ahead. 7–12 [in English].
12. Yarger H. (2013). 21st Century SOF: Toward an American Theory of Special Operations. Florida, MacDill Air Force Base: JSOU Press [in English].

UDC 341.1

DOI: 10.24144/2078-1431.2025.1(34).107-125

Wojciech Słomka,
dr. nauk technicznych, Wyższa Szkoła
Ekonomiczna w Stalowej Woli, Rektor

THE ISSUE OF INTERNET JURISDICTION IN COMMON LAW AND EU REGULATIONS

In the evolving landscape of internet jurisdiction and online speech regulation, courts in both the United States and Europe have developed distinct legal approaches. In the U.S., the First Amendment offers near-absolute protection for freedom of speech, restricting governmental regulation even in controversial contexts. Conversely, under Article 10 of the European Convention on Human Rights, freedom of expression may be limited to protect other constitutional values like public order or reputation. A landmark case in U.S. internet law, Zippo Manufacturing Co. v. Zippo Dot Com, Inc. (1997), introduced a «sliding scale» test for personal jurisdiction based on a website's interactivity, influencing the adoption of targeting-based jurisdiction models. In Europe, the CJEU ruling in eDate Advertising and Martinez (2011) clarified that plaintiffs alleging personality rights violations online may sue in the country of the defendant, the location of harm, or where their «center of interests» lies. Meanwhile, in Canada, the Supreme Court in Google Inc. v. Equustek Solutions Inc. (2017) upheld a global de-indexing order against Google, even though it was not a direct party to the infringement, illustrating the increasing pressure on intermediaries to assist in enforcing court judgments. These decisions reflect a broader legal struggle: reconciling state sovereignty and legal pluralism with the borderless nature of the internet.

Keywords: Jurisdiction, Internet Law, International Law, precedents *Reno v. ACLU* and *NetChoice v. Paxton*, *Moody v. NetChoice*.

У мінливому середовищі інтернет-юрисдикції та регулювання онлайн-ви-словлювань суди як у США, так і в Європі розробили різні правові підходи. У США Перша поправка забезпечує майже абсолютний захист свободи слова, обмежуючи державне регулювання навіть у суперечливих ситуаціях. Навпаки, згідно зі статтею 10 Європейської конвенції з прав людини, свобода вираження поглядів може бути обмежена з метою захисту інших конституційних цінностей, таких як громадський порядок або репутація. У знаковій справі в га-лузі інтернет-права США, *Zippo Manufacturing Co. проти Zippo Dot Com, Inc.* (1997), було запроваджено тест «змінної шкали» для особистої юрисдикції на основі інтерактивності вебсайту, що вплинуло на прийняття моделей юрис-дикції на основі таргетингу. В Європі рішення Європейського суду у справі *eDate Advertising and Martinez* (2011) уточнило, що позивачі, які заявляють про по-рушення особистих прав в Інтернеті, можуть подавати позови в країні відпо-відача, за місцем заподіяння шкоди або за місцем розташування їхнього «цен-тру інтересів». Тим часом у Канаді Верховний суд у справі *Google Inc. проти*

Equustek Solutions Inc. (2017) підтримав глобальний наказ про деіндексацію проти Google, незважаючи на те, що компанія не була безпосередньо причетна до порушення, що ілюструє зростаючий тиск на посередників з метою сприяння виконанню судових рішень. Ці рішення відображають більш широкую юридичну боротьбу: узгодження державного суверенітету та правового плюралізму з безмежним характером Інтернету.

Ключові слова: юрисдикція, інтернет-право, міжнародне право, прецеденти *Reno* проти *ACLU* та *NetChoice* проти *Paxton*, *Moody* проти *NetChoice*.

The Internet, since its inception, has posed a persistent problem for international law, as there are no uniform acts concerning its jurisdiction. Jurisprudence requires interpretation to find a point of support, but the judgments that are issued only complicate the whole matter. In the following analysis, the implications of precedents in the US and Canada, based on landmark cases, are discussed: the first *Reno v. ACLU*, 521 U.S. 844 (1997), referred to as *Reno II* of the 1990s, i.e. the beginning of the Internet, and the second famous case *NetChoice v. Paxton* and *Moody v. NetChoice*, concerning the regulation of the Internet in 2023. The first case established a fundamental precedent concerning online publications and is a valuable starting point for discussions on the status and future of international private law of the Internet as a supranational system. Precedents *NetChoice v. Paxton* and *Moody v. NetChoice* concern the constitutionality of state laws in Texas and Florida that regulate the activities of large internet platforms in the field of content moderation, i.e. freedom of speech on the internet. These issues are crucial for the future of shaping Internet jurisdiction and law in countries regulating digital platforms, including the scope of protection of the First Amendment to the U.S. Constitution concerning private companies.

The Internet is an international system, the U.S. Supreme Court said in *Reno-2*, and for that reason, it should not be restricted by national law. It is still problematic that content can be created in one country, hosted in another, and available globally. Different countries may have different regulations regarding, e.g. freedom of speech, defamation, pornography, hate speech, etc. A user who publishes content legally in country A can be sued for its publication in country B — e.g. under the «place of harm» principle.

Introduction to the problem. In 1996, the United States Congress passed the Communications Decency Act (CDA) as part of the Telecommunications Act of 1996. The act was intended to regulate pornographic and «obscene» materials on the Internet. Specifically, It was made a crime to knowingly transmit «obscene or indecent» messages to minors or to make such content available to minors in a way that was «patently offensive» by social norms.

The law raised serious constitutional concerns because it was unclear what constituted «indecent» or «patently offensive» in a global medium. How could the law protect children without violating adults' rights to information?

Shortly after the law was passed, it was challenged by the ACLU and a coalition of activists, internet service providers, and publishers, who argued strongly that the CDA was overly broad and therefore violated First Amendment protections for free speech.

The 1997 case of Reno v. ACLU. In June 1997, the U.S. Supreme Court, in a 7–2 decision, struck down as unconstitutional key provisions of the Communications Decency Act (CDA) of 1996 that criminalised the transmission of content over the Internet that was deemed «indecent» or «grossly offensive» by community standards. The court ruled that the regulations violated the Constitution's First Amendment guarantee of free speech because they were too broad and could unduly restrict the legitimate speech of adult Internet users [1].

The Judge John Paul Stevens, author of the majority opinion, emphasised the unique nature of the Internet as a medium of communication, stating that it is fundamentally different from traditional media such as radio or television. He noted that Internet users must take active steps to access certain content, which means that it is not inadvertently imposed on recipients. Accordingly, the Court held that the Internet deserves full First Amendment protection, as does the printed press.

The court rejected the government's arguments, which referred to previous rulings on content regulation in broadcast media, such as the cases *FCC v. Pacifica Foundation*(1978) or *Ginsberg v. New York*(1968). These precedents were found not to apply to the Internet because it differs from broadcast media in terms of accessibility and the nature of communication.

The verdict in the case *Reno v. ACLU* set an important precedent by confirming that the Internet as a medium of communication is subject to the full protection of freedom of speech, and any attempts to regulate it must be precise and cannot lead to excessive restrictions on legal expression. Moreover, the CDA was overly broad and vague: it used imprecise terms such as «indecent» and «patently offensive,» which could constitute a restriction on an adult's right to freedom of expression and access to information.

The paradox is that there is no clear way to enforce the CDA law without limiting the freedom of speech protected by the U.S. Constitution. The rights of adults cannot be violated in order to protect minors, and while the government has a legitimate interest in protecting children, it cannot do so by undermining the rights of adults. The Supreme Court emphasised in its ruling that less restrictive alternatives to protecting children are available (such as filtering software or parental control tools).

The criminalisation was harsh because the CDA imposed criminal sanctions, which made the provisions of the Act particularly dangerous, given the inconsistency, generality and hence the possibility of different interpretations, and thus the possibility of accusing and punishing innocent people.

Key legal principles that emerged from the *Reno II* precedent and First Amendment protections were given full application to the Internet: The Court extended full First Amendment protection to speech on the Internet, in contrast to the much higher limits on free speech that apply to other broadcast media.

The issue of jurisdiction of law in the context of the case *Reno v. ACLU* and the general protection of freedom of speech on the Internet mainly concerns the question: Which country or court can effectively regulate and enforce the law on global internet content?

In the case of *Reno v. ACLU* the US Supreme Court has considered only Compliance with US Domestic Law (CDA) with the constitutional protection of free speech guaranteed by the First Amendment. This means that it was a case internal in terms of jurisdiction — it concerned the competence of the US Congress to regulate content published on the Internet within the jurisdiction of the United States [2].

However, the verdict was of international importance because he pointed out that, first of all, the Internet as a medium has no limits, and the content is available everywhere. Secondly, the state cannot limit in a broad and imprecise way access to content on the Internet, even in the name of protecting minors, if in doing so it violates the rights of adult users.

Legal consequences of the precedent for jurisdictional issues. The fear of multi-jurisdictional liability can lead to the so-called freezing effect, where service providers or users limit the content themselves to avoid the risk of liability in countries with more restrictive laws. This phenomenon undermines the ideal of freedom of speech and pluralism, especially in democratic countries. The case of *Reno v. ACLU* emphasised that the Internet requires a new legal approach, different from the model applicable to traditional media. Internet jurisdiction is fragmented, and sometimes conflictual — one country may want to ban content that another considers protected. This creates the need for international standards or agreements that will facilitate a coherent approach to jurisdiction and protection of rights in the digital environment.

Currently, in the United States, any government regulation of Internet speech had to be strictly in line with precedent: any attempt at new Internet legislation must be precise, clear, and not vague. The principle of legal presumption against censorship was adopted, that is, no law should restrict freedom of speech just because it may be inappropriate for children, especially when there are alternatives based on Internet users' choice.

The Internet, as a decentralised and transnational medium, poses unique regulatory challenges to legal systems. In this 1997 case against the American Civil Liberties Union, the U.S. Supreme Court issued the first significant decision on the constitutionality of Internet content regulation, invalidating the obscenity provisions of the Communications Decency Act (CDA). Although this was a domestic decision, the court's reasoning has global significance in the context of the global nature of the Internet, which implicitly suggests that U.S. Internet law should be viewed as an international system. The U.S. Supreme Court stated: «The Internet is a 'unique and entirely new medium for global human communication.»

This legal precedent indicated the actual legal nature of the Internet, «declaring» the features of the Internet that distinguish it from traditional media: 1) Cross-border, 2) Decentralization, 3) User control and accessibility.

Therefore, if we regard Internet law as an international system, we should consistently emphasise its transnational character, both objectively and subjectively. The global availability of Internet content creates conflicts between jurisdictions that have different standards and complexities. The US Supreme Court decision in *Reno II* demonstrated the inadequacy of domestic legal frameworks

in addressing the technological nature of the network. Jurisdictional ambiguities and challenges resulting from the distributed nature of digital infrastructure, between domestic law and global digital practice, remain unresolved.

The challenge since the Reno II precedent has perpetuated, well into the second decade of the 21st century, the thinking that Internet sovereignty requires international coordination [3].

Moreover, no state can regulate its own cyberspace on its own, due to the transnational nature of networks, and examples such as the extraterritorial application of the GDPR and data localisation in China illustrate this problem. The role of international law and institutions, and treaties such as the Budapest Convention and multi-stakeholder co-management models, are crucial to overcome regulatory gaps, and the normative implications and prospects based on the balance between fundamental rights, such as the international human rights system, should be accepted. Here, minimum standards should be defined to protect freedom of speech and privacy while responding to cyber threats [4].

Reno II showed the world how US legal decisions can influence global normative discourse and pointed to the need for international cooperation in moving beyond the domestic framework into the global space. The case of *Reno v. ACLU* provided not only constitutional guidance but also a philosophical foundation for building an international legal system for cyberspace.

NetChoice LLC v. Paxton of Texas and Moody v. NetChoice of Florida. In the last years of the 21st century, a particularly important case in the field of internet law has been the proceedings pending around state legislation in Texas and Florida, the purpose of which was to restrict the freedom of social media platforms to moderate content. These cases, *NetChoice LLC v. Paxton* in Texas and *Moody v. NetChoice* in Florida, were reviewed by the U.S. Supreme Court, which accepted them for consideration in 2023, and we are currently waiting for the expected rulings in this case.

The bills (HB 20 in Texas and SB 7072 in Florida) prohibit internet platforms like Facebook, X, and YouTube from removing, blocking, or demoting content based on the worldview it expresses. They also require social media platforms to disclose their moderation mechanisms and provide justification for removing content. Users who are «censored» by social media platforms gain a basis for pursuing their rights in court.

NetChoice challenged the First Amendment to the U.S. Constitution because it violates the constitutional right of platforms to edit and select content. This raised a constitutional issue, the fundamental legal question of which is whether a state can force private digital platforms to publish certain content, and therefore whether they can be treated as so-called common carriers (entities obliged to be neutral) or rather are they entitled to the status of choosing editors, similarly to the printed press, with full freedom of the press.

The status of the proceedings for 2025 is as follows: 1) The Federal District Court found the state law unconstitutional; 2) The Texas Fifth Circuit Court of Appeals upheld the regulations, finding that the platforms were not editors; 3) Florida's Eleventh Circuit Court of Appeals, on the other hand, ruled that

the law violated the platforms' rights; 4) The Supreme Court heard the cases in 2024 and a ruling is expected in mid-2025.

If we compare the aforementioned cases with *Reno v. ACLU*, it is worth recalling that the *Reno* precedent concerned state restriction of content, while *NetChoice* is about imposing a state obligation to publish content. *Reno II* defended the right of citizens to free expression; *NetChoice* is about establishing the right for platforms to refuse to publish certain content. *Reno II* defined the Internet as a space of free speech, and the *NetChoice* precedent may redefine the scope of autonomy of expression on the Internet.

Will the *NetChoice v. Paxton* ruling have a global impact on international internet law and the future of online content moderation on social media platforms? In 2023, the U.S. Supreme Court agreed to hear both cases and will hear oral arguments in early 2024. The decision is pending as of May 2025, but it is expected to be as fundamental to platform regulation as *Reno* was to free speech online. In practice, federal district courts have repeatedly struck down regulations in the U.S. since 2023, rulings in favour of *NetChoice*.

Common law v. European law. In the context of disinformation, hate speech and the impact on political pluralism, will US precedents be the interpretation for international law, or will a completely different practice emerge under continental law, especially in the context of EU solutions such as the Digital Services Act (DSA)? Is there an implicit consent among European societies to mechanisms for controlling free speech on the Internet that is greater than in the US?

The thesis that there is an implicit, although ambiguous, consent in Europe to the functioning of mechanisms limiting freedom of expression on the Internet is justified. The consent of Europeans, conditional and contextual, results from the preferences of protecting the public interest, national security, human dignity, social order and the need to counteract disinformation and hate speech in networks. It is different in nature compared to the American constitutional approach to freedom of speech.

Unlike the United States, where the First Amendment to the Constitution grants freedom of speech an almost absolute character, European legal systems, under Article 10 of the European Convention on Human Rights, recognise freedom of expression as a right subject to limitations [5]. It may be limited in situations requiring the protection of other constitutional values, such as state security, public order, protection of the reputation of other people or public morality. This fundamental difference makes European societies more favourable to the intervention of state institutions and private entities in the online communication space [6].

EU member states have introduced several regulations that restrict freedom of expression on the Internet, including the German *Netzwerkdurchsetzungsgesetz* (NetzDG), the French Hate Speech Act, and the EU Digital Services Act (DSA). It is noted that these regulations have not met with mass public resistance, which may suggest that there is an implicit acceptance of the need to moderate content in the public interest.

Public opinion polls (e.g. Eurobarometer, EU DisinfoLab) show that EU citizens largely accept actions aimed at countering disinformation, hate speech

and extremist content. This stems from the belief that unrestricted freedom of speech can lead to serious social threats, including political polarisation and human rights violations. Trust in state and regulatory institutions, both national and EU, helps maintain social acceptance of interference in the sphere of digital communication.

There are also arguments questioning the existence of presumed consent, which I would like to cite here. The opposition to the arbitrariness of the actions of the so-called Big Tech is being increasingly strongly articulated. In Poland, there are demands to limit the influence of platforms on public debate. Issues are also raised about the lack of transparency of moderation algorithms and the lack of effective appeal mechanisms. In this context, we can talk about the growing distrust of a significant part of European citizens towards uncontrolled content moderation.

«*Europe against the USA?*» In the United States, freedom of speech is treated as a paramount value, even at the cost of tolerating false or controversial content. In Europe, a balanced approach prevails, which takes into account the need to protect other constitutional goods. The European state not only can, but should, intervene in the case of content that poses a threat to the democratic order [7].

It can therefore be argued that there is an implicit social consent in Europe to control freedom of expression in the digital space, provided that these activities serve the common good and are subject to appropriate oversight mechanisms. This consent is not unconditional, and the growing expectations regarding transparency and accountability of digital platforms may lead to further development of the regulatory framework. Europe is moving away from a model of absolute freedom of expression towards a model of responsible freedom, embedded in a broader order of democratic values.

Time will tell whether censoring content from a European perspective is not a principle of moral imperative.

The Concept of Internet Jurisdiction. Jurisdiction is an absolutely crucial issue in any case concerning the Internet. The term «jurisdiction» has more than one meaning. In discussing Internet law in case law, it is worth noting the decision of the Chief Justice of Australia in Gutnick, jurisdiction refers both to «the susceptibility of the defendant to the process in such a way as to enable the court to determine the controversy which the process seeks to resolve and, secondly, as relating to a particular territorial or legal area or legal district» [8].

Although the term «jurisdiction» can be used for both purposes, in my understanding, it refers to the first concept, since the first issue that a court considers in a cross-border dispute is whether it can seek jurisdiction to hear the dispute in question. The court must have both subject-matter jurisdiction over the type of dispute and subject-matter jurisdiction, i.e. jurisdiction over the parties involved in the dispute. In practice, the subject-matter jurisdiction criterion simply means that a plaintiff cannot, for example, refer to a domestic court in a dispute concerning a merger between two companies from third countries. Another example would be that a party must bring proceedings at the appropriate judicial level; it is usually not possible to refer to the highest court of a country

at an early stage of the legal proceedings. However, the issue of subject-matter jurisdiction in the case of the Internet is much more complex.

The criterion of personal jurisdiction or jurisdiction in personam in the case of Internet disputes can raise issues whose central point is very complex legal discussions. As a rule, personal claims mainly focus on location. For example, the court determines where a given contract was concluded, from which IP address, where the contract was breached, where the contract was performed, where the tort was committed, where the damage was suffered, where the server is located and where the defendant has his registered office, domicile or habitual residence.

While the jurisdictional grounds for contractual disputes often point to a court in one of the home countries of the parties to the contract, the jurisdictional grounds relating to torts are extremely broad in the internet context, as in the case of compensation for cyberattacks on bank customer accounts.

The legal order of the European Union has established an international instrument, Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters, commonly known as Brussels I bis. The purpose of this legal act is to harmonise the rules on determining the jurisdiction of the courts of the Member States and to improve the recognition and enforcement of judgments within the Union.

The general principle resulting from Article 4(1) of that regulation is that a person domiciled in a Member State should be sued in the courts of that State. This principle is intended to ensure predictability and protect the interests of the defendant [9].

At the same time, the regulation provides for exceptions to the general rule in the form of so-called special jurisdiction, which allows claims to be brought also before the courts of other Member States.

In particular, pursuant to Article 7(2) of Regulation 1215/2012, in matters relating to tort or delict-like acts, the plaintiff may bring an action «in the courts for the place where the harmful event occurred or may occur» [10].

This provision gives the injured party the possibility to choose between two potential courts: the court of the place where the causative action took place and the court of the place where its effects occurred.

Despite the existence of a unified jurisdictional system within the European Union, the issue of infringements of personal rights in the online space still raises serious doubts of interpretation. A significant difficulty is determining the territorial point of reference for an event causing damage in the digital environment. Due to the transnational nature of the Internet, the lack of assignment of Internet communication to a specific territory and the limited possibility of identifying the location of users, assigning national jurisdiction becomes a challenge [11].

Consequently, despite the application of the Community legal framework, the practical application of the provisions on jurisdiction in cases of defamation, infringement of image or other personal rights on the Internet requires further clarification of case law and harmonisation, taking into account the specificity of the digital environment, mainly technology [12].

At present, the issue of jurisdiction is most often regulated by contracts, in particular through so-called choice of court clauses (eng. choice of forum clauses). Issues related to this practice are discussed in the context of choice of law clauses, which are also common in legal transactions. At this stage, it should only be pointed out that the validity of jurisdiction clauses may, but does not have to, be subject to limitations resulting from the absolutely binding epises, such as the ones mentioned above Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council, which, following Article 18, introduces an exception to the principle of freedom of choice of court in the case of civil contracts in commercial transactions. This provision protects the consumer by granting him the right to bring an action against the entrepreneur in the court of the country of his domicile, while at the same time limiting the entrepreneur to sue the consumer only in the courts of the same country. For the parties to the contract the issue of jurisdiction is fundamental for several reasons. Typically, a party may seek to conduct proceedings in its home country for practical reasons, such as confidence in the local court system, familiarity with procedures, or the desire to minimise its own costs while increasing the costs borne by its opponent.

However, what is often even more important is that the choice of court determines the application of specific conflict rules and thus influences the determination of the applicable law, substantive law applicable to resolving a dispute. The content of the substantive law applied, in turn, directly influences the outcome of the dispute, often determining which party has a better chance of winning. For this reason, disputes regarding court jurisdiction are in practice often linked to the pursuit of obtaining favourable substantive law.

It should also be noted that even if the court determines that foreign substantive law is applicable, it will still apply its procedural law. In certain cases, procedural norms may be decisive — for example, in the area of admissibility of evidence or the procedure for examining a case in jury proceedings.

From a normative point of view, the jurisdictional dilemma essentially comes down to the need to balance two values: too broad jurisdictional claims may violate the rights of the defendant and lead to their unequal procedural treatment, while too narrow an interpretation of jurisdiction may effectively deprive the plaintiff of access to effective legal remedies. Jurisdiction, as an institution designating the court competent to hear the dispute, must therefore be shaped in a way that maintains a balance between the need to protect the procedural interests of both parties.

The importance of jurisdictional rules however, it goes beyond the interests of individual parties to the proceedings. In addition to the considerations of predictability and accessibility for the parties, there is also a third, systemic dimension, where jurisdictional rules are of key importance from the point of view of the organisation of justice. Courts can be located in appropriate places and appropriately equipped, both in terms of staff resources and specialisation, if it is possible to predict the type and number of cases in which they will be addressed. In the context of the issue of jurisdiction, it is necessary to emphasise its fundamental role not only in the context of protecting individual rights, but

also in the broader context of the functioning of the judicial system and the rule of law. It should also be emphasised that jurisdiction is one of the fundamental concepts of public international law. The impossibility of effective exercise of jurisdiction may undermine the very existence of statehood. As indicated in the classic definition: «Jurisdiction is an essential attribute of the sovereignty of that state, as of any sovereign and independent state, which has authority over persons and things within its territorial borders, both in civil and criminal matters» [13].

From the perspective of international law, a state that cannot exercise jurisdiction loses the essential feature of a sovereign being, which makes this institution not only a procedural instrument but also a constitutive element of states in the international context.

Interpretation «targeting-based jurisdiction». There is currently a legal solution called targeting-based jurisdiction, which is jurisdiction based on direction. This is a modern approach to deciding which courts can rule on Internet matters. It protects against accidental «influence» on another's jurisdiction and supports the balance between the global reach of the Internet and the sovereignty of states. It is not certain whether he will find applications in private international law, but subsequent case law in the US and the EU indicates the formation of a certain trend.

Model targeting-based jurisdiction is based on the assumption that a court of a given country may consider itself competent not only if the content is available there, but also when it was clearly «targeted» to users within its jurisdiction. The question remains whether the subject intentionally or foreseeably directed your online activities at residents of a particular jurisdiction? According to Prof. Daniel Svantesson, an expert in private international law, can be carried out target test.

Firstly, it has to be done «commercial targeting», or whether the activity was directed on a commercial basis for a given market, e.g. availability of language, currency, shipping options.

Secondly, the factor of «targeting technology» must be taken into account, checking if geolocation technologies were bypassed, to enable or disable access from a given jurisdiction. Could the lack of geoblocking indicate targeting of users from a specific country?

The third element of the test is knowledge-based targeting, when we investigate whether the subject knew or could reasonably have known that his actions affected users from a given jurisdiction, whether he had access and knew it from e-mails, customer contact, orders, and visit statistics [14].

In the US, federal courts have begun to apply the «targeting» test to determine personal jurisdiction over the Internet, particularly after the case *Zippo Manufacturing Co. v. Zippo Dot Com, Inc.*, 952 F. Supp. 1119 (W.D. Pa. 1997) in which a federal court in Pennsylvania distinguished three levels of parties on the Internet: the first are the websites conducting interactive activities and transactions, and these are subject to jurisdiction. The following websites are passive, with content only, are not subject to state jurisdiction, and «intermediate» parties who are subject to further analysis as to whether they were «targeted» [15].

In later cases (e.g. *ALS Scan v. Digital Service Consultants*, 2002), federal courts began to more formally require targeting of online activities to recognise the jurisdiction of a given court.

In the EU, this model has been taken into account in the case law of the Court of Justice of the EU, including in cases concerning Brussels I bis regulations (resolution of cross-border disputes). Case C-585/08 *Pammer & Alpenhof* (TSUE, 2010)

The CJEU ruled that the courts of a Member State may have jurisdiction if the entrepreneur intended to run a business in the user's country (e.g. through advertising, accepting orders from a given country). The departure of the ECJ is consistent with the principle «directing activities» in the EU, as set out in Article 17(1)(c) of the Brussels Ia Regulation.

The advantages of Prof. Daniel Svantesson's model include: protection of users in a given jurisdiction from the effects of foreign entities' actions and avoiding excessive jurisdiction in cases where the connections are only technical (e.g. website accessibility). It also increases predictability for online entrepreneurs. However, the model may be difficult to apply in practice, where many websites have a global reach without clear targeting. In addition, the procedure itself requires an analysis of technology, content and intentions, influencing the costs of the proceedings.

In my opinion, the model may lead to jurisdictional uncertainty when courts in different countries interpret the elements of the test differently.

The issue of jurisdiction must be considered from at least two perspectives. For the parties, the question is: in which forum(s) can the case be heard? For the judge, the question is: can I exercise jurisdiction in the case? When the judge concludes that he can exercise jurisdiction in this case, he may ask two more judicial questions: do I have the right to decline my jurisdiction? And if so, should I decline to exercise jurisdiction in this case? While the jurisdiction is quite similar across U.S. states, the power and willingness of courts to decline jurisdiction vary considerably, from state to state.

Scope of jurisdictions. Whether or not to grant jurisdiction to a court often depends on what that court will do if it does claim jurisdiction. For example, if we know that the court is likely to want to impose its will on the entire world, for example, by the decision to delete certain Internet content globally, we may be reluctant to grant jurisdiction to that court in the first place. Indeed, whether or not we agree with the court that claims jurisdiction in the first place, we may have concerns about the reach of orders issued by the court. In this matter, we begin to see the outlines of an additional dimension of jurisdiction — something we may call the «scope of jurisdiction» or, perhaps more accurately, the «scope of remedial jurisdiction.»

The scope of jurisdiction refers to the respective geographic scope of the orders made by a court that has personal jurisdiction and subject matter jurisdiction. This question has received much less attention to date than other aspects of jurisdiction. However, it is a question that is gaining importance and therefore deserves consideration. For example, imagine that a court must decide, on the issue of the scope of copyright infringement, whether to award

damages because a company based in State A sold illegal hard copies of a film in some states, including State A. The court might decide to award damages only for the illegal copies sold in State A (a modest jurisdictional claim). Or it might decide to award damages for illegal copies sold anywhere in the world, a blanket jurisdictional claim. Of course, it might choose some form of middle ground, such as awarding damages for illegal copies sold in states «covered» by the seller.

One such example can be found in the following quote from the eDate case, commenting on the approach of the European Commission Regulation EU to jurisdiction in tort cases: Article 5(3) of the Regulation should be interpreted as meaning that in the case of an alleged infringement of personal rights through content placed online on a website, a person who considers that his or her rights have been infringed has the possibility of bringing an action for liability for all the damage caused, either before the courts of the Member State where the publisher of that content is established or before the courts of the Member State where his or her centre of interests is situated. That person may, instead of bringing an action for liability for all the damage caused, bring an action before the courts of any Member State in whose territory the content placed online is or was accessible [16].

These courts shall only have jurisdiction for damage caused in the territory of the Member State of the court seized. This declaration sets out the rules on personal jurisdiction, stating, for example, that an action may be brought before the courts of the Member State where the publisher of that content is domiciled or before the courts of the Member State where its centre of interests is situated. However, it expressly and also unambiguously defines the scope of jurisdiction. For example, it clearly states that if you sue where the defendant is domiciled or where your centre of interests is located, the applicable scope of jurisdiction is global, whereas if you sue in another country, the applicable scope of jurisdiction covers only that Member State.

While the issue of jurisdictional scope has always had to be relevant in private international law, there is no doubt that issues of jurisdictional scope are particularly controversial in the context of removing, blocking or delisting Internet content, because in this context there are significant cross-border implications: an order by a court in State A to remove content from the Internet directly affects what content persons in other States can access online.

The growing importance of jurisdictional scope is largely due to the fact that we are increasingly seeing litigation against online intermediaries such as search engines, social media operators and video hosting platforms. Such intermediaries have the ability to achieve global takedown, blocking or delisting of content on the basis that the content is incompatible with the laws of a particular country.

Recognition and enforcement of judgments. Among the rules of private international law, few are as frequently challenged by the courts as those concerning the choice of law. Although this issue is sometimes referred to as the «central conflict issue of private law,» as previously indicated, its proper discussion should take place in close connection with the analysis of jurisdiction. Only

once the court has established its jurisdiction can it move on to the question of which law should be applied. Indeed, since it is the applicable law that sets the standards on the basis of which the decision is made, from a certain perspective, it may be said that the choice of law is the most important issue in private international law.

The conflict rules regarding choice of law generally focus on location — a good example of this is the rule common in tort cases, the law of the place of the offence (i.e. the law of the place where the tort was committed). Although the way in which this principle is applied varies from country to country, a common feature is the frequent preference for the law of the market (i.e. the law of the country in which the proceedings are conducted). For example, under Australian law, the rule of law of the place of the offence is seemingly neutral in nature — it indicates the place where the tort was committed. However, the detailed rules of defamation law favour the law of the court adjudicating. Since the tort of defamation is considered to occur where a third party becomes familiar with the defamatory material, it is relatively easy to show that the law of the place of the offence points to law of the market — it is enough to prove that someone in the territory of Australia (or more precisely: in the desired federal state) read or heard the content.

An important difference between jurisdiction and choice of law is that while jurisdictional rules may designate multiple forums (courts), it is generally accepted that choice of law rules should lead to the determination of only one applicable law. Currently, location-oriented conflict rules do not always meet this assumption, especially in the context of the Internet, where identifying «one» law can be difficult or even artificial.

In more general terms, we can speak of a normative dilemma: each state has a legitimate interest in applying its own regulations to actions taken on its territory or causing actual or potential effects there. As a result, due to the diversity of legal systems, entities operating in the online environment must deal with a heterogeneous mosaic of regulations, the availability and, above all, comprehensibility of which is not always obvious, especially for transnational entities.

Even before a judgment in favour of the client is issued, the attorney should consider its potential enforcement. If the debtor has sufficient assets in the territory of the court that ruled in the case, the problem is limited to the execution of local procedures. However, the matter becomes more complicated when the debtor's assets are not located in the jurisdiction of the court issuing the judgment, or when they are insufficient to cover the liabilities resulting from the judgment.

Although most of the literature on private international law in the context of the Internet focuses on the closely related issues of jurisdiction and applicable law, the key role of recognition and enforcement of judgments cannot be ignored. After all, the mere knowledge that a given court may accept jurisdiction and apply a given law is of limited value if the judgment cannot be enforced in the country where the opposing party's assets are located [17].

Recognition and enforcement of judgments in a foreign country is rarely a simple process. On the contrary, the overall complexity of this procedure is a

de facto form of protection for defendants in cross-border disputes. Even with a positive decision, obtaining real benefits may be significantly hindered by legal, procedural and political barriers in the enforcement country [18].

Frequent jurisdictional issues related to content violating national law. In some such cases, courts order global blocking without much discussion on the subject. In other cases, the scope of the jurisdictional issue is a central element of the dispute.

An example of the latter type is found in the Canadian Google case. Justice Fenlon of the Supreme Court of British Columbia decided to block certain Google sites worldwide. Google argued that if an injunction were granted, it should be limited to «Google.ca,» the site designated for Canada, on the grounds that no court should be required to issue an injunction that has worldwide reach; after all, what is illegal in State A may be perfectly legal, and even required by law, in State B. However, the Court stated: «Although Google has a website for each country to which searches in that country are directed by default, users can bypass that default and access Google sites in other countries. For example, even if the defendants' websites were blocked for searches conducted through www.google.ca, Canadian users could go to www.google.co.uk or www.google.fr and obtain results, including the websites that the Court ruled against».

In Canada, a landmark court decision ordered Google to globally block search results that linked to infringing websites. The case involved a dispute between a Canadian company, Equustek Solutions Inc., and a former distributor who was illegally selling its products online. Although Google was not a direct party to the dispute, the Supreme Court of Canada ordered it to remove links to infringing websites not only from the Canadian version of the search engine, but from all versions of Google worldwide.

The Court's position was based on the premise that the effectiveness of the judgment required global application because the defendants were selling primarily outside of Canada. Therefore, local restrictions (e.g., only in the .ca domain) would be insufficient to prevent further infringement of Equustek's rights. The Court found that the protection of its judgments must extend to actions taken from any jurisdiction, because otherwise searchers from other countries could still access illegal content, which would undermine the effectiveness of the judgment [19].

The ruling has sparked an international debate about the limits of national courts' jurisdiction in the context of the global internet and the ability to enforce local law in a digital space that is, by its nature, borderless. Critics have said it could lead to abuses as different states begin to demand global enforcement of their norms, which could in turn threaten free speech and the openness of the internet [20].

Given the availability of alternative search engines, this argument is hard to maintain. The fact that one particular search engine blocks reliable search results worldwide does not affect the availability content in question; the content is still there, you just can't find it using that particular search engine. Consequently, the content can still be accessed using an alternative search engine.

But the Court, to its credit, has interpreted this: Although there are other search engines, Google does not dispute the plaintiff's claim that Google's position as a search engine used up to 70–75% of internet searches mean that defendants will not succeed if they cannot be found using Google search services. With this in mind, the Court found that: «Google is an innocent bystander, but it unknowingly makes it easier for the defendants to continue violations of the orders of this Court. There is no other practical way to stop sales on the defendants' website». The last sentence in this quote is especially incorrect. For example, a sale requires some form of payment method, so another practical way to stop sales on the defendants' website could be a non-built-in payment mechanism.

Another notable example of the growing importance of the scope of jurisdiction is the Google Spain «right to be forgotten» case. In light of the above, I believe it is important that we recognise the issue of the scope of (remedial) jurisdiction as a distinct issue in private international law.

The issue of jurisdiction over the activities of transnational digital corporations such as Google is causing increasing controversy in public and private international law. In particular, in the face of national court rulings ordering the global removal of content from search results (e.g. in the case *Google Inc. v. Equustek Solutions Inc.*), the question arises about the limits of permissible legal control over global digital platforms. Google is an entity operating on a global scale, which becomes sensitive when adjudicating in different countries, each of which is guided by its own legal system, human rights standards and cultural values.

This situation leads to the so-called «jurisdictional entanglement» effect (jurisdictional overreach), in which many courts claim the right to adjudicate on the actions of one entity on the basis of their national regulations. This carries the risk of a conflict of norms and an excessive burden on internet platforms to comply with conflicting legal obligations. As noted by Judge Abella in the case *Equustek*, it is not a flaw in the legal system but the very nature of global technology corporations that makes them susceptible to regulation by multiple jurisdictions. However, as some commentators have pointed out, fears of multi-jurisdictional control may be exaggerated. Google, while theoretically vulnerable to court orders from multiple countries, in practice often negotiates with governments, uses appeal mechanisms, and is able to effectively limit the scope of unfavourable judgments [21].

Moreover, the growing number of court cases concerning content moderation, the right to be forgotten, and preventive censorship highlights the lack of consensus on what values should dominate the digital space. Attempts to impose local standards on global platforms may lead to the fragmentation of the internet (so-called splinter internet) and restrictions on the freedom to exchange information [22].

It is striking, given the careful consideration given to the scope of the remedial jurisdiction in the Canadian Google case, that Judge Groberman's statement. Are overbroad jurisdictional claims questions of law or defects in law, and not merely the result of certain adopted business structures? Business itself

is in no way meaning does not require an overly broad scope of jurisdictional claims. Judge Groberman emphasised that in exercising its discretion the Court is to take into account territorial competence and the existence of jurisdiction in personam over the parties, as well as many other factors. Courts must exercise considerable restraint in granting remedies that have international implications. And this leads to the crux of the matter, that in addition to the limitations on territorial competence and the existence of jurisdiction in person over the parties, a separate issue is the problem of how we should determine the scope of (remedies) jurisdiction.

Waiver of jurisdiction: forum non conveniens and the online cross-border dispute. It seems that the problem of jurisdiction in matters related to the Internet will find its solution within the doctrine that the forum is not appropriate. States will increasingly adopt the position: «Of course, we have jurisdiction — the damage occurred in our territory, we can serve the process — but it will be much more appropriate to hear the case somewhere else.» Although domestic courts may formally have grounds for recognising jurisdiction, considerations of efficiency, access to evidence or where the damage occurred may lead to a decision not to exercise it [23].

In general, courts of civil law countries have less room to refuse jurisdiction than courts of common law systems. In many continental law systems, the basis for refusal is usually the principle alone. The case is pending elsewhere (i.e. the existence of parallel proceedings before another court).

In common law countries, as well as in some civil law countries, such as Sweden, it is possible to refuse to exercise jurisdiction on the basis of the principle that the forum is not appropriate. However, the interpretation of this doctrine varies widely. In most common law countries, a court may decline jurisdiction if a more appropriate forum exists. In Australia, for example, a court will decline jurisdiction only if it is clearly inappropriate (an inappropriate forum) [24].

Although in the common law doctrine the forum is not appropriate plays an important role, its significance is sometimes weakened by the growing tendency to sue only for damages incurred locally. Such an approach may defeat the purpose of applying this doctrine. In cases such as *Dow Jones v. Gutnick* (Australia), *Harrods v. Dow Jones* (England), *Investasia* (Hong Kong) or *Breeden v. Black* (Canada), the courts found no grounds for refusing jurisdiction because the claims concerned only damages incurred in their territory. And which court is better suited to hear a case concerning only damages incurred in country X than a court of that country? [25].

A logical, otherwise, interpretation may lead to a situation in which the plaintiff circumvents the doctrine forum is not appropriate. However, the plaintiff does so at the cost of receiving compensation only for the damage caused in the country where the court is located. Consequently, even if the doctrine the forum is not appropriate may not protect a foreign defendant from being sued on a specific forum, it may have the effect of preventing the plaintiff from seeking compensation for damage allegedly incurred in multiple jurisdictions, which is very important in the Internet law matters discussed.

Conclusions. Among the rules of private international law, few are as frequently challenged by the courts as those concerning the choice of law. Although this issue is sometimes referred to as the «central conflict issue of private law,» as previously indicated, its proper discussion should take place in close connection with the analysis of jurisdiction. Only once the court has established its jurisdiction can it move on to the question of which law should be applied. Indeed, since it is the applicable law that sets the standards on the basis of which the decision is made, from a certain perspective, it may be said that the choice of law is the most important issue in private international law.

The conflict rules regarding choice of law generally focus on location, a good example of which is the rule common in tort cases, the law of the place of the offence (i.e. the law of the place where the tort was committed). Although the way in which this principle is applied varies from country to country, a common feature is the frequent preference for the law of the market (i.e. the law of the country in which the proceedings are conducted). For example, under Australian law, the rule of law of the place of the offence is seemingly neutral in nature, indicating where the tort was committed. However, the detailed rules of defamation law favour the law of the forum. Since the tort of defamation is considered to arise where a third party becomes familiar with the defamatory material, it is relatively easy to show that the law of the place of the offence points to law of the market, it is enough to prove that someone in Australia (in the desired state) read or heard the content.

An important difference between jurisdiction and choice of law is that while jurisdictional rules may designate multiple forums (courts), it is generally accepted that choice of law rules should lead to the determination of only one applicable law. Currently, location-oriented conflict rules do not always meet this assumption, especially in the context of the Internet, where identifying «one» law can be difficult or even artificial [26].

In more general terms, we can speak of a normative dilemma: each state has a legitimate interest in applying its own regulations to actions taken on its territory or having actual or potential effects there. As a result, due to the diversity of legal systems, entities operating in the Internet environment must deal with a heterogeneous mosaic of regulations, the availability and, above all, comprehensibility of which is not always obvious, especially for transnational entities [27].

SOURCES

1. Reno v. ACLU, 521 U.S. 844 (1997). U.S. Supreme Court opinion. Available online: Justia(Justia Law); also Global Freedom of Expression — Columbia University: Case Summary (Global Freedom of Expression).
2. Goldsmith, J., & Wu, T. (2006). Who Controls the Internet? Illusions of a Borderless World. Oxford University Press; też: Svantesson, D. J. B. (2016). Private International Law and the Internet. Kluwer Law International.
3. Reno v. American Civil Liberties Union, 521 U.S. 844 (1997); Calder v. Jones, 465 U.S. 783 (1984); Google Inc. v. CNIL, C-507/17, EU:C:2019:772 (European Court of Justice,

- 2019); *Zippo Manufacturing Co. v. Zippo Dot Com, Inc.*, 952 F. Supp. 1119 (W.D. Pa. 1997).
4. The following norms and entities are referred to: International Covenant on Civil and Political Rights, 16 December 1966, 999 U.N.T.S. 171., Convention on Cybercrime, 23 November 2001, Europ. T.S. No. 185., General Data Protection Regulation (GDPR), Regulation (EU) 2016/679, 2016 Official Journal of the EU (L 119) 1. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2011). The role of online intermediaries in supporting public policy objectives; United Nations Human Rights Council. (2012). Promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet, A/HRC/20/L.13.
5. United States Constitution, First Amendment: «Congress shall make no law [...] abridging the freedom of speech, or of the press...» This text has been interpreted by the U.S. Supreme Court as giving freedom of speech a nearly absolute character, especially against state censorship. See Council of Europe, European Convention on Human Rights, Article 10; Source: U.S. Const. amend. I.
6. Sadurski, Wojciech, «Freedom of Speech and Its Limits.» Kluwer Law International, 1999. The author emphasizes that European legal systems base the protection of freedom of speech on the principle of proportionality and balancing with other values.
7. Barendt, E. (2005). *Freedom of Speech* (2nd ed.). Oxford University Press. Sunstein, C. R. (2018). *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton University Press. też: Keller, D. (2021). The Rise of Global Internet Regulation. In J. Zittrain (Ed.), *The Future of the Internet* (pp. 103–129). Harvard University Press. zob. U.S. Const. amend. I.
8. Judgment of the High Court of Australia in *Dow Jones and Company Inc. v Gutnick*, 2002, HCA 56, para 113.
9. Kramer, X. E. (2015). Cross-border enforcement and the Brussels I-bis Regulation: Towards a new balance between mutual trust and national control over fundamental rights. **Netherlands International Law Review*, 62*(3), 331–351.
10. Court of Justice of the European Union (CJEU), Case C-509/09 and C-161/10 *eDate Advertising GmbH v X and Martinez v MGN Ltd*, ECLI\ :EU\ :C:2011:685.
11. De Franceschi, A. (Ed.). (2021). *European Contract Law and the Digital Single Market: The Implications of the Digital Revolution**. Intersentia.
12. Svantesson, D. J. B. (2017). *Solving the Internet Jurisdiction Puzzle*. Oxford University Press
13. *West Rand Central Gold Mining Co. v. The King* [1905] 2 KB 391 (High Court of Justice, King's Bench Division)
14. Svantesson, D. (2016). *Private International Law and the Internet*. Kluwer Law International.
15. Michael Geist, «Is There a There There? Toward Greater Certainty for Internet Jurisdiction», *Berkeley Technology Law Journal*, Vol. 16, No. 3 (2001), s. 1345–1406.
16. it is worth noting the relevant points of the reasoning: paragraphs 45–55 (concerning jurisdiction on the Internet and the 'centre of vital interests'). Judgment of the CJEU of 25 October 2011, joined cases C-509/09 and C-161/10, *eDate Advertising GmbH v. X and Olivier Martinez and Robert Martinez v. MGN Limited*, ECLI:EU:C:2011:685.
17. Rud, Tamara, Wojciech Słomka «Liberalizm, neoliberalizm, sieci anonimowe następstwa prawne wobec cyberprzestrzeni!», *Polityczne i prawne aspekty postrzegania*

- rzeczywistości społecznej Zagadnienia wybrane (Red) Zdzisław Sirojć i Wojciech Słomski (2024) Wydawca Oficyna Wydawnicza Aspra-JR, 2024 ISBN 8382093167, 9788382093162, <https://skupszop.pl/polityczne-i-prawne-aspekty-postrzegania-zdzislaw-sirojc-9788382093162?id=6189529&source=lbx&origin=product&type=trends>
18. Rühl, G. (2008). «Party Autonomy in the Private International Law of Contracts: Transatlantic Convergence and Economic Efficiency.» In: Comparative Research in Law & Political Economy, Research Paper No. 19/2008.
19. Peguera, M. (2018). «The Territorial Scope of Intermediary Injunctions: Google v. Equustek». Journal of Intellectual Property, Information Technology and E-Commerce Law (JIPITEC), Vol. 9.
20. Google Inc. v. Equustek Solutions Inc., 2017 SCC 34, <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/16701/index.do>, też: Geist, M. (2017). The Global Reach of Canadian Courts: Google v. Equustek and the Future of Global Takedown Orders. University of Ottawa, Faculty of Law. <https://www.michaelgeist.ca>, też Keller, D. (2017). Google v. Equustek: The Dangerous Precedent of Global Takedown Orders. Center for Internet and Society, Stanford Law School. <https://cyberlaw.stanford.edu/blog/2017/07/google-v-equustek-dangerous-precedent-global-takedown-orders>
21. Kuner, C. (2015). «The Internet and the Global Reach of EU Law.» In: Revue trimestrielle de droit européen, Vol. 51, pp. 225–242.
22. Google Inc. v. Equustek Solutions Inc., 2017 SCC 34, <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/16701/index.do>, też Goldsmith, J., & Wu, T. (2006). Who Controls the Internet? Illusions of a Borderless World. Oxford University Press. też DeNardis, L. (2014). The Global War for Internet Governance. Yale University Press.
23. Svantesson, D. J. B. (2012). Private International Law and the Internet. Kluwer Law International, też: Briggs, A. (2012). Private International Law in English Courts. Oxford University Press.
24. Mills, A. (2013). The Confluence of Public and Private International Law: Justice, Pluralism and Subsidiarity in the International Constitutional Ordering of Private Law. Cambridge University Press.
25. Precedensy: Dow Jones & Co. Inc. v. Gutnick, [2002] HCA 56 (Australia); Harrods Ltd v. Dow Jones & Co. Inc., [2002] EWCA Civ 664 (England and Wales Court of Appeal). zob. też: Breeden v. Black, 2012 SCC 19, <https://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/7986/index.do>. ; też: Kessedjian, C. (1995). Transnational Litigation and the Rejection of Jurisdiction: A Comparative Study of Forum Non Conveniens. International and Comparative Law Quarterly, 44(2), 409–440.
26. Fawcett, J., Carruthers, J., & North, P. (2008). Cheshire, North & Fawcett: Private International Law (14th ed.). Oxford University Press; też Hartley, T. C. (2009). International Commercial Litigation: Text, Cases and Materials on Private International Law. Cambridge University Press.
27. Mills, A. (2013). The Confluence of Public and Private International Law: Justice, Pluralism and Subsidiarity in the International Constitutional Ordering of Private Law. Cambridge University Press, też w: DeNardis, L. (2014). The Global War for Internet Governance. Yale University Press; Hartley, T. C. (2009). International Commercial Litigation: Text, Cases and Materials on Private International Law. Cambridge University Press.

УДК 355.02(045):351.86

DOI: 10.24144/2078-1431.2025.1(34).126-133

Ярослав Конопля,

доктор філософії в галузі знань Публічне управління та адміністрування,
доцент кафедри економіки та публічного управління, Львівський національний
університет імені Івана Франка (<https://orcid.org/0000-0002-3153-8335>)

Володимир Шевчук,

здобувач ступеня доктора філософії (PhD) спеціальності 281 «Публічне
управління та адміністрування», Національний університет
«Чернігівська політехніка» (<https://orcid.org/0009-0002-7320-1420>)

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЮ БЕЗПЕКОЮ: ВІД МЕНЕДЖЕРИЗМУ ДО ОБОРОННОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

У статті розглянуто питання формування та розвитку концепцій менеджеризму у публічному управлінні національною безпекою. Увагу приділено питанням розвитку концептуальних поглядів представників менеджеризму у публічному управлінні у контексті відходу від традиційної парадигми публічного управління до забезпечення єдності політики та управління. Обґрунтовано ефективність та результати публічно-управлінської діяльності безпосередньо пов'язуються з політичною сферою, в якій вони, власне, отримують своє основне значення. Акцентовано увагу на тому, що менеджеріальські концепції не позбавлені недоліків, які окреслюються загальною орієнтацією на відхід від адміністративних принципів побудови системи публічного управління та перехід до економічних, власне, ринкових принципів. Показано, що менеджеризм, як концептуальний підхід, залишається, з огляду на проблематику національної безпеки, малорозвиненим, потребуючи, не зважаючи на активізацію спроб адаптації сучасних підходів та принципів управління до потреб публічного управління національною безпекою, визначення фундаментальних засад нової філософії у сфері, перш за все, оборонного менеджменту. В останньому випадку концептуалізація менеджеризму у публічному управлінні національною безпекою набуває нового змісту.

Ключові слова: менеджеризм, національна безпека, оборонний менеджмент, підходи, принципи, публічне управління, стратегічний оборонний менеджмент.

The article considers the issue of the formation and development of managerialism concepts in public management of national security. Attention is paid to the issues of the development of conceptual views of representatives of managerialism in public management in the context of moving away from the traditional paradigm of public management to ensuring the unity of policy and management. It is substantiated that the effectiveness and results of public management activities are directly related to the political sphere, in which they, in fact, receive their main meaning. Attention is focused on the fact that

managerial concepts are not devoid of shortcomings, which are outlined by the general orientation towards moving away from the administrative principles of building a public management system and moving towards economic, in fact, market principles. It is shown that managerialism, as a conceptual approach, remains, in view of the problems of national security, underdeveloped, requiring, despite the intensification of attempts to adapt modern approaches and principles of management to the needs of public management of national security, the definition of the fundamental principles of a new philosophy in the field, primarily, of defense management. In the latter case, the conceptualization of managerialism in public management of national security takes on new meaning.

Keywords: *managerialism, national security, defense management, approaches, principles, public administration, strategic defense management.*

Постановка проблеми. Питання розвитку принципів та підходів до публічного управління національною безпекою залишається найважливішим завданням, адже досягнення стратегічних цілей «вимагає кращого розподілу обмежених державних ресурсів, більш ефективного способу використання цих ресурсів, а також більш помітного і контрольованого результату урядових програм, у тому числі оборонних» [1, с. 4]. Водночас процес імплементації сучасних принципів оборонного менеджменту у вітчизняну практику управління сферою національної безпеки та оборони стикається з низкою складних проблем, які підсилюються військовою агресією проти України. Це актуалізує увагу на сучасні принципи та підходи, що розвиваються у публічному управлінні та пов'язані з удосконаленням процесів оборонного менеджменту та забезпеченням національної безпеки в цілому, концептуалізація яких є актуальним завданням і нагальною потребою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зарубіжними та вітчизняними науковцями було розглянуто низку питань, пов'язаних з концептуалізацією публічного управління національною безпекою в контексті розвитку принципів та підходів менеджеризму. Серед цих досліджень варто вказати на праці, що висвітлюють це питання у різних аспектах, таких науковців, як Г. Букур-Марку [1], М. Габінет, [2], І. Кравець [5], А. Миколюк [8], Б. Новек [11], С. Шеферд [12], Л. Террі [13], Х. Варгас Ернандес [14] та інших. Загальні питання публічного управління національною безпекою в їх парадигмальному вимірі представлені в роботах Д. Вітера [15], Р. Вішневського [16], О. Глазова [3], Ю. Загуменної [4], В. Ліпкан [6], В. Маргасової [7], М. Паламарчука [9], О. Пархоменко-Куцевіл [10], О. Руденко [15] та інших. Водночас питання формування та розвитку концепцій менеджеризму в публічному управлінні національною безпекою залишається малодослідженим.

Метою статті є аналіз концепцій менеджеризму в публічному управлінні національною безпекою.

Виклад основного матеріалу. Проблеми, що існують у публічному управлінні національною безпекою, викликані не тільки впливом чинників зовнішнього середовища, що виникають в умовах високої динаміки змін ситуації на всіх рівнях (від локального до глобального) забезпечення

безпеки [10], але й досить часто невідповідністю сучасних підходів до аналізу безпекових процесів, що виникають та розвиваються у межах парадигми публічного управління. Одним з таких явищ є активне впровадження в теорію і практику публічного управління принципів менеджериалізму.

Зазвичай йдеться про те, що менеджериалізм у державному управлінні стосується застосування управлінських практик, подібних до тих, що використовуються в приватному бізнесі, у процесах організацій державного сектору тощо з основним наголосом на тому, що найбільш визначним пріоритетом управлінської діяльності є ефективність, зокрема економічна ефективність, а також вимірюваність результатів [4; 13].

Менеджеризм, як концепція публічного управління, передбачає традиційну орієнтацію на те, що між державним управлінням, наукою та бізнесом існує тісний нерозривний зв'язок, який слід підтримувати та використовувати [5]. Цю ідею було покладено в основу концепцій К. Худа (концепція нового публічного менеджменту) та К. Полліта (концепція менеджериалізму), які акцентували увагу на необхідності розвитку динамічної та ефективної системи публічного управління, що має змінити ту систему, яка тривалий час розвивалась у межах бюрократичної парадигми. Подібний акцент мав на меті вивіщення значення здатності швидко реагувати на соціально-економічні потреби та вирішення проблем з максимально позитивним ефектом [5, с. 105]. При чому «найбільшою проблемою демократичної підзвітності в новому підході є зміна відносин між обраними посадовцями, які мають повноваження «зверху вниз» над державною бюрократією, та адміністраторами в новому державному управлінні. Однак однією з найбільших проблем нового державного управління є підтримка та управління контролем «знизу вгору» над усіма посадовцями та чиновниками, як призначеними або найнятими за тимчасовими контрактами на надання послуг, так і тими, хто відібраний для остаточного найму» [14, с. 454]. Останнє є логічним та достатньо очевидним наслідком розвитку концептуальних поглядів представників менеджериалізму у публічному управлінні, але більш важливим висновком з їх концепцій стало те, що вони активно відходять від традиційної парадигми публічного управління, забезпечуючи єдність двох основних сфер — політики та управління, при чому ефективність та результати публічно-управлінської діяльності безпосередньо пов'язуються з політичною сферою, в якій вони, власне, отримують своє основне значення. Хоча зазначені менеджериальські концепції й не позбавлені недоліків, які окреслюються загальною орієнтацією на відхід від адміністративних принципів побудови системи публічного управління та перехід до економічних, власне, ринкових принципів, на основі чого постулюється, що «посадові особи всіх рівнів вважають модель ринкової поведінки прийнятною. Мотивація та оцінка їх діяльності визнаються учасниками ринкових відносин» [5, с. 106; 7]. У свою чергу, як вказує Б. Новек, «відповідно до зростання інтересу до рішень державних проблем у приватному секторі та супутнього зростання консалтингової практики приватного менеджменту та стратегічного консультування в державному секторі, теорії менеджериалізму, тотального управління якістю, ринкового

державного управління, підприємницького уряду та нового державного управління говорять про ставлення до уряду більше як до бізнесу, ніж до бюрократії. Ці підходи цінують ефективність та економію коштів вище за результативність, легітимність та справедливість» [11].

Фактично основний пріоритет надається економічній ефективності публічно-управлінської діяльності, що у випадку управління національною безпекою не завжди має позитивні наслідки. Так, якщо існуюче різноманіття концепцій стратегічного менеджменту відображає складність і динамічність сучасного бізнес-середовища [2; 8], то ця динаміка, будучи експлікованою на процеси оборонного менеджменту буде отримувати зовсім інше значення, адже вона у даному випадку фактично є результатом ефективного публічного управління національною безпекою у зв'язку з політичними стратегіями розвитку суспільства і держави в цілому [9; 15]. Тобто, виникає потреба нівелювання демаркацій між суспільно-політичною ідеологією та ідеологією управління, що вказує на можливість розширення концептуальних рамок принципів та підходів до публічного управління національною безпекою. Такий підхід виявляється достатньо продуктивним. Наприклад, окреслюючи концептуальні рамки підходу New Public Management (NPM), С. Шефард зазначає, що менеджеріалізм та неолібералізм утворюють два ідеологічні стовпи, що лежать в основі NPM (див. табл. 1). На її думку, демаркація цих фундаментальних концепцій сучасного управління стає наслідком формування ідеально-типової теоретичної моделі менеджеріалізму, що містить доступну та систематичну основу його основних принципів або постулатів, перш за все, як модель фундаментальних принципів менеджеріалізму. С. Шефард фактично відстоює доцільність та необхідність «створення класу менеджменту з реальною організаційною владою» [12, с. 1673].

Табл. 1. Практичні прояви реформи NPM та їх ідеологічні витоки [12, с. 1669]

Неолібералізм	Менеджеріалізм
• Впровадження ринкових механізмів та конкуренції • Комерціалізація послуг • Зосередження уваги на співвідношенні ціни та якості та досягненні більшого з меншими витратами (ефективність) • Централізоване регулювання та/або контроль • Прийняття підприємницької культури • Зміна пріоритетів від універсалізму до індивідуалізму • Акцент на якості послуг та орієнтації на споживача та виборі	• Впровадження більш ділового підходу та практик приватного сектору • Встановлення управлінської культури • Раціональний підхід до управління (наприклад, стратегічне планування та постановка цілей) • Зміцнення функції лінійного управління (наприклад, управління ефективністю) • Впровадження методів управління людськими ресурсами для забезпечення відданості співробітників

• Більша гнучкість оплати праці та умов • Зростання договірних відносин (наприклад, покупець-постачальник) • Розмиття меж між державним та приватним секторами та розширення можливостей для надання послуг приватним сектором	• Перехід від вхідних даних та процесів до результатів • Більше вимірювання та кількісної оцінки результатів (наприклад, показники ефективності)
--	---

Проте, така влада не може відокремлюватись від сфери політики, про що найчастіше забувають ідеологи концепцій менеджеризму [2], адже навіть попри важливі з точки зору методології дослідження складних соціальних явищ здобутки, проблем публічного управління національною безпекою не можуть розв'язуватись виключно на основі поширених і, частіше за все, ефективних бізнес-практик, але ефективних переважно тільки у відповідному середовищі [3]. Саме з цієї причини «високо кількісний та ієрархічний підхід менеджеріалізму, хоча, можливо, корисний для підвищення ефективності транзакційних послуг, погано відповідає викликам та невизначеності вирішення складних державних проблем та розробки політики. Менеджеріалізм добре працює, коли цілі чіткі та коли є добре зрозуміла проблема. Але його захисники вимірюють успіх економічною ефективністю та заощадженими коштами, уникаючи більш фундаментальних справедливих та етичних питань про те, чи мають сенс такі критерії успіху. Особливо у випадках, коли проблема недостатньо зрозуміла, а успіх вимагає більш нюансованого та обдуманого обговорення місії та цінностей, такі підходи до співвідношення витрат і вигод є неадекватними багатьом сучасним викликам або баченню вирішення суспільних проблем як просування політики турботи та співчуття» [11]. Більше того, якщо прийняти положення про те, що «в умовах високої конкуренції та конкурентоспроможності підприємств правила стають інструментами влади, що підвищують довіру та прозорість на світових ринках, надають керівництво, знижують транзакційні витрати там, де обмежена інформація та можливості для обробки, та створюють довгострокові очікування безпеки, встановлені складною взаємодією залучених агентів» [14, с. 458], то не тільки практичні, але й теоретичні питання публічного управління національною безпекою потребують вирішення складних питань, пов'язаних вже з самим концептом транзакційних витрат, взагалі політичної та стратегічної оцінки припустимого рівня витрат, що мають на меті забезпечення національної безпеки. Тут виникає цілий комплекс проблем публічного управління національною безпекою, який у тому числі апелює до питань інституційного розвитку системи управління та її забезпеченість конкретними механізмами реалізації основних принципів, покладених не тільки в основу публічно-управлінської діяльності, але й в забезпечення національної безпеки на всіх рівнях. У даному випадку досить очевидно, що «умовою високоефективного функціонування держави є не що інше,

як універсальність діяльності різних органів та різних установ державного управління. Для виконання цієї вирішальної умови слід активно прагнути створити належним чином інтегровану систему стратегічного планування, що розуміється як будь-яка діяльність, яка буде спрямована на досягнення певних цілей, що безпосередньо впливають зі стратегії національної безпеки [16]. Водночас, згідно з підходом раціонального вибору, запропонованим інституціоналізмом, інституції повинні бути розроблені таким чином, щоб максимізувати раціональність індивідів, максимізувати досягнення вигод та зменшити транзакційні витрати своїх акцій за умови ринкових відносин [14, с. 445]. Це пов'язано ще й з тим, що «через свою специфіку управління стратегічною безпекою ніколи не було описано в повному обсязі, хоча й розвивається у межах синергічного підходу, який передбачає фундаментальну інтерпретацію управління стратегічною безпекою на основі запозичень з будь-яких економічних, організаційних та управлінських наук, а також праксеологічний підхід та загальну політологічну перспективу» [16]. Внаслідок цього, менеджеризм, як підхід, передбачає зміни у способах надання державних послуг і в принципі розглядається як спосіб покращення публічно-управлінської діяльності. Проте, менеджеріалістський підхід до публічного управління національною безпекою, як правило, наголошує на пріоритетності стратегічного планування, розподілу ресурсів, координації зусиль різних інституцій для вирішення складних проблем безпеки, адже у межах системного і синергетичного підходів національна безпека розглядається як «поліморфний феномен» [6]. Цей підхід передбачає всебічне розуміння загроз, ризиків та вразливостей, а також розробку проактивних заходів для їх пом'якшення, що безумовно надає йому актуальності та сприймається позитивно. Але на практиці реалізація такого підходу стикається з проблемами, які мають навіть не стільки практичний вимір, скільки теоретико-концептуальний, що має наслідком суттєве зниження потенційного ефекту від використання цього підходу на практиці. Йдеться, перш за все, про безпосередньо пов'язаний з менеджеріалізмом підхід до оборонного менеджменту, який переважно розглядається в якості фундаментальної основи публічного управління національною безпекою, хоча здебільшого залишається концептуалізованим, що має інколи негативні наслідки.

Висновки. Таким чином, аналіз рівня концептуалізації менеджеризму у публічному управлінні національною безпекою дає можливість вказати, що менеджеризм, як концептуальний підхід, залишається, з огляду на проблематику національної безпеки, малорозвиненим, потребуючи, не зважаючи на активізацію спроб адаптації сучасних підходів та принципів управління до потреб публічного управління національною безпекою, визначення фундаментальних засад нової філософії у сфері, перш за все, оборонного менеджменту. В останньому випадку концептуалізація менеджеризму у публічному управлінні національною безпекою набуває нового змісту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Букур-Марку Г., Флурі Ф., Тагарев Т. Оборонний менеджмент: ознайомлення. — Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2009. — 214 с.
2. Габінет М. Теоретичні та практичні засади концепції стратегічного менеджменту в публічному управлінні П. Ната та Р. Бекофа. *Держава та регіони. Серія: Публічне управління і адміністрування*. 2021. № 4 (74). С. 6–11. DOI <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2021.4.1>.
3. Глазов О. Національна безпека: сутність, ознаки, концепція та геополітичні чинники. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія*. 2011. Т. 155. Вип. 143. С. 42–46.
4. Загуменна Ю. Концептуалізація феномену національної безпеки в теоретико-правовій науці: особливості сучасної методології. *Forum Prava*. 2021. № 66(1). С. 37–55. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4486522>.
5. Кравець І., Якобчук В., Довженко В. Сучасні теорії публічного управління: концепції «менеджеризм» та «неоменеджеризм». *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 4. С. 103–108. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.4.103.
6. Ліпкан В. Концепція національної безпеки України: підходи до формування. *Вісник Прокуратури*. 2003. № 10. С. 85–92.
7. Маргасова В., Вітер Д., Руденко О. Забезпечення економічної безпеки держави: теоретичні питання конкуренції та конкурентоспроможності. *Публічне управління і адміністрування в Україні*, 2021, Вип. 23. С. 140–146.
8. Миколіук А. Еволюція концепцій стратегічного менеджменту в публічному управлінні: від планування до динамічних можливостей. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 18. С. 133–138. DOI: 10.32702/2306-6814.2024.18.133.
9. Паламарчук М. Національна безпека: діалектика застосування широкого і вузького підходів. *Політичний менеджмент*. 2011. № 2. С. 128–135.
10. Пархоменко-Куцевіа О. Проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування»*. 2023. Вип. 3. С. 143–150. DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.19>.
11. Noveck B. Solving Public Problems. A Practical Guide to Fix Our Government and Change Our World. — New Haven and London: Yale University Press, 2021. — 448 p.
12. Shepherd S. Managerialism: an ideal type. *Studies in Higher Education*. 2018. № 43 (9). Pp. 1668–1678. DOI: 10.1080/03075079.2017.1281239.
13. Terry L. Administrative Leadership, Neo-Managerialism, and the Public Management Movement. *Public Administration Review*. 1998. Vol. 58, №. 3, Pp. 194–200. DOI: <https://doi.org/10.2307/976559>.
14. Vargas Hernández J. Critical analysis of the implications of new managerialism on ethical democratic and professional values in public service. *Redes. Revista do Desenvolvimento Regional*. 2015. vol. 20. № 3. Pp. 443–463. DOI: 10.17058/redes.v20i3.6117.
15. Viter D., Rudenko O. National security in the multi-domain environment: public administration issues. *Public Administration and Law Review*. 2025. № 1 (21). pp. 40–49.
16. Wiśniewski R. Notion of strategic national security management. *Security and Defence Quarterly*. 2018. vol. 20. №. 3. Pp. 18–41. DOI:10.5604/01.3001.0012.4887.

REFERENCES

1. Bukur-Marku H., Fluri F., Tahariev T. *Oboronnyi menedzhment: oznaiomlennia*. — Geneva: Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces, 2009. — 214 s. [in Ukrainian].
2. Habinet M. *Teoretychni ta praktychni zasady kontseptsii stratehichnoho menedzhmentu v publichnomu upravlinni* P. Nata ta R. Bekofa. *Derzhava ta rehiony*. Seriia: Publichne upravlinnia i administruvannia. 2021. № 4 (74). S. 6–11. DOI <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2021.4.1> [in Ukrainian].
3. Hlazov O. *Natsionalna bezpeka: sutnist, oznaky, kontseptsii ta heopolitychni chynnyky*. Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Ser.: Politolohiia. 2011. T. 155. Vyp. 143. S. 42–46 [in Ukrainian].
4. Zahumenna Yu. *Kontseptualizatsiia fenomenu natsionalnoi bezpeky v teoretyko-pravovii nautsi: osoblyvosti suchasnoi metodolohii*. *Forum Prava*. 2021. № 66(1). S. 37–55. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.4486522> [in Ukrainian].
5. Kravets I., Yakobchuk V., Dovzhenko V. *Suchasni teorii publichnoho upravlinnia: kontseptsii «menedzheryzm» ta «neomenedzheryzm»*. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2021. № 4. S. 103–108. DOI: 10.32702/2306-6814.2021.4.103.
6. Lipkan V. *Kontseptsii natsionalnoi bezpeky Ukrainy: pidkhody do formuvannia*. *Visnyk Prokuratury*. 2003. № 10. S. 85–92 [in Ukrainian].
7. Marhasova V., Viter D., Rudenko O. *Zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy: teoretychni pytannia konkurentsii ta konkurentospromozhnosti*. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini*, 2021, Vyp. 23. S. 140–146 [in Ukrainian].
8. Mykoliuk A. *Evoliutsiia kontseptsii stratehichnoho menedzhmentu v publichnomu upravlinni: vid planuvannia do dynamichnykh mozhlyvostei*. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. 2024. № 18. S. 133–138. DOI: 10.32702/2306-6814.2024.18.133 [in Ukrainian].
9. Palamarchuk M. *Natsionalna bezpeka: dialektyka zastosuvannia shyrokooho i vuzkoho pidkhodiv*. *Politychnyi menedzhment*. 2011. № 2. S. 128–135 [in Ukrainian].
10. Parkhomenko-Kutsevil O. *Problemy zabezpechennia natsionalnoi bezpeky v umovakh voiennoho chasu*. *Naukovyi visnyk Vinnytskoi akademii bezpererвної osvity*. Seriia «Ekolohiia. Publichne upravlinnia ta administruvannia». 2023. Vyp. 3. S. 143–150. DOI <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.19> [in Ukrainian].
11. Noveck B. *Solving Public Problems. A Practical Guide to Fix Our Government and Change Our World*. — New Haven and London: Yale University Press, 2021. — 448 p. [in English].
12. Shepherd S. *Managerialism: an ideal type*. *Studies in Higher Education*. 2018. № 43 (9). Pp. 1668–1678. DOI: 10.1080/03075079.2017.1281239 [in English].
13. Terry L. *Administrative Leadership, Neo-Managerialism, and the Public Management Movement*. *Public Administration Review*. 1998. Vol. 58, №. 3, Pp. 194–200. DOI: <https://doi.org/10.2307/976559> [in English].
14. Vargas Hernández J. *Critical analysis of the implications of new managerialism on ethical democratic and professional values in public service*. *Redes. Revista do Desenvolvimento Regional*. 2015. vol. 20. № 3. Pp. 443–463. DOI: 10.17058/redes.v20i3.6117 [in English].
15. Viter D., Rudenko O. *National security in the multi-domain environment: public administration issues*. *Public Administration and Law Review*. 2025. № 1 (21). pp. 40–49 [in English].
16. Wiśniewski R. *Notion of strategic national security management*. *Security and Defence Quarterly*. 2018. vol. 20. №. 3. Pp. 18–41. DOI:10.5604/01.3001.0012.4887 [in English].

УДК 330.101.5

DOI: 10.24144/2078-1431.2025.1(34).134-142

*Аліна Мирошниченко,
кандидат наук з державного управління
доцент кафедри публічного управління, адміністрування та права
Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»
ORCID 0009-0004-5984-4731*

ORBIS ЯК СУЧАСНИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті досліджено актуальність застосування бази даних ORBIS як ефективного інструменту забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання в умовах глобалізації, цифровізації та посилення ризиків. Розкрито сутність економічної безпеки підприємств як складової національної безпеки, визначено основні сучасні загрози, зокрема політичну нестабільність, кіберзагрози, недоброчесну поведінку контрагентів, які суттєво впливають на стабільність бізнесу. Визначено, що для протидії цим викликам необхідний системний підхід з використанням інформаційно-аналітичних ресурсів.

У статті проаналізовано функціональні можливості платформи ORBIS, що містить структуровані дані про мільйони компаній у понад 200 країнах, включно з інформацією про фінансовий стан, структуру власності, кредитоспроможність та судову історію. Визначено, що ORBIS є потужним інструментом для ідентифікації фінансових і репутаційних ризиків, виявлення афільованих зв'язків і підтримки антикорупційних ініціатив. Досліджено приклади використання платформи у діяльності державних органів України (БЕБ, АРМА, ДПС), що підтверджує її ефективність для моніторингу контрагентів, пошуку активів, запобігання економічним злочинам і забезпечення прозорості бізнес-середовища.

Розкрито перспективні напрями інтеграції ORBIS у систему корпоративного управління і державного контролю, зокрема для перевірки фінансового стану партнерів, аналізу складних корпоративних структур, оцінки інвестиційних ризиків та формування превентивних заходів. Визначено, що впровадження платформи сприятиме підвищенню рівня економічної безпеки, зміцненню фінансової дисципліни та підвищенню довіри на ринку. Авторкою обґрунтовано важливість використання ORBIS як стратегічного ресурсу для забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання в сучасних умовах, що відзначаються підвищеними викликами і необхідністю інноваційних рішень.

Ключові слова: економічна безпека, суб'єкти господарювання, ORBIS, інформаційно-аналітичні системи, корпоративне управління, ризики, прозорість бізнесу.

This article explores the concept of economic security of business entities within the context of contemporary threats such as military conflicts, political instability, cyber risks, financial fluctuations, and fraudulent activities. It highlights the critical role of the ORBIS platform as a modern, comprehensive information-analytical tool that supports the enhancement of economic security for enterprises in Ukraine. The study reviews the practical applications of ORBIS in the operations of government agencies, including the Bureau of Economic Security and other state bodies, as well as its use by private sector companies for risk assessment, corporate governance, and strategic decision-making.

The article emphasizes how ORBIS facilitates transparency by providing access to standardized and verified data on millions of companies worldwide, including financial reports, ownership structures, creditworthiness, and legal histories. It also discusses ORBIS's effectiveness in identifying complex corporate networks, uncovering beneficial ownership, and detecting risks related to money laundering, tax evasion, and corruption.

Finally, the research proposes several directions for integrating ORBIS into Ukraine's economic security management systems. These include improving partner due diligence, enhancing risk monitoring capabilities, supporting strategic business decisions, fostering cooperation between private enterprises and public authorities, and promoting a transparent business environment. The implementation of these measures is expected to strengthen the resilience and stability of Ukrainian enterprises amid global economic challenges.

Keywords: *economic security, business entities, ORBIS database, information-analytical tools, corporate governance, risk management, transparency, financial stability.*

Актуальність дослідження. У сучасному світі з розвиненими інформаційними технологіями питання економічної безпеки набуває нового значення і потребує застосування нових методів та інструментів. Економічна безпека є одним із ключових чинників ефективної діяльності та довгострокового розвитку будь-якого суб'єкта господарювання.

Зростання глобальних ризиків, ускладнення структури власності транснаціональних компаній, посилення вимог до фінансової прозорості та зростання масштабів фінансових злочинів вимагають комплексного підходу до виявлення загроз, оцінки ризиків і формування надійної системи контролю.

У цьому контексті особливої ваги набуває використання інформаційно-аналітичних ресурсів, здатних забезпечити доступ до структурованих даних про фінансовий стан, зв'язки, структуру власності та інші критично важливі характеристики контрагентів і партнерів. Однією з найпотужніших платформ такого типу є ORBIS — глобальна база даних, яка охоплює мільйони компаній з усього світу та надає глибокий аналітичний інструментарій для прийняття обґрунтованих рішень у сфері управління ризиками, інвестиційної політики та корпоративного контролю.

Платформа ORBIS дає змогу не лише вчасно ідентифікувати потенційні загрози, пов'язані з контрагентами, а й підвищити загальний рівень

фінансової прозорості підприємства, що є надзвичайно важливим як у приватному секторі, так і для державних структур. В умовах війни, економічної нестабільності та зростаючих вимог до контролю за походженням капіталу, використання таких інструментів стає необхідним елементом захисту економічної стійкості суб'єктів господарювання.

Таким чином, дослідження можливостей та практик застосування ORBIS як сучасного інструменту забезпечення економічної безпеки є актуальним як для вітчизняного бізнесу, так і для формування ефективної державної політики в умовах євроінтеграції, антикорупційної реформи та підвищення прозорості економічного середовища.

Огляд останніх джерел досліджень і публікацій. Питання економічної безпеки є дуже багатограним та включає різноманітні складові, які досліджуються науковцями. Так, Лизун М. В. та Озарко К. С. дослідили нові виклики та загрози економічній безпеці ЄС та України [6], Кургузенкова Л. А. проаналізувала сутність поняття «економічна безпека підприємства» та чинники формування її відповідного рівня [5], Петренко О. В. та Антоненко В. Н. розглянули загрози економічній безпеці підприємства та шляхи їх подолання [8], Прокопенко Я. Г. та Гречко А. В. дослідили теоретико-методичні засади забезпечення економічної безпеки підприємства [10]. Дослідження можливостей та практик застосування ORBIS як сучасного інструменту забезпечення економічної безпеки залишається не достатньо розкритим, зокрема, у вітчизняній науковій літературі.

Постановка завдання. У сучасних умовах активізації загроз економічній безпеці суб'єктів господарювання, особливо в умовах глобалізації, цифровізації економіки та зростання кіберризиків, зростає потреба у використанні ефективних інструментів для виявлення потенційних загроз, оцінювання фінансової стабільності партнерів і прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Одним із таких інструментів є міжнародна база даних ORBIS, яка містить актуальну та структуровану інформацію про мільйони компаній по всьому світу. Незважаючи на широкі можливості ORBIS, його потенціал як інструменту забезпечення економічної безпеки підприємств в українському науковому дискурсі досі залишається недостатньо розкритим. У зв'язку з цим виникає потреба в дослідженні функціональних можливостей цієї платформи, її практичного застосування для моніторингу контрагентів, аналізу фінансових ризиків, виявлення афілійованих зв'язків і формування антикризових заходів.

Метою статті є обґрунтування доцільності використання бази даних ORBIS як інструменту забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарювання та визначення напрямів її ефективного практичного застосування.

Основний матеріал і результати. Економічна безпека суб'єктів господарювання є складовою національної економічної безпеки та визначає здатність підприємства функціонувати стабільно, ефективно, із забезпеченням стійкості до зовнішніх і внутрішніх загроз. У науковій літературі дане поняття розглядається як стан захищеності підприємства від негативного впливу чинників, що можуть призвести до втрати ресурсів, фінансової нестабільності, банкрутства або зниження конкурентоспроможності.

У сучасних умовах спектр загроз економічній безпеці бізнесу значно розширився. Серед основних чинників дестабілізації варто виділити:

- військові дії та їхній вплив на логістику, ринки збуту, інвестиційну привабливість;
- політичну та регуляторну нестабільність;
- кіберзагрози, витоки даних, інформаційні атаки;
- посилення конкурентного тиску та тінізацію економіки;
- інфляційні коливання та колапси фінансових ринків;
- недобросовісну поведінку контрагентів (фіктивні компанії, фінансова неспроможність партнерів тощо).

Таким чином, сучасне трактування економічної безпеки виходить за межі виключно фінансових показників і охоплює весь спектр факторів, які можуть порушити цілісність, стабільність і життєздатність бізнес-структури. Відповідно, забезпечення економічної безпеки передбачає системний підхід, який включає моніторинг ризиків, аналіз фінансово-економічного стану партнерів, впровадження систем управління ризиками, а також використання сучасних інформаційно-аналітичних інструментів, зокрема глобальних баз даних.

У такому контексті платформа ORBIS, яка забезпечує доступ до перевіреної інформації про мільйони компаній по всьому світу, набуває особливого значення як ефективний інструмент виявлення загроз і прийняття превентивних рішень у сфері економічної безпеки.

ORBIS — це глобальна база даних компаній, що містить інформацію про понад 580 мільйонів приватних і публічних компаній з понад 200 країн. База включає: фінансову звітність (включаючи консолідовану), структури власності (в тому числі бенефіціарів), інформацію про керівництво компаній, показники кредитоспроможності, участь у судових спорах, зв'язки з іншими юридичними та фізичними особами [1]. ORBIS не просто надає інформацію, це ретельно зібраний, оброблений та стандартизований широкий спектр даних, щоб зробити інформацію багатшою, потужнішою та легкою для інтеграції.

Платформа розроблена компанією Bureau van Dijk, яка є частиною Moody's Analytics. Вона є особливо цінною для транснаціонального аналізу, перевірок та стратегічного планування.

Забезпечення економічної безпеки включає виявлення та нейтралізацію загроз фінансовій стабільності, діловій репутації та конкурентоспроможності компанії. ORBIS допомагає в цьому за кількома напрямками: ідентифікація потенційних ризиків (доступ до історичних даних дозволяє виявити недобросовісну ділову поведінку, фінансову нестабільність або ризиковані бізнес-зв'язки); прозорість структури власності (можливість аналізу кінцевих бенефіціарів унікає залучення до сумнівних або офшорних схем); підтримка антикорупційних ініціатив (перевірка зав'язків з політично значущими особами, що важливо у державних закупках і для банківської сфери) [1].

База ORBIS має широке практичне використання в різноманітних сферах і можливості його використання все збільшуються.

У сучасній бізнес-практиці ORBIS слугує надійним інструментом для перевірки контрагентів перед укладанням угод, дозволяючи оперативно отримувати інформацію щодо фінансової стабільності компаній, наявності судових спорів, репутаційних ризиків або включення до санкційних списків. Крім того, ORBIS активно використовується у процесі вивчення ринкової ситуації, коли виникає потреба у регулярному відстеженні діяльності конкурентів, динаміки розвитку партнерів та потенційних клієнтів. Це сприяє глибшому розумінню тенденцій та структури відповідного ринку.

У сфері інвестування платформа надає можливість проводити всебічний аналіз компаній за фінансовими показниками, що формувалися протягом кількох років, а також вивчати особливості структури капіталу, що вкрай важливо для прийняття виважених інвестиційних рішень. ORBIS також відіграє вагомий роль у сфері державного управління, де її інструменти дозволяють оцінювати надійність учасників державних закупівель, виявляти фіктивні юридичні особи та перевіряти прозорість структури власності.

Впровадження ORBIS у систему корпоративного управління дозволяє зміцнити фінансову дисципліну, посилити контроль за внутрішніми процесами та налагодити ефективну аналітику. Це сприяє підвищенню рівня прозорості діяльності, формуванню якісної системи аудиту, а також забезпечує відповідність міжнародним стандартам у сфері боротьби з відмиванням коштів і фінансового моніторингу. У результаті компанія стає привабливішою для інвесторів та партнерів, здатна ефективно управляти ризиками й підтримувати високу репутацію на ринку.

Як приклад використання ORBIS розглянемо наступне:

1. У період з жовтня 2022 року по січень 2023 року Бюро економічної безпеки України (БЕБ) активно співпрацювало з компанією Moody's Analytics. Ця співпраця передбачала надання працівникам БЕБ семи пробних ліцензій на доступ до ORBIS. Використання БЕБ бази даних Orbis є важливим кроком у зміцненні аналітичних можливостей агентства. Це дозволяє ефективніше боротися з економічними злочинами та забезпечувати економічну безпеку України [4].

Доступ до ORBIS надає БЕБ можливість: аналізувати корпоративні структури: визначати зв'язки між компаніями, включаючи офшорні структури та бенефіціарних власників; виявляти ризики: ідентифікувати потенційні загрози, пов'язані з фінансовими злочинами, такими як відмивання коштів та ухилення від сплати податків; підвищувати ефективність розслідувань: швидко отримувати доступ до стандартизованих даних для підтримки оперативних та стратегічних рішень.

2. Агенство з розшуку та менеджменту активів (АРМА) активно використовує ORBIS для виявлення та розшуку активів, одержаних від корупційних та інших злочинів. Платформа надає детальну інформацію про корпоративні структури та ієрархії компаній, що є важливим для розуміння організаційної рамки компаній та корисно для визначення кінцевих бенефіціарних власників (UBO) компаній. У 2023 році за сприяння

Консультативної місії Європейського Союзу в Україні АРМА поновило безоплатний доступ до системи ORBIS [7].

3. ORBIS є офіційним інструментом, який підвищує якість податкових перевірок і посилює спроможність податкових органів протидіяти ухиленню від оподаткування в міжнародному контексті. Відповідно до Методики, затвердженої наказом Державної податкової служби України від 09.06.2023 № 444, для визначення контрольованих операцій, які здійснювались платниками податків із пов'язаними особами — нерезидентами, передбачено використання ряду джерел інформації, зокрема, базу даних ORBIS [9]. Тобто, ORBIS визнається офіційно рекомендованим джерелом для перевірки належності компаній до міжнародних груп компаній, вивчення структури власності, зв'язків із нерезидентами та здійснення фінансового аналізу.

4. ORBIS не є криптовалютою і не зберігає даних про блокчейн-транзакції напряду. Однак вона може бути використана для аналітики компаній, які працюють у сфері криптовалют (наприклад, біржі, фінтех-компанії, стартапи у сфері DeFi тощо), зокрема для аналізу їхньої прозорості, звітності або структури власності. З кожним роком з'являються дослідження, які допомагають в дослідженні фінансування криптовалютних проєктів.

Наприклад, дослідження, проведене CORPNET-групою з Університету Амстердама, використало дані ORBIS для побудови глобальної мережі власності компаній. Це дозволило виявити ключові компанії, що відіграють центральну роль у схемах міжнародного ухилення від оподаткування, багато з яких зареєстровані в Нідерландах та Великобританії. Дослідження показало, що ці компанії часто використовуються як проміжні ланки для перенаправлення прибутків через юрисдикції з пільговим оподаткуванням, що сприяє зниженню податкових зобов'язань транснаціональних корпорацій [2].

Крім того, інше дослідження, опубліковане в Nature, використало базу даних ORBIS для ідентифікації офшорних фінансових центрів (OFCs). Це дозволило дослідникам виявити країни, які відіграють ключову роль у глобальних потоках капіталу та схемах ухилення від оподаткування [3].

На основі проведеного дослідження можемо виділити наступні напрямки інтеграції інформаційних можливостей бази даних ORBIS для підвищення ефективності системи економічної безпеки суб'єктів господарювання в Україні:

1. Використання ORBIS для перевірки фінансового стану, структури власності, афілійованих зв'язків та історії діяльності бізнес-партнерів, що дозволить мінімізувати ризики співпраці з ненадійними або шахрайськими суб'єктами.

2. Застосування аналітичних інструментів ORBIS для виявлення складних корпоративних схем, які можуть приховувати реальних бенефіціарів, що особливо важливо у боротьбі з відмиванням грошей та ухиленням від оподаткування.

3. Залучення даних ORBIS для аналізу ключових фінансових показників і трендів, що дасть змогу оперативно виявляти ознаки кризових явищ і своєчасно реагувати на потенційні загрози.

4. Використання ORBIS у процесах прийняття стратегічних рішень для визначення найбільш ризикованих напрямів діяльності, оцінки інвестиційних проектів та вибору надійних партнерів.

5. Впровадження доступу до перевіреної міжнародної інформації сприятиме підвищенню прозорості бізнес-середовища, що позитивно впливає на репутацію підприємств і загальний рівень економічної безпеки.

6. Розробка механізмів обміну та аналізу даних між ORBIS і державними органами (наприклад, Бюро економічної безпеки, податковими службами) для комплексного моніторингу економічних ризиків на національному рівні.

Впровадження зазначених напрямів сприятиме формуванню ефективної системи управління економічною безпекою, що враховує глобальні виклики та сучасні технологічні можливості.

Висновки. ORBIS, що надає доступ до перевірених даних про мільйони компаній у світі, є потужним інструментом для виявлення загроз, підвищення прозорості бізнес-середовища та прийняття обґрунтованих превентивних рішень, вона ефективно використовується для аналізу структури власності, фінансової стійкості, корпоративних зв'язків, а також підтримує державні органи у боротьбі з економічними злочинами, корупцією та ухиленням від оподаткування.

Практичне застосування ORBIS у діяльності таких установ, як БЕБ, АРМА та ДПС свідчить про важливість інтеграції цієї платформи у систему економічної безпеки України. Запропоновані напрями інтеграції ORBIS у корпоративне управління й державний контроль сприятимуть підвищенню ефективності виявлення та нейтралізації ризиків, зміцненню фінансової дисципліни і формуванню довіри на ринку.

Таким чином, ORBIS є стратегічно важливим ресурсом для сучасного бізнесу і державних інституцій, що сприяє забезпеченню економічної безпеки суб'єктів господарювання в умовах глобалізації та нових викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bureau van Dijk — A Moody's Analytics Company. (n.d.). ORBIS — Global company information and business intelligence. URL: <https://www.bvdinfo.com/en-gb/our-products/data/international/orbis> (дата звернення 19.05.2025)
2. Garcia-Bernardo J., Fichtner J., Takes F.W., Heemskerk E.M. Uncovering Offshore Financial Centers: Conduits and Sinks in the Global Corporate Ownership Network // *Scientific Reports*. 2017. Vol. 7. Article number: 6246. URL: <https://arxiv.org/abs/1703.03016> (дата звернення 22.05.2025)
3. Garcia-Bernardo J., Takes F.W., Heemskerk E.M. Corporate Control and Global Corporate Ownership Networks: Identifying Central Players and Key Channels in Tax Avoidance. 2019. URL: <https://arxiv.org/abs/1904.12397> (дата звернення 22.05.2025)
4. ЗВІТ про діяльність Бюро економічної безпеки України за 2022 рік URL: <https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/zvit-pro-diialnist-biuro-ekonomichnoi-bezpeky-ukrainy-za-2022-rik.pdf> (дата звернення 21.05.2025)

5. Кургузенкова Л. А. Теоретико-методичні підходи до формування економічної безпеки підприємства в сучасних умовах // Економіка та суспільство. — 2022. — № 43. — С. 35–39. — URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2998/2918> (дата звернення 19.05.2025)
6. Лизун М.В., Озарко К.С. Економічна безпека ЄС та України: нові виклики та загрози. //Серія: Економіка. — 2023 – №25. — С.117–127. — URL: <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2023-13-25-117-127>
7. Офіційний веб сайт АРМА. URL: <https://arma.gov.ua/news/typical/es-posiliv-spromojnosti-arma-u-viyavlenni-ta-rozshuku-aktiviv> (дата звернення 22.05.2025)
8. Петренко О. В., Антоненко В. Н. Загрози економічній безпеці підприємства та шляхи їх подолання // Економіка та суспільство. — 2023. — № 51. — С. 88–92. — URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4739/4680> (дата звернення 19.05.2025)
9. Про затвердження Методики проведення перевірки загальних положень податкового та іншого законодавства України, контроль за дотриманням якого покладено на податкові органи: Наказ ДПС від 09.06.2023 № 444. URL: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovye-zakonodavstvo/nakazi/78250.html> (дата звернення 23.05.2025)
10. Прокопенко Я. Г., Гречко А. В. Теоретико-методичні засади забезпечення економічної безпеки підприємства // Економічний часопис. Уманський державний педагогічний університет. 2023. № 1. С. 118–123. URL: <http://eh.udpu.edu.ua/article/view/299201/291826> (дата звернення 19.05.2025)

REFERENCES

1. Bureau van Dijk — A Moody's Analytics Company. (n.d.). ORBIS — Global company information and business intelligence. Retrieved from <https://www.bvdinfo.com/en-gb/our-products/data/international/orbis> (accessed 19 May 2019) [in English].
2. Garcia-Bernardo J., Fichtner J., Takes F.W., Heemskerk E.M. Uncovering Offshore Financial Centers: Conduits and Sinks in the Global Corporate Ownership Network // *Scientific Reports*. 2017. Vol. 7. Article number: 6246. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/1703.03016> (accessed 22 May 2019) [in English].
3. Garcia-Bernardo J., Takes F.W., Heemskerk E.M. Corporate Control and Global Corporate Ownership Networks: Identifying Central Players and Key Channels in Tax Avoidance. 2019. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/1904.12397> (accessed 22 May 2019) [in English].
4. ZVIT pro diialnist Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy za 2022 rik Retrieved from <https://esbu.gov.ua/storage/app/sites/32/zvit-pro-diialnist-biuro-ekonomichnoi-bezpeky-ukrainy-za-2022-rik.pdf> (accessed 21 May 2019) (in Ukrainian) [in Ukrainian].
5. Kurguzenkova L. A. (2022) Teoretyko-metodychni pidkhody do formuvannia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva v suchasnykh umovakh [Theoretical and methodological approaches to the formation of economic security of the enterprise in modern conditions]. *Ekonomika i obozrenie*. 43, 35 — 39. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2998/2918> (accessed 19 May 2019) [in Ukrainian].

6. Lizun M.V., Ozarko K.S. (2023) Ekonomichna bezpeka YeS ta Ukrainy: novi vyklyky ta zahrozy [Economic security of the EU and Ukraine: new challenges and threats]. Series: Economics. 25, 117–127 <https://doi.org/10.34079/2226-2822-2023-13-25-117-127> [in Ukrainian].
7. Official ARMA website. Retrieved from <https://arma.gov.ua/news/typical/es-posiliv-spromojnosti-arma-u-viyavlenni-ta-rozshuku-aktiviv> (accessed 22 May 2019) [in Ukrainian].
8. Petrenko O. V., Antonenko V. N. (2023) Zahrozy ekonomichnii bezpetsy pidpriemstva ta shliakhy yikh podolannia [Threats to the economic security of the enterprise and ways to overcome them]. Economy and society. 51, 88–92. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4739/4680> (accessed 19 May 2019) [in Ukrainian].
9. On Approval of the Methodology for Inspection of General Provisions of Tax and Other Legislation of Ukraine, Control over Compliance with Which is Vested in the Tax Authorities: Order of the State Tax Service № 444 (2023, June, 09). Retrieved from <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovye-zakonodavstvo/nakazi/78250.html> (accessed 23 May 2019) [in Ukrainian].
10. Prokopenko Y. G., Grechko A. V. (2023) Teoretyko-metodychni zasady zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Theoretical and methodological principles of ensuring economic security of the enterprise]. Economic Journal. Uman State Pedagogical University. 1, 118–123. Retrieved from: <http://eh.udpu.edu.ua/article/view/299201/291826> (accessed 19 May 2019) [in Ukrainian].

Вікторія Загурська-Антонюк,

доктор наук з державного управління,
кандидат політичних наук, доцент,
професор кафедри міжнародних економічних
відносин та європейської інтеграції
Поліського національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3334-4494>

Світлана Свірко,

доктор наук з державного управління,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри національної безпеки,
публічного управління та адміністрування
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9157-4672>

Володимир Загурський,

аспірант 3 курсу спеціальності
281 «Публічне управління та адміністрування»
Державного університету «Житомирська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-1322-7913>

КРИЗА СОЛІДАРНОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЄС В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗАГРОЗ

Сучасні європейські держави у своєму розвитку проходили тривалі та буремні епохи і для кожного етапу в розвитку суспільно-політичного устрою була притаманна своя ідеологія — система цінностей, які розвинулися у контексті поширення політично-ідеологічних доктрин. У сучасній європейській системі найбільш поширеними є ідеології, такі як сучасний лібералізм, соціал-демократизм, неоконсерватизм, релігійні доктрини (християнський демократизм) та навіть радикальні доктрини (так звані, «нових лівих»). Найбільш ефективною і прогресивною виявилася ідеологія соціал-демократії, яка домінує у розвинених європейських державах (Швеції, Німеччини, Австрії, Італії, Великобританії), як найбільш урівноважена доктрина, в основі якої підтримується баланс між демократичним розвитком та соціальним захистом і гарантіями, а цінність солідаризму є об'єднуючим фактором для інтегрованого ЄС.

Ключові слова: глобалізація, ідеологія, інтеграція, солідаризм, соціальна демократія, соціальна держава.

The modern European states in the development passed the protracted and stormy epochs and for every stage in development of the social and political mode there was the inherent ideology — system of values that developed in the context of distribution of politically ideological doctrines. In the modern European system most widespread

are ideologies, such as modern liberalism, social democracy, neoconservatism, religious doctrines (christian democracy) and even radical doctrines (so-called, «new left»). Ideology of social democracy, that prevails in the developed European states (Sweden, Germany, Austria, Italy, Great Britain), appeared most effective and progressive, as the most balanced doctrine in basis of that balance is supported between democratic development and social defence and guarantees, and a value of солідаризму is an unifying factor for integrated EU.

Ideology of social democracy arose up as an alternative of marxism and defined priority the historical evolution of society, through the achievement of social justice and equality of citizens, regardless of their public position, and also keeping the social and intergovernmental peace. In the conditions of global crisis and strengthening of authoritarianism, the condition of survival of EU is a steady and intent observance of солідарного democracy, in fact, in spite of the fact that democracy is the not best form of rule for most people in the world, exactly democracy guarantees development of human potential and dynamic and pluralism civil space.

Keywords: *globalization, ideology, integration, solidarity, social democracy, social state.*

Постановка проблеми. Серед строкатої ідеологічної палітри найбільшого поширення у повоєнному відновленні після Другої світової війни набула ідеологія соціал-демократії, як найбільш урівноважена та збалансована, що визначає центристські партійні позиції та консолідує суспільно-ідеологічні інтереси й цінності не одного пролетарського прошарку (як у комунізмі чи соціалізмі) або елітарного прошарку (як у консерватизмі), а значної частини суспільства, розпочинаючи від кваліфікованого робітничого прошарку, менеджерів-адміністраторів, державних службовців («білих комірців»), аж до представників малого і середнього бізнесу.

Аналіз останніх публікацій. Дослідження проблем розвитку демократії та поширення демократизму є вкрай актуальними. Зокрема, вітчизняні учені Хома Н. та Вдовичин І. дослідили, що політика ЄС щодо зміцнення демократії має певні недоліки, особливо в країнах останніх хвиль розширення, тому наголошують на необхідності нових механізмів контролю та підтримки демократичних стандартів. Зарубіжні учені та дослідники, зокрема, Гантінгтон С. сконцентрував свої дослідження на хвилях демократизації та їхньому впливі на політичні режими, а Ф. Шміттер аналізує процеси консолідації демократії та її інституційні аспекти. Габермас Ю. вивчає комунікативну демократію та роль розвитку громадянського суспільства. Більшою мірою сучасні науковці продовжують аналізувати виклики, з якими стикається демократія у ХХІ столітті, а цілеспрямованих досліджень щодо розвитку солідарної демократії в країнах ЄС досить мало.

Мета статті — дослідити вплив ідеології соціал-демократизму на формування та розвиток солідарної демократії в країнах ЄС; визначити можливості та перспективи подолання криз і зміцнення солідарного демократизму в умовах геополітичних викликів та загроз.

Результати дослідження. Ідеологія соціал-демократизму виникла як альтернатива марксизму та визначила пріоритетом історичну еволюцію суспільства, через досягнення соціальної справедливості та рівності громадян, незалежно від їх суспільного становища, а також збереження соціального і міждержавного миру. Першим теорію еволюційного соціалізму запропонував філософ Едуард Бернштейн, який заперечив позицію Карла Маркса, підтвердивши, що є неминучою соціальна революція і руйнування капіталістичної системи. Таким чином, уявлення про поступове реформування буржуазного суспільства, необхідність відмови від класової боротьби нерозривно пов'язувалися у доктрині еволюційного соціалізму з розумінням першорядної значимості народної влади та політичного й економічного життя, посиленням соціальної захищеності трудящих та заохоченням робітничого самоврядування (Рис.1).

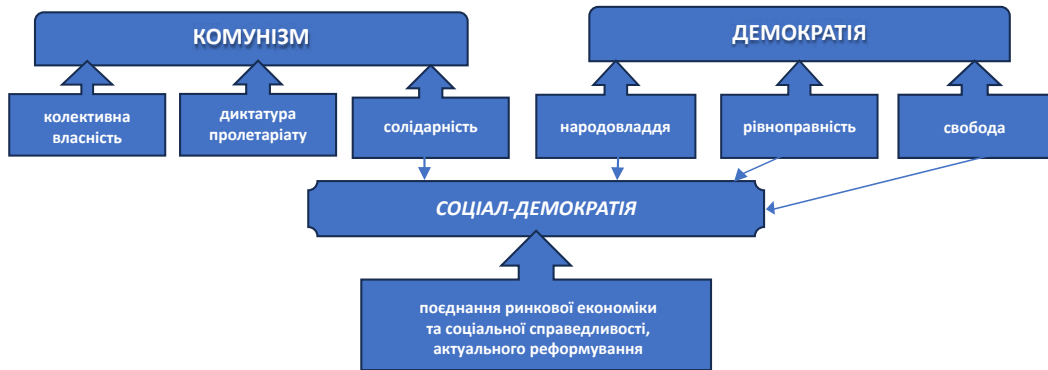

Рис. 1. Формування ідеології соціал-демократії

Прихильники еволюційного соціалізму об'єдналися в Другий Соціалістичний Інтернаціонал, що, за задумом, повинен координувати діяльність соціалістичних та соціал-демократичних партій світу та на сучасному етапі об'єднує понад 70 політичних партій всіх континентів. Великий вплив соціал-демократичні партії мали у 70-80-х рр. XX ст. у Західній Європі, а саме були представлені у найпотужніших європейських країнах (табл. 1).

Таблиця 1

**Діяльність соціал-демократичних партій у Європі
у 70–80-х рр. XX століття**

Держава	Роль та ідейна платформа соціал-демократичних партій
Великобританія, а пізніше в країнах Британської Співдружності	Ініціатива створення соціал-демократичних партій належала профспілкам, що зумовило формування особливої лейбористської партії.

<i>Німеччина</i>	У діючій програмі соціал-демократичної партії Німеччини до духовних основ соціалізму додане й просвітництво, й вчення Маркса про історію і суспільство, і досвід робітничого руху.
<i>Франція</i>	Соціалістична партія в союзі з комуністами і лівими радикалами робили спробу націоналізації ряду підприємств і банків, проте швидко французькі соціалісти відмовилися від цієї ідеї, висловившись за змішану економіку, а потім вони почали проводити навіть денаціоналізацію підприємств.
<i>Італія</i>	Італійські соціалісти і комуністи діяли більш прагматично, оскільки відмовилися від ідеї націоналізації, визнавши реальність змішаної економіки.
<i>Швеція</i>	Соціал-демократична партія Швеції упродовж 1932–1976 рр. незмінно перебувала при владі, повернувшись до неї у 1982 р. (прем'єр Улоф Пальме). Суть «шведської моделі» («функціонального соціалізму») у поєднанні динамічного ринку з досягненням соціальних цілей.
<i>Австрія</i>	Австрійські соціал-демократи (СДПА) керували країною 13 років упродовж 1971–1983 рр., а після 1983 р., втративши абсолютну більшість на парламентських виборах, формували коаліційні уряди.

Ще на початку 50-х років конгрес Соцінтерну у прийнятій Декларації відзначав, що соціалізм — міжнародний рух, який не вимагає єдності поглядів, не прагне до єдиної мети — соціальної справедливості, гуманізму, забезпеченого життя, свободи і миру.

У 90-х рр. XX століття відбувалося глобальне переформатування світу: падіння «берлінської стіни», розпад соціалістичного табору (країни східної та південно-східної Європи), руйнування СРСР, криза та війна в Югославії. Паралельно з геополітичними змінами відбувалися і трансформації у сфері ідеологічної та партійної діяльності. У червні 1999 року було представлено спільний програмний документ «Європа: третій шлях, новий центр», підготовлений Тоні Блером та Гергардом Шрьодером. Його адресували європейським соціал-демократам з метою оновлення соціалістичної доктрини. У документі окреслено ключові напрямки внутрішньої політики, серед яких: оптимізація державних витрат; зменшення податкового навантаження; підвищення гнучкості ринку праці; пріоритетність приватного інтересу над загальним через посилення особистої відповідальності громадян.

У тому ж році був ухвалений головний документ XXI конгресу Соцінтерну (участь взяли 140 соціалістичних та соціал-демократичних партій) — Паризька декларація з актуально визначеним підзаголовком «Виклики глобалізації», де визначено пріоритетну стратегічну спрямованість, зокрема, «...значним парадоксом даного історичного періоду є те, що

ніколи раніше людство не мало настільки великих можливостей для боротьби з такими споконвічними проблемами, як нерівність, голод, хвороби та малограмотність. І в той же час ці можливості використовуються для того, щоб збільшувати, а не скорочувати існуючі диспропорції. Наше завдання — повернути назад цю тенденцію і, таким чином, змусити глобалізацію служити прогресу людства» [1].

На сучасному етапі, в умовах тотальної глобалізації, соціал-демократи прагнуть будувати нове суспільство, застосовуючи актуальне реформування та демократичний інструментарій. Зрозуміло, що демократія є визначальною, адже є надкласовою ідеологією сучасності, зорієнтованою на розширений спектр прав та свобод, з обмеженим втручанням держави, адже, на думку соціал-демократів, «демократичний соціалізм» бере початок від християнської етики гуманізму і класичної філософії.

Демократія є основою громадського самоврядування, дозволяючи рівноправним громадянам безпосередньо брати участь у вирішенні суспільно важливих питань через механізм вільного вибору — голосування. Вона виникла як засіб, що забезпечує можливість людям самостійно управляти власними справами, використовуючи принципи самоврядування, автономії та колективного прийняття рішень. Існує багато підходів до трактування демократії, які варіюються залежно від політичних і наукових концепцій. Вчені та державні діячі часто мають різні погляди на її зміст, форми та функціонування (табл. 2).

Таблиця 2

Трактування демократії ученими та політиками

Учені / політики	Зміст / трактування демократії
<i>Лінкольн А.</i>	Визначав демократію як «правління народу, через посередництво самого народу, для народу». Її ключові цінності — свобода, рівність, верховенство права та громадянська участь — роблять демократію принципом, який варто захищати. Вона є життєво важливою для суспільства, оскільки забезпечує можливість громадянам впливати на політичні процеси та визначати майбутнє своєї країни. Демократичні принципи приваблюють мільйони людей по всьому світу, розширюючи підтримку цієї форми правління. Однак її існування неможливе без активної участі громадян у суспільному житті, адже саме свідоме залучення до демократичних процесів гарантує її стійкість та ефективність.
<i>Бенеш Е.</i>	Застерігаючи від романтизованого бачення демократії писав: «Передусім демократія означає працю, працю велику, головним чином малопомітну, працю систематичну, наполегливу, постійну і напружену». Громадянство, розвинений громадянський стан є цінностями, бо вони підносять людину, цивілізують її, формують порядок, заснований на свободі й відповідальності.

Берк Е.	Обґрунтовував альтернативну ідеологію консерватизму, що й сьогодні залишається не менш авторитетною для певних політичних сил. Більш-менш загальновизнано, що західне суспільство тримається на трьох засадах: політичній демократії, ринкової економіки і національної держави (по-англійському nation-state, «нації-держави»).
Черчіль В.	«Демократія — найгірша форма правління, якщо до уваги не брати всі інші». «Ніхто не робить вигляд, що демократія є досконалою або в усьому правильною. Демократія є найгіршою формою правління, але нічого кращого людство поки що не придумало».

Дискусії щодо ключових західних цінностей та принципів тривають і досі, оскільки їхній статус у країнах Європи залишається предметом суперечок. Незважаючи на те, що ідеї демократії глибоко вкорінені в європейській традиції, їхнє формальне вираження не завжди можна знайти у символах, що репрезентують Європейський Союз. Водночас Франція продовжує зберігати спадщину Великої французької революції, і девіз «Свобода, рівність, братерство», викарбуваний на її монетах, залишається одним із основних принципів демократичного устрою. Об'єктивним підходом до демократії є, як до форми (різновиду) держави, яка характеризується такими ключовими ознаками: 1) визнанням народу вищим джерелом влади; 2) виборністю основних органів держави; 3) рівноправністю громадян і насамперед рівністю їх виборчих прав; 4) підкоренням меншості більшості (перших останнім) при прийнятті рішень [9].

Будь-які демократичні держави будуються на підґрунті цих загальних ознак, але ступінь розвитку демократії може бути різним, оскільки демократизація суспільства є тривалим безперервним процесом, що потребує не лише внутрішньодержавних, але й міжнародних гарантій. Серед сучасних форм демократії виділяють: пряму демократію, представницьку демократію, демократію участі, президентську демократію, конституційну демократію, парламентську демократію, соціал-демократію, авторитарну демократію, теократичну демократію і т.д.

Так склалося історично та ідеологічно, що у період повоєнного відновлення після Другої світової війни, у період трансформацій соціально-економічного розвитку (70-80-ті рр. XX ст.), на етапі глобальних геополітичних трансформацій (на межі XX-XXI ст.) саме соціал-демократична ідеологія ставала урівноважуючим і балансуєчим фактором, що зменшувала ризики і мінімізувала негативні наслідки від криз і загроз у політично-економічній та соціально-духовній сферах. Свої ключові позиції соціал-демократична ідеологія утримує і сьогодні, оскільки за результатами виборів до Європарламенту 2024 року фракція ПАСД залишається другою за чисельністю, а до її складу входять 133 депутати, що вкотре засвідчує фундаментальну відданість ЄС демократичним цінностям та його

ключову роль як осередку демократичного розвитку у світі, що стає дедалі більш авторитарним (Рис. 2).

Адже, на сучасному етапі демократія перебуває під тиском серйозних викликів, як у світі, так і в межах кордонів ЄС. Інституції ЄС, що стоять на сторожі найуспішнішого багатонаціонального проекту, який був спрямований на підтримку цінностей демократії, миру, розвитку та мультилатералізму, беруть на себе історичну відповідальність у цей непростий момент.

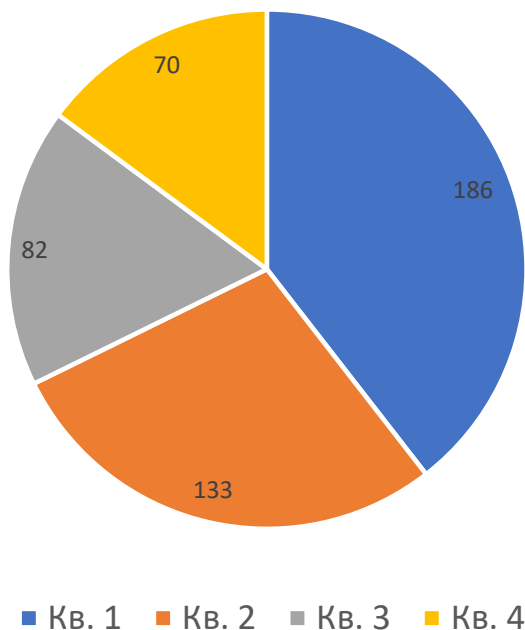

Рис. 2. Кількість депутатських мандатів, які отримали партії на виборах до Європарламенту у 2024 р.

*Кв.1 — кількість мандатів Європейської народної партії; *Кв.2 — кількість мандатів Прогресивного альянсу соціалістів і демократів; *Кв.3 — кількість мандатів *Renew Europe*; *Кв.4 — кількість мандатів Європейські консерватори і реформісти

Отже, в умовах глобальної кризи та посилення авторитаризму, умовою виживання ЄС є неухильне та пильне дотримання солідарного демократизму, адже, попри те, що демократія є не найкращою формою правління для більшості людей у світі, саме демократія гарантує розвиток людського потенціалу та динамічний й плюралістичний громадянський простір. До того ж, в умовах солідарної демократії явними є стабільні досягнення у сфері утвердження соціальної держави («держави добробуту»), розвитку соціально-економічного аспекту, поширення демократичного соціалізму (табл. 3).

Таблиця 3

Реалізовані досягнення соціальної демократії сучасності

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА	→	СОЦІАЛ- ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ	→	ДЕМОКРАТИЧНИЙ СОЦІАЛІЗМ
*у гуманітарній сфері — забезпечення кожній людині належних умов життя на засадах свободи, справедливості і солідарності; *в економічній сфері — сприяння формуванню соціально-орієнтованої ефективної ринкової економіки; *у політичній сфері — створення умов для формування і діяльності органів державної влади на засадах демократії.		*розвиток стимулів для виробництва — розширення економічних механізмів; *одночасно при ринковій конкуренції забезпечення відносної рівності для більшості членів суспільства.		*пріоритет колективних форм життя суспільства у всіх сферах життєдіяльності; *соціальний захист усіх членів суспільства.

Солідаризм є ключовим принципом, що забезпечує єдність та співпрацю між державами Європейського Союзу. Основою європейської солідарності є готовність країн ЄС об'єднувати зусилля та координувати дії для досягнення спільних цілей, а також ефективного реагування на сучасні виклики, які стоять перед європейською спільнотою. Термін «солідарність» має французьке коріння — слово «solidarité» походить від латинського «solidus», що означає міцний та стійкий. Цей концепт, у його сучасному значенні, набув поширення після Великої Французької революції 1789 року, коли він символізував єдність держави та суспільства.

Принцип солідарності відіграє ключову роль у правових основах Європейського Союзу, закріплених в його установчих договорах. Наприклад, стаття 2 Договору про Європейський Союз визначає, що ЄС ґрунтується на таких фундаментальних цінностях, як повага до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та захисту прав людини, включаючи права представників меншин [4]. Ці цінності об'єднують держави-члени у суспільстві, де існують плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність та гендерна рівність. Додатково, стаття 3.3 цього ж договору акцентує увагу на тому, що ЄС сприяє економічній, соціальній та територіальній згуртованості країн-учасниць, а також солідарності між ними. Відповідно до правових норм, солідарність може проявлятися у різних аспектах, наприклад, у співпраці держав у сфері міграції. У статті 80 Договору про функціонування Європейського Союзу зазначено, що реалізація спільної міграційної політики ЄС базується на принципі солідарності та справедливому розподілі відповідальності, зокрема фінансового навантаження, між держа-

вами-членами. За потреби акти ЄС, прийняті відповідно до установчих договорів, містять необхідні положення для забезпечення дотримання цього принципу [6, с. 255].

Принцип солідарності відіграє важливу роль у функціонуванні Європейського Союзу та закріплений у його правових документах. Зокрема, стаття 122 Договору про функціонування ЄС передбачає механізми допомоги країнам-членам у надзвичайних ситуаціях. У таких випадках Рада ЄС може ухвалювати рішення, спрямовані на підтримку держав, що зіткнулися із серйозними економічними труднощами, наприклад, проблемами з постачанням важливих товарів, особливо в енергетичному секторі. Крім того, якщо країна-член переживає кризові обставини, зумовлені природними катаклізмами чи непередбачуваними подіями, Рада ЄС за поданням Комісії має право надати фінансову допомогу відповідній державі [3].

Окрім установчих документів, солідарність знаходить своє відображення і в Хартії основних прав Європейського Союзу, прийнятій у 2000 році. Глава IV Хартії, що має аналогічну юридичну силу з установчими договорами, присвячена питанням солідарності, насамперед у сфері трудових відносин. Вона гарантує низку прав, включаючи доступ працівників до інформації та консультацій на підприємствах (ст. 27), можливість колективних переговорів та дій (ст. 28), право на працевлаштування (ст. 29) та захист від безпідставного звільнення (ст. 30). Крім того, документ містить норми щодо справедливих умов праці (ст. 31), недопущення дитячої праці та підтримки працюючої молоді (ст. 32), балансу між особистим і професійним життям (ст. 33), забезпечення соціального захисту та допомоги (ст. 34), охорони здоров'я (ст. 35) та доступу до суспільно важливих послуг (ст. 36) [6, с. 256; 8].

Солідарність у Європейському Союзі охоплює не лише сферу трудових прав, а й захист навколишнього середовища (ст. 37) та права споживачів (ст. 38). Таким чином, усі зазначені права можна розглядати як важливий аспект солідарності для кожного громадянина ЄС.

Для практичної реалізації принципу солідарності в різних сферах було створено низку європейських установ. Однією з ключових є Фонд солідарності ЄС (European Union Solidarity Fund, EUSF), заснований у 2002 році відповідно до Регламенту № 2012/2002, ухваленого Радою ЄС [10]. Його створення було відповіддю на масштабні повені, що охопили Центральну Європу того року. Відтоді Фонд ЄС надає допомогу країнам-членам у разі великих стихійних лих.

За визначенням у Регламенті (ст. 2), великомасштабною катастрофою вважається подія, що спричинила збитки на суму понад 3 мільярди євро або понад 0,6 % валового національного доходу країни. У преамбулі документа наголошується, що ЄС повинен демонструвати солідарність із населенням постраждалих держав, надаючи їм фінансову підтримку. Основна мета допомоги — швидке відновлення нормального життя в регіонах, які зазнали лиха, з особливим акцентом на природні катастрофи. Процес отримання фінансової допомоги від ЄС передбачає подання країною-заяв-

ником звернення до Європейської комісії протягом 12 тижнів після катастрофи. Потім запропонована фінансова підтримка має бути затверджена Радою ЄС та Європейським парламентом [6, с. 257].

У 2014 році до Регламенту (ЄС) № 661/2014 були внесені зміни, що вдосконалили механізми функціонування Фонду солідарності ЄС [12]. Окрім спрощення процедур, було вирішено розширити сферу покриття витрат, включивши до них фінансову підтримку держав-членів ЄС у разі масштабної посухи.

З моменту заснування у 2002 році Фонд ЄС надав фінансову допомогу 24 країнам Європи, які постраждали від 80 різних стихійних лих—повеней, лісових пожеж, землетрусів, буревіїв і посух. Загальна сума коштів, виділених Євросоюзом на ці цілі, склала приблизно 5 мільярдів євро [5].

У 2020 році, у відповідь на пандемію COVID-19, було внесено додаткові поправки до Регламенту (ЄС) 2020/461 [11]. Це рішення дозволило використовувати Фонд ЄС не лише для подолання наслідків природних катастроф, але й для фінансування заходів у сфері охорони здоров'я, спрямованих на боротьбу з серйозними кризовими ситуаціями [6, с. 257].

Зростаюча соціально-економічна нерівність, корупція, політична поляризація, поширення дезінформації та загальна невизначеність, спричинена кліматичними викликами та швидкими технологічними змінами, вплинули на довіру до демократичних інститутів Європейського Союзу. Додатково, стримана реакція країн ЄС на масштабну агресію Росії проти України стала ще одним фактором, що підірвав впевненість у європейських механізмах прийняття рішень [2]. Ці тенденції розгортаються в умовах значних геополітичних змін, що призвели до зростання впливу деяких авторитарних проросійських режимів у межах ЄС, а також до їхньої взаємодії. До таких проявів відносять, зокрема, конфронтаційну політику Угорщини під керівництвом Віктора Орбана та позицію уряду Словаччини, очолюваного Робертом Фіцо, що демонструють відмінні від загальноєвропейських підходи у зовнішній політиці.

Втрата чіткого напрямку розвитку демократії на засадах солідаризму в об'єднаній Європі провокує «зростання кількості міжнародних конфліктів, які посилюють міграційні потоки, дефіцит енергоресурсів та торговельні проблеми, а також зумовлюють значні оборонні інвестиції на довгі роки вперед» [2]. Ці виклики підривають не лише засадничі демократичні цінності ЄС, але й довіру до його зусиль, спрямованих на зміцнення демократії в усьому світі та протистоянню агресії Росії.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, ЄС повинен взяти на себе відповідальність за збереження солідарного демократизму, який забезпечує розвиток інтеграційних процесів та зміцнення єдності. До того ж, роль ЄС є значно ширшою і перспективнішою, зважаючи на те, що союз є глобальним законодавцем у нових сферах демократії, а саме: захист даних, диджиталізація та управління цифровими платформами й технологіями (наприклад, штучний інтелект), ще більше зміцнила його здатність підтримувати громадян, які борються з авторитарним контролем [2].

ЄС демонструє готовність до випробування демократичних інновацій, щоб поліпшити зв'язок між своїми інституціями та європейськими громадянами, а також сприяти залученню громадян до формування політики в державах-членах, а інші європейські держави спонукати до інтеграції та об'єднання, оскільки в складі ЄС перебуває 27 держав, а загалом у Європі функціонує 44 визнаних державних організацій, тобто потенційно 17 держав можуть доєднатися до ЄС. До того ж, є щонайменше 2 головні причини для зміцнення засад європейського солідаризму та демократії, а саме:

1) по-перше, населення ЄС становить 512497877 осіб, (серед яких найбільш населеною державою-членом ЄС є Німеччина, де проживає близько 83000000 людей, а найменшою країною за чисельністю населення є Мальта, де проживає 493559 осіб); а населення США становить близько 350 мільйонів осіб та населення Росії становить 146748590 осіб (населення ЄС приблизно відповідає загальній кількості населення США і Росії разом);

2) по-друге, спектр геополітичних та глобальних загроз невинно розширюється й загострюється (таких як, міжнародні конфлікти, міжнародний тероризм, екологічні проблеми, ядерна небезпека, етнічні і релігійні конфлікти, діяльність тоталітарних сект, неконтрольована міграція, організована злочинність), що викликає ще більшу необхідність в об'єднанні зусиль та ресурсів, з метою подолання цих викликів та загроз і мінімізації деструктивних наслідків.

Таким чином, заклики до зміцнення й пріоритетизації демократії не є безпідставними, оскільки забезпечення сильної солідарної демократії в європейських державах-членах є основою для ефективної боротьби з вище перерахованими викликами та загрозами. Тому практичне втілення цілей ЄС, а не лише декларування, є вкрай актуальним, а саме: підтримання миру, своїх цінностей та добробуту народів; надання своїм громадянам простору свободи, безпеки й правосуддя; створення внутрішнього ринку; боротьба проти соціального вилучення та дискримінації; підтримка соціальної справедливості та захисту; рівність жінок і чоловіків, зв'язок між поколіннями, захист прав дитини; підтримка економічної, соціальної та територіальної єдності держав-членів та солідарність між ними; повага до культурної багатоманітності держав-членів; створення економічного і валютного союзу; Союз підтримує та поширює свої цінності та інтереси, сприяє захисту своїх громадян.

Очевидним стає те, що лише, втілюючи в життя свої засадничі цінності, ЄС зможе зберегти свій авторитет світового лідера в галузі солідарної демократії, спрямованої на істинні цінності — безпеку та мирний розвиток.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Європейська демократія — це постійна й безперервна праця. Розбудова суспільної стійкості Європи. Європейська комісія. URL: https://state-of-the-union.ec.europa.eu/state-union-2023/building-europes-societal-resilience_uk

2. Звернення щодо захисту демократії: 10 пріоритетів для ЄС. URL: https://www.idea.int/sites/default/files/2024-05/Ukrainian-A_Call_to_Defend_Democracy-10_Priorities_for_the_EU.pdf
3. Значення, склад та порядок формування Комісії Європейського Союзу. Моя освіта. URL: https://moyaosvita.com.ua/politologiya/znachennya-sklad-ta-poryadok-formuvannya-komisii-yevropejskogo-soyuzu/#google_vignette
4. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз (вчиненого в Маастрихті сьомого дня лютого тисяча дев'ятсот дев'яносто другого року) та Договору про функціонування Європейського Союзу (вчиненого в Римі двадцять п'ятого дня березня місяця року одна тисяча дев'ятсот п'ятдесят сьомого) від 30.03.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text
5. Міжнародні фонди Європейського Союзу. LivingFo. URL: <https://livingfo.com/mizhnarodni-fondy-ievropejskoho-soyuzu/>
6. Мушак Н. Розвиток концепції європейської солідарності у праві Європейського Союзу. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 9. С. 254–258.
7. Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2019/1020 від 20 червня 2019 р. про ринковий нагляд та відповідність продуктів, а також про внесення змін до Директиви 2004/42/ЄС та Регламенту (ЄС) № 765/2008 і Регламенту (ЄС) № 305/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_012-19#Text
8. Хартія Європейського Союзу про основоположні права. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/>
9. Шелюк Л. Демократія — провідна орієнтація системних соціокультурних змін в галузі освіти. URL: https://revolution.allbest.ru/philosophy/01146192_0.html#text
10. EUR-Lex. Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2002/2012/oj/eng>
11. EUR-Lex. Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/461/oj/eng>
12. REGULATION (EU) No 661/2014 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 15 May 2014 amending Council Regulation (EC) No 1013/2008 establishing the European Union Solidarity Fund. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/661/oj/eng>

REFERENCES

1. Yevropeys'ka demokratiya — tse postiyne y bezperervna pratsya. Rozbudova suspil'noyi stiykosti Yevropy [European democracy is a constant and continuous work. Building the social resilience of Europe]. European Commission. Retrived from https://state-of-the-union.ec.europa.eu/state-union-2023/building-europes-social-resilience_uk [in Ukrainian].
2. Zvernennya shchodo zakhystu demokratiyi: 10 priorytetiv dlya YES [Appeal on the defense of democracy: 10 priorities for the EU]. . Retrived from https://www.idea.int/sites/default/files/2024-05/Ukrainian-A_Call_to_Defend_Democracy-10_Priorities_for_the_EU.pdf [in Ukrainian].
3. Znachennya, sklad ta poryadok formuvannya Komisiyi Yevropeys'koho Soyuzu. Moya osvita [The meaning, composition and procedure for forming the Commission of the European Union] My education. Retrived from <https://moyaosvita.com>.

- ua/politologiya/znachennya-sklad-ta-poryadok-formuvannya-komisii-yevropejsko-go-soyuzu/#google_vignette [in Ukrainian].
4. Konsolidovani versiyi Dohovoru pro Yevropeys'kyy Soyuz ta Dohovoru pro funktsionuvannya Yevropeys'koho Soyuzu [Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union]. Retrived from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text [in Ukrainian].
5. Mizhnarodni fondy Yevropeys'koho Soyuzu [International funds of the European Union] LivingFo. Retrived from <https://livingfo.com/mizhnarodni-fondy-ievropejs-koho-soiuzu/> [in Ukrainian].
6. Mushak N. (2020). Rozvytok kontseptsii yevropeys'koyi solidarnosti u pravi Yevropeys'koho Soyuzu [Development of the concept of European solidarity in the law of the European Union]. Entrepreneurship, economics and law. P 254–258. [in Ukrainian].
7. Rehlament Yevropeys'koho parlamentu i Rady (YES) 2019/1020 vid 20 chervnya 2019 r. pro rynkovyy nahlyad ta vidpovidnist' produktiv, a takozh pro vnesennya zmin do Dyrektyvy 2004/42/YES ta Rehlamentu (YES) № 765/2008 i Rehlamentu (YES) № 305/2011. Retrived from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/> [in Ukrainian].
8. Khartiya Yevropeys'koho Soyuzu pro osnovopolozhni prava [Charter of Fundamental Rights of the European Union]. Retrived from <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/> [in Ukrainian].
9. Shelyuk L. Demokratsiya — providna oriyentatsiya systemnykh sotsiokul'turnykh zmin v haluzi osvity [Democracy — the leading orientation of systemic socio-cultural changes in the field of education]. Retrived from https://revolution.allbest.ru/philosophy/01146192_0.html#text [in Ukrainian].
10. EUR-Lex. Access to European Union law. Retrived from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2002/2012/oj/eng> [in English].
11. EUR-Lex. Access to European Union law. Retrived from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2020/461/oj/eng> [in English].
12. REGULATION (EU) No 661/2014 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 15 May 2014 amending Council Regulation (EC) No 2012/2002 establishing the European Union Solidarity Fun. Retrived from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2014/661/oj/eng> [in English].

*Василь Ільницький,
директор Інформаційно-видавничого центру УжНУ,
член правління ГО «Центр військово-історичних досліджень
«Memento bellum», заслужений журналіст України*

УКРАЇНЦІ ЗАКАРПАТТЯ У БОЯХ З НАЦИСТАМИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ТА З РАШИСТАМИ У НИНІШНІЙ ВИЗВОЛЬНІЙ ВІЙНІ УКРАЇНИ

Тема протистояння фашизму (нацизму) у сусідній Словаччині декілька літ тому в її інформаційному середовищі стала майже сакральною. На ній значною мірою вибудовували свою виборчу риторичку під час крайніх дочасних парламентських та президентських перегонів саме ті політичні сили, які ідеологічно (а скоріш за все не тільки) пов'язані з росією і за вказівкою московитів наголошували своїм виборцям, що фашизм сьогодні укоренився не де інде, а в Україні. Зокрема лідер партії Smer-SD Роберт Фіцо під час виступу у Банській Бистриці у серпні 2023 року майже дослівно повторив мантру московських пропагандистів, назвавши полк «Азов» пристанищем нацистів. І це, на жаль, спрацювало...

Слід об'єктивно визнати, що тема «деди воєвали» є доволі розкрученою у політичній свідомості багатьох пересічних словаків, адже інших яскравих сторінок у становленні їхньої політичної нації, принаймні у ХХ ст., не так і багато. Тож кремлівські ідеологи, спільно зі словацькими колаборантами, упродовж тривалого часу вбивали у голови громадян, що саме словакам належить слава «бойовників» з фашизмом, котрий традиційно, ще з часів УПА, асоціюється у їхній свідомості з українцями.

Але про те, хто, де і під якими прапорами насправді воював у роки Другої світової війни, мають, передовсім, говорити дослідники історії ХХ століття. Україй важливо дати розголос тим дослідженням ними фактам, які політичні маніпулятори сьогодні воліють замовчувати, оскільки на місце нацизму, що непомірно попив крові народам Європи всередині ХХ століття, в образі миротворця і антифашиста прийшов московський рашизм — не менш кровожерливий і жорстокий претендент на нового поведителя Європи ХХІ століття. Цьому вкрай загрозливому факту безпеці, та й самому існуванню країн Європейської співдружності, тривалий час, через різні причини, намагалися не приділяти належної уваги. Це призвело до того, що рашизм, проливши ріки крові безневинних людей в Україні, відверто погрожує (наразі, здебільшого, вустами своїх пропагандистів)

збройним вторгненням до країн Східної Європи навіть попри те, що вони є складовою НАТО.

Тернистий шлях легіонерів

Мюнхенська угода від 30 вересня 1938 року заклала початок знищення Чехословаччини як держави. Що й сталося 15 березня 1939 року, коли А.Гітлер ввів війська до Чехії, перетворивши її на протекторат Богемії та Моравії. Днем раніше парламент Словаччини проголосив на своїх «обскубаних» ще у 1938 році гортистською Угорщиною теренах (без Кошиць, Требішова, Нових Замків і усіх придунайських земель аж до самої Братислави) незалежну **Першу Словацьку республіку, яка проіснувала з 14 березня 1939 до 8 травня 1945 року як союзник і сателіт нацистської (фашистської) Німеччини**, а Йозефа Тисо призначив першим прем'єр-міністром новоствореної республіки.

У зовнішній політиці Перша Словацька республіка орієнтувалася на гітлерівську Німеччину і стала однією з перших учасниць Другої світової війни, виступивши на боці рейху при нападі на Польщу 1 вересня 1939 року. Згодом словацькі регулярні військові частини брали участь у війні проти СРСР, а сам Йозеф Тисо 3 листопада 1941 року, уже в статусі президента, відвідав окупований німцями Київ.

За таких геополітичних умов тисячі патріотично налаштованих громадян колишньої Чехословаччини не погодилися жити у нацистських протекторатах й покинули батьківщину. Серед них були й колишні військовики розформованої окупантами чехословацької армії. З їхнього числа у березні 1939 року в Польщі почалося формування Чехословацького легіону. Він розташовувався у Кракові, Львові та інших містах на сході Польщі, а його чисельність ледь перевищувала 900 осіб.

Після німецького вторгнення до Польщі та розв'язання Другої світової війни частини Червоної армії, у відповідності до пакту Ріббентропа-Молотова, 17 вересня рушили на східні польські території. Щоб уникнути німецького полону, Чехословацький легіон того ж дня виступив назустріч Червоній армії і 18 вересня 1939 р. зустрівся з колоною радянських військ. В СРСР особовий склад легіону був оголошений інтернованими особами і перебував у таборах у російських містах Оранек і Суздаль Владимирської області. У травні 1941 р. на переговорах між СРСР та Чехословацьким урядом у Лондоні було підписано угоду, згідно з якою СРСР дозволяв формування чехословацьких частин на радянській території, а 27 вересня 1941 р. — радянсько-чехословацький військовий договір, згідно з яким почалося формування Першого чехословацького піхотного батальйону.

Поки громадяни Першої Словацької республіки воювали у складі вермахту на східному фронті проти Червоної армії та насолоджувалися мирним життям у своїй країні, у м. Бузудук Оренбурзької області 2 лютого 1942 р. розпочався процес формування Першого Чехословацького окремого батальйону, **етнічний склад якого на самому початку був таким: 277 чехів, 21 словак, 286 євреїв і 1780 (!) українців із Закарпаття.**

У багатьох наших співвітчизників, особливо молодшої генерації, та й жителів сусідніх держав може виникнути питання: а звідки у батальйоні було так багато закарпатців? **Відповідь проста — з таборів ГУЛАГу!** За вислідками Мюнхенської угоди та Віденського арбітражу третина Підкарпатської Русі з містами Ужгород, Мукачево та Берегово з 2 листопада 1938 р. відійшли до Угорщини, а після окупації Карпатської України 17 березня 1939 р. уся територія нинішнього Закарпаття стала частиною Королівства Угорщини. Тисячі закарпатців не бажали бути підданими Санстефанської корони і після розчленування Польщі у вересні 1939 р., коли в Галичину на штиках Червоної армії прийшла радянська влада, почали масово переходити кордон. Втечею до СРСР мали на меті врятуватися від жорстоких переслідувань угорських окупантів учасники українських національно-патріотичних організацій, оборонці Карпатської України, члени чехословацької компартії, але найбільше — молодь, яка не бажала жити в окупації, розмовляти мовою завойовника та примусово вступати у парамілітарну профашистську угорську організацію Левенте. «На початку літніх канікул 1939 року мене, як і багатьох молодих закарпатських учителів, направили у Берегово та Будапешт на навчання інструкторів Левенте, — згадував колишній втікач до СРСР, в'язень радянського табору у м. Котлас Архангельської області, воїн Першої чехословацької бригади, учасник визволення Києва, Білої Церкви, Жашкова і боїв на Дуклі, а по війні — головний редактор україномовних газет «Нове життя», «Дружно вперед» та літературного журналу «Дукля», які видаються у м. Пряшів, український письменник Словаччини, підполковник у відставці, уродженець с.Зубівка Мукачівського району Федір Іванчов. — Вирішив я те саме зробити, що і тисячі закарпатців, подався на Схід — нелегально перейшов кордон уночі 3 листопада 1939 року. У цьому допоміг мені учитель Іван Марцій із Ганьковиці, який пізніше теж прибув до «руських братів», а в беріївсько-сталінських таборах так і згинув».

Економічна стагнація та стрімке погіршення життя спонукали покидати рідний край і тих, хто повірив комуністичній пропаганді та вважав СРСР «земним раєм» для трудящої людини. І, нарешті, «третя ріка», що поповнювала неозоре море вічної мерзлоти на ймення ГУЛАГ — військовополонені закарпатці, які були мобілізовані до угорської армії і відправлені на східний фронт, але за першої ж нагоди здавалися в полон.

За підрахунками редколегії Закарпатської обласної Книги пам'яті на кінець 1942 року в 29 таборах НКВС були ув'язнені 7887 закарпатців. Про важку долю співвітчизників довідався керівник Чехословацької військової місії в Радянському Союзі полковник Г.Піка (у 1949 р. армійський генерал Г.Піка був репресований і вбитий комуністичним режимом ЧССР), який провів величезну роботу аби з'ясувати, у яких саме таборах перебувають закарпатці. Доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України Степан Віднянський пише, що полковник Г. Піка «на підставі здобутих з великими труднощами відомостей, потай від беріївських служб, склав карту-схему розташування цих таборів і визначив приблизне число ув'язнених закарпатців. Потім вступив у листування із чехословацьким емі-

грантським урядом у Лондоні й зарубіжним керівництвом КПЧ у Москві та з міністерствами оборони і внутрішніх справ СРСР, клопочучись про звільнення закарпатців — аби їм дозволили вступати до лав чехословацької військової частини, яка формувалася в СРСР. Це було для багатьох закарпатських українців спасінням. Їхні табірні страждання на лісоповалі, у вугільних шахтах, на спорудженні залізничних колій у зоні вічної мерзлоти і т.д. припинилися лише в кінці 1942 — на початку 1943 р., коли Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 листопада 1942 р. засуджені за нелегальний перехід кордону закарпатці були амністовані».

Трагічну долю втікачів до СРСР пережила тоді більшість закарпатських родин. Не оминула вона і мою: у Печорлагу відбував покарання за нелегальний перехід кордону рідний брат мого батька — Михайло Ільницький (1917 р.н.). На жаль, йому не судилося стати чехословацьким легіонером. Він не виніс табірних мук — непосильної фізичної праці, знущання табірної адміністрації та кримінальників — і помер в ув'язненні у 1940 р., реабілітований у 1990 році.

«Наприкінці 1942 року до Бузулука прибули перші три транспорти із звільненими закарпатцями зокрема з Воркутинського табору — 185 новобранців, з Крагопольського — 195, з Печорського — 241», — пише у збірнику «Так ламалися долі репресованих закарпатців» доктор історичних наук, голова обласної редколегії Книги пам'яті Омелян Довганич. Першим офіцером з числа закарпатців, котрі прибули з таборів, був поручик Юлій Костович з с. Радванка (нині — передмістя Ужгорода). Поступово зростало й число офіцерів — уродженців Закарпаття. Зокрема, підпоручиками і поручиками серед перших були Василь Вальо, Емерих Королович, Федір Іванчов, Михайло Король, Михайло Цифра, Степан Бунзяк, Степан Вайда, Петро Гошук та інші.

Українське село Соколово — початок антифашистської збройної боротьби чехів і словаків

Після короткотермінового бойового злагодження Перший чехословацький батальйон у складі 974 осіб 30 січня 1943 року вирушив на фронт. Про цей легендарний військовий підрозділ у післявоєнний час було написано сотні книг, наукових досліджень, спогадів, авторами яких є радянські і чехословацькі історики, дослідники та ветерани — учасники війни, у тому числі й Людвік Свобода — перший командир чехословацького батальйону, згодом — бригади та корпусу. А 2023 року впливова й авторитетна у Чехії «Спілка Чехословацьких легіонерів» та празьке видавництво «Епоха» випустили у світ ґрунтовне 350-сторінкове, базоване на документах з чеських, російських та німецьких архівів, доповнене спогадами безпосередніх учасників та ілюстроване фотографіями тих часів видання «Соколово — перший бій. 1-й Чехословацький окремих батальйон у битві за Харків». Підготував це видання авторський колектив науковців під керівництвом Мілана Копецького, Мілана Мойжеша і Філіпа Кахеля.

Серед інших документів книга вміщує фотокопію рапорту командира батальйону підполковника Л.Свободи від 28 січня 1943 р. на ім'я прези-

дента в екзилі Едварда Бенеша та міністра оборони Сергія Інгра. Командир доповідає, що базований у СРСР 1-й окремих Чехословацький батальйон 30 січня у бойовій готовності відбуває з м. Бузулук на фронт. **Загальна чисельність батальйону — 974 особи, з них 264 — жителі Підкарпатської Русі.** У його складі — 26 офіцерів, 10 ротмістрів, 237 підстаршин, 663 воїни, з них — 7 підстаршин і 31 воїн — жінки.

Дослідники подають національний (за рідною мовою) склад батальйону: 510 (52.5%) — чехи, у т.ч. й переселенці з Волині та громадяни СРСР, 264 (25.3%) — русини-українці, 106 (10.9%) — євреї, 82 (8.4%) — словаки, 16 (1.6%) — угорці, 12 (1.2%) — інші.

Доволі промовистим фактом є і перелік територій, з яких прибули майбутні вояки до місця формування батальйону. Згідно з документальними даними, 100 (10.3 %) — втікачі-члени чехословацької військової групи з Польщі, 125 (12.9%) — втікачі-євреї з обладнаної нацистами резервації в Ніско (Польща), 286 (29.4%) — засуджені за нелегальний перетин кордону СРСР (жителі Закарпаття — В.І.), 136 (14.5) — з Польщі, 115 (11.8%) — з анексованих східних польських територій (Волинь), 13 (1.3%) — з інших анексованих територій, 90 (9.3%) — трудові емігранти до СРСР, 68 (7.0%) — громадяни СРСР, 39 — не вказано.

Переміщення потягом з місця формування батальйону у м. Бузулук до залізничної станції Волуйки Білгородської області перед пішим маршем на фронтові позиції тривало до 19 лютого, а 3 березня батальйон зайняв оборону поблизу села Соколово. У важких боях з військами 6-ї німецької танкової армії з 7 по 22 березня батальйон втратив убитими 103 (10.6%) бійці (у т.ч. й командира роти Отокара Яроша, якому посмертно присвоїли звання Героя СРСР), 22 (2.3%) — потрапили у полон, 8 (0.8%) — пропали безвісти, 168 (17.3%) — отримали поранення. За національним складом втрати становили: 69 (58%) загиблих бійців — чехи, 24 (20%) — русини-українці, по 11 (9.2%) — словаки і євреї, 3 угорці та один німець.

Автори дослідження на сторінках 253–254 подають повний іменний покажчик загиблих у боях під Соколово. У цьому скорботному переліку є воїни з типовими закарпатськими прізвищами: Боднар Михайло, Волошин Михайло, Джумурат Василь, Фіцай Юрій, Янчик Василь, Ковач Василь, Майор Василь, Островка Юрій, Поп Микола, Філіп Юрій, Сопко Дмитро, Шкробинець Йосип, Швед Йосип...

У боях за Київ та визволення України

Уже 15 травня 1943 р. Державний комітет оборони СРСР видав постанову про формування на основі батальйону Першої окремої чехословацької піхотної бригади. Її формування проводилося у м. Новохоперськ Воронезької області. До 30 вересня 1943 р. бригада налічувала 3.517 осіб, у тому числі 114 офіцерів.

Станом на 30 жовтня 1943 р. у складі бригади налічувалося 563 чехи, 543 словаки та 2.210 закарпатців. **Звільнені з таборів закарпатські українці мали чисельну перевагу, але вони були настільки фізично змореними й виснаженими, що не мали сил до будь-якої воєнної служби.**

Тому їх спочатку відправляли у спеціально створені заклади, де трохи підгодовували, а особливо слабких і неспроможних тримати в руках зброю відіслали у Джамбульську область Узбекистану працювати в колгоспах.

Після вишколу, починаючи з 4 листопада 1943 р., бригада брала участь у Київській, Житомирсько-Бердичівській та Корсунь-Шевченківській військових операціях. «На прохання закарпатських українців їхній комендант звернувся до командуючого 38-ю радянською армією генерала Чібісова дати чехословацькій бригаді бути авангардом бою за Київ. Повагавшись, командир погодився на це», — згадує у своїх мемуарах Л. Свобода.

Юліан Химинець так описав участь воїнів бригади у боях за Київ: «Два батальйони закарпатських українців-автоматчиків, підтримуваних танками, артилерією, мінометами та ракетами, несподівано наглою атакою о 4-й годині осягнули житомирське шосе, а о 7-й годині вечора, після дуже тяжких боїв, закарпатці перші увірвалися в центр Києва. Закарпатці в боях за Київ показали велике героїство».

У боях за Київ бригада понесла й значні людські втрати. У книзі спогадів Л. Свобода наводить цифри про 30 вбитих і 80 поранених вояків. Але, насправді, як і в боях під Соколовим, втрати були значно більшими. У післявоєнний період на Лук'янівському військовому цвинтарі м. Київ було виявлено поховання 9 військовослужбовців та поховання 7 невідомих бійців на Святошинському цвинтарі. На встановленому у 1954 р. на Лук'янівському військовому цвинтарі обеліску, без зазначення дат народження і загибелі, викарбували прізвища підпоручника Михайла Оленича, сержанта Василя Максимовича, воїнів Василя Улиганця, Василя Боднара, Василя Пічкаря, Яна Дурди, Михайла Кончі, Михайла Шелевки, Семена Андруса. У роки Незалежності, зусиллями колективу Національного музею історії України у Другій світовій війні, було встановлено прізвища 59 загиблих воїнів Першої чехословацької окремої бригади, похованих у Києві (на сайті музею є повний перелік прізвищ). У 2012–13 роках за кошти Чеської Республіки пам'ятники на Лук'янівському і Святошинському цвинтарях оновили та доповнили новими прізвищами загиблих героїв — визволителів Києва.

...Після виснажливих боїв за Білу Церкву, Умань та Жашків бригаду перевели на короткостроковий перепочинок у тил, а вже 10 квітня 1944 року у м. Рівне на її базі почалося формування 1-го Чехословацького армійського корпусу. Загальна його чисельність становила 16.171 осіб. На пропозицію Чехословацького уряду в екзилі командувати корпусом у травні 1944 р. призначили бригадного генерала Яна Кратохвіла, персону якого радянська та чехословацька повоєнна історіографія замовчувала. Після окупації Чехословаччини гітлерівцями він вступив до підпільної організації руху опору. Згодом утік до Польщі та Франції, де командував полком 1-ї чехословацької дивізії в оборонних боях на територіях поблизу рік Гран-Морін Куломьєр і Луаре. У 1943 р. Яна Кратохвіла призначили командиром 1-ї чехословацької змішаної бригади у Франції, проте уряд в екзилі призначив його командиром Першого чехословацького армійського корпусу.

У серпні 1944 р. корпус перекинули на Перший Український фронт, що наближався до чехословацького кордону в Карпатах. Він мав прорватися через перевали і стати першим визволителем території колишньої Чехословацької Республіки, а генерал Ян Кратохвіл — уособленням визволення країни від нацизму. Та у радянського керівництва були свої плани — символом визволення Чехословаччини мав стати політично надійний Людвік Свобода. Радянський маршал Іван Конєв у середині Карпатсько-Дукельської операції змістив Я. Кратохвіла, а командувачем Першим чехословацьким армійським корпусом призначив Л.Свободу.

У боях на Дуклі та звільненні Словаччини від нацизму

День 29 серпня 1944 року у Словаччині прийнято вважати датою початку Словацького національного повстання — подію, яку у часи комуністичного диктату абсолютизували, а сьогодні проросійські політичні сили країни вважають його символом боротьби з фашизмом.

Що ж відбувалося тоді насправді? Авторитарний режим Й.Тисо досить швидко породив опозицію всередині країни, до якої увійшла низка строкатих за політичними уподобаннями сил. Громадянсько-демократичний спротив був зорієнтований на відновлення демократичної Чехословаччини і координував свої дії з урядом в екзилі Е. Бенеша. Комуністичний спротив орієнтувався на політику СРСР щодо відновлення Чехословаччини та координувався з радянським керівництвом. Вирішальним для консолідації зусиль антифашистського підпілля у Словаччині стало укладення у 1943 р. договору між Е.Бенешем та представниками СРСР, який передбачав спільні дії зі звільнення Словаччини від протімецького режиму з подальшим відновленням Чехословаччини. Логічним продовженням цих домовленостей стало підписання у грудні 1943 р. представниками основних опозиційних сил так званої «Різдвяної угоди», якою створювалася Словацька Національна Рада (СНР), на котру покладалося завдання організації загальнонаціонального повстання.

Вирішальне значення для майбутнього повстання мало приєднання до сил опору словацької армії. **На початкових етапах існування Першої Словацької республіки армійські кола відзначалися високим ступенем лояльності до правлячого пронацистського режиму. Опозиційні настрої у війську почали розвиватися лише після військових невдач союзників на Східному фронті та в Італії у 1943–1944 роках.** Психологічне пригнічення словацьких військовиків суттєво посилювалось після фактичної втрати найбільш боєздатного підрозділу — «Швидкої дивізії», яка потрапила в оточення під час Сталінградської битви. Керівництво Словацького народного повстання (СНР) розраховувало, що при наближенні радянських військ саме цей корпус розпочне загальнонаціональне повстання. Однак його командувач генерал Августин Малар вважав початок повстання передчасним. Він втік до Братислави, звідки звернувся до словацьких військ не чинити опору німецьким частинам. Заступник Малара полковник Тальський також усунувся від керівництва корпусом. Особовий склад корпусу був знезброєний, частина солдатів пізніше при-

єдналася до партизанів, частина розійшлася по домівках, а частина була відправлена німцями до концентраційних таборів.

Збройні сутички з німцями розпочалися 28 серпня. Командування військових підрозділів на східних та західних землях Словаччини зволікало з прийняттям рішення щодо приєднання до повстання, і вони теж були знезброєні. Словаки очікували на допомогу від Червоної армії, передові частини якої уже були на підступах до Дукельського перевалу. Однак, як пише Юліан Химинець, «москалі втопили у крові словацьке народне повстання. Не дали йому потрібної помочі й не допустили Англію, Америку й Францію прийти йому з допомогою. Зате дали можливість німецьким СС-дивізіям винищити найкращих словацьких патріотів, а з ними також 7.500 закарпатських українців, які воювали у складі Другої чехословацької самостійної парашутної бригади. Ці незаперечні докази вказують, як москалі злочинним способом здійснюють винищування кожної еліти й провідної верстви народу, котрого хочуть поневолити. Так вони поступили у варшавському й празькому повстанні. Празьке повстання захоронила чехам російська дивізія генерала Власова, союзника німців, яка перейшла на бік чеських повстанців. Інакше німці були б знищили Прагу гірше, як Варшаву. Після визволення Праги чехи видавали власівців більшовикам на розстріл».

18 жовтня 1944 р. розпочався масштабний наступ німецьких військ з території Угорщини, що дозволило їм доволі швидко досягнути м. Банська Бистриця, втрата якої 27 жовтня ознаменувала фактичне завершення спротиву. **З нагоди придушення повстання 30 жовтня 1944 р. у Банській Бистриці відбувся військовий парад, під час якого президент Словаччини Й. Тисо та німецький генерал Герман Гефле вручили нагороди німецьким солдатам і офіцерам, які відзначилися у цій операції.**

Тим часом 8 вересня 1944 року розпочалася Дукельська операція. Радянський маршал І. Конев наказав військам за 5 днів прорвати ворожу оборону в районі Кросна, Дуклі, пробитися через Карпати, дістатися на територію Словаччини й злучитися з словацькими повстанцями. Однак важкі бої на Дуклі тривали аж 80 днів! 20 вересня частини Червоної армії, спільно з бійцями Першого чехословацького корпусу, оволоділи польським селом Дукля, а 6 жовтня — й Дукельським перевалом.

Битва на Дуклі стала однією з найбільш кривавих у Другій світовій війні. Остаточного зафіксованого числа загиблих за майже три місяці боїв у горах та в «Долині смерті» немає дотепер. Різні джерела називають різні цифри — від 60 до 150 тис. загиблих воїнів Червоної армії та чехословацьких бійців. На обеліскові у польському містечку Дукля я бачив такий напис: «Втрати військ 38-ї радянської армії і 1 Чехословацького корпусу в тій операції становили 84.000 вбитих,раних і пропавших, в тому числі 6.500 припало на втрати Чехословацького корпусу». Зрозуміло, що значна частина втрат корпусу — сини і доньки Срібної землі. За властивими для нашого краю прізвищами, викарбуваними на могильних плитах меморіального комплексу на Дукельському

перевалі за Вишнім Комарніком, можна скласти карту населених пунктів Закарпаття...

Про криваве людське місиво у «Долині смерті» розповідав мені в роки моєї юності учасник битви, родич по лінії батька, ветеран Другої світової Михайло Вощепинець (1910 р.н.), який з боями пройшов чи не половину Європи: з 1941-го — українським півднем аж під Сталінград у складі Другої угорської армії, а після здачі в полон у грудні 1942-го та витримавши нелюдські страждання у радянському концтаборі — у складі Першої чехословацької бригади — від Соколова, через Дуклю — до Праги.

Закарпатці у розбудові повоєнної армії Чехословаччини

До кінця Другої світової війни корпус воював у складі Четвертого Українського фронту, брав участь у Західно-Карпатській та Моравсько-Остравській операціях. 10 травня 1945 р. його бійці провели свій останній бій з німцями і вступили до Праги. З червня 1945 р. на базі корпусу почалося формування 1-ї армії Чехословацької народної армії. Журналіст Ігор Бігун, з посиланням на чеського історика Зденка Маршалека, вказує, **що з 1942 по 1945 роки через чехословацькі формування в СРСР пройшло близько 14.500 українців**, не враховуючи «русинів» зі Східної Словаччини, які в документах зазначали своєю рідною мовою словацьку. **«Значення, яке «русини» мали під час формування 1-ї окремої Чехословацької бригади і для самого її існування, — робить висновок Маршалека, — можна сміливо назвати вирішальним. Без русинів та українців, звільнених з ГУЛАГу, чехословацька частина до січня 1944 року не змогла б вийти за межі одного батальйону, залишаючись суто символічною одиницею».**

По закінченні Другої світової війни понад 3000 українців з корпусу Л.Свободи залишилися в Чехословаччині. З них 96 стали полковниками, 102 — підполковниками, 37 — майорами, близько 90 — молодшими офіцерами. З часом їхня доля склалася по різному. Одні швидко просувалися по службі, інші, після захоплення влади комуністами у 1948 р., були репресовані — позбавлені звань, нагород та ув'язнені. Одинадцятьом судилося стати генералами і зробити кар'єру в Чехословацькій народній армії. Це — генерал-полковник Василь Вальо — командував Західним військовим округом, був першим заступником міністра оборони республіки; генерал-лейтенант Степан Ромочуский — командував залізничними військами ЧНА; Іван Дзямко — командував армійським корпусом; генерал-майор Степан Бундзяк — був військовим комендантом Праги; звання генерал-майорів мали Федір Енгел, Михайло Кодріш, Михайло Кричфалушій, Василь Кучерявий, Павло Бабець. Перший офіцер-українець в чехословацькому батальйоні Юлій Костович у 1950 році був засуджений на 15 років ув'язнення й отримав генеральське звання з рук президента Вацлава Гавела аж у 1991 році після його повної реабілітації. За надуманими звинуваченнями та за критичне ставлення до введення в ЧССР військ Варшавського договору у 1968 році були репресовані, а в 1991 році реабілітовані генерали М.Кодріш, М.Кричфалушій та П.Бабець, полковники Павло

Лукеча, Бернард Лебович, Василь Петрунь, Василь Йовбак, Іван Марушкей, підполковник Федір Іванчов та багато інших.

Спадкoємці бойової слави предків

У серці Європи уже більше десяти років поспіль іде війна з російськими окупантами, у якій уже полягли сотні тисяч захисників України та її мирних жителів. В Україні іде війна за право українців мати свою державу, за право жити на Землі і називатися українцем. Генерал ЗСУ Валерій Залужний в одному з інтерв'ю висловив колективну думку нації: **москалі прийшли в Україну, аби вбивати українців. Нацисти ХХІ століття не визнають існування 40 млн народу, його 1200-літню історію, мову і віру, вщент руйнують українські міста і села, історичні святині, осередки національної культури і пам'яті, вбивають, калічать, гвалтують, грабують і знущаються з усіх, хто на своїй землі називає себе українцем.**

Закарпатці, як їхні предки 80 років тому, звитязно борються у цій відкладеній Визвольній війні з росією, аби за підтримки цивілізованого світу відстояти свою Вітчизну, національну ідентичність, державність, демократію та захистити Європу від націонал-шовінізму московської орди, загребущий погляд якої черговий раз сягає далеко вглиб континенту. Найбільше наших краян служить у лавах славних 128-ї окремої гірсько-штурмової Закарпатської бригади та 101-ї бригади Тероборони, які уже прославили свої бойові знамена героїзмом, мужністю і вірністю присязі у боях з окупантом під Луганськом і Дебальцевим, боронячи Київ, Харків, Бахмут, визволяючи від ворога Ізюм, Балаклею, Лиман, інші міста і села Донбасу, Харківщини, Херсонщини і Запоріжжя. Багато відважних синів Срібної землі нагороджено військовими орденами, відзначено званнями Героїв, однак й чимало захисників Вітчизни повернулися додому на щитах. Але любть до одвічного ворога у їхніх бойових побратимів від того лише міцніше і мотивує до нових ратних звершень, аж поки лапоть останнього окупанта вперше за більш ніж 300 літ не вилетить з нашої землі. І жодні зусилля фейкових борців з нацизмом — продажних прокремлівських маріонеток та їхніх прибічників з короткою історичною пам'яттю — не спроможні похитнути нашу віру у Перемогу сил Світла над рабами Пітьми!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Закарпатські втікачі в СРСР: через табори ГУЛАГу і Бузулук до рідних Карпат. 1939–1949». Упорядники О.Корсун, О.Пагіря. Ужгород, Карпати, 2011.
2. Реабілітовані історією. Книга пам'яті у 27 томах, Закарпатська область. Закарпаття, Ужгород, 2003.
3. Milan Kopecky, Milan Mojzis, Filip Kachel a kol. «Sokolovo — první boj 1.cs samostatny prapor v bitve o Charkov». Praha, Epoque, 2023.
4. Ludvik Svoboda. Z Buzuluku do Prahy. Praha, Nase vojsko, 1970.
5. Юліан Химинець. Мої спостереження із Закарпаття. Накладом Карпатського Союзу, Нью-Йорк, 1984.

6. Омелян Довганич. Так ламалися долі репресованих закарпатців. Ужгород, Гражда, 2008.
7. Степан Віднянський. Україна та українці в історії 1-го чехословацького окремого батальйону (бригади, армійського корпусу). До 70-річчя завершення Другої світової війни. Київ, 2015.
8. Військові поховання комбатантів 1-ї Чехословацької окремої бригади. Національний музей історії України у Другій світовій війні.
9. Ігор Бігун. Зі Свободою за свободу. Українці та українські чехи в 1-му чехословацькому армійському корпусі. // Українська правда, 2020.

Наукове видання

ГЕОПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Збірник наукових праць
Випуск 1 (34)

Коректура: *Л. Середа*
Технічна редакція: *К. Ловас, С. Зуб*
Обкладинка: *А. Артёмова*
Комп'ютерна верстка: *А. Дербак*

Підписано до друку 16.06.2025. Гарнітура Palatino Linotype.
Формат 60х84/8. Ум.друк.арк. 19,4. Тираж 100 прим. Замовл. № 1806К.

Виготовлено та видруковано: ТОВ «РІК-У»
88006, м. Ужгород, вул. Карпатської України, 36

Г36 **Геополітика України: історія і сучасність:** збірник наукових праць. Вип. 1 (34). / ред. кол.: О. М. Руденко (гол. ред.) та ін. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2025. 157 с.
ISSN 2078-1431

DOI: 10.24144/2078-1431.2025.1(34)
УДК 327 (477)